

A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség
közpolitikai ajánlásai

A Magyar Női
Érdekérvényesítő Szövetség
közpolitikai ajánlásai

Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség
Budapest, 2016

Szerkesztette: JUHÁSZ BORBÁLA
Lektorálta: RÉDAI DOROTTYA

Borító és kötéstervező: VARGA ANNAGIZELLA

© Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2014

Második, bővített kiadás 2016

Supported by a grant from the
Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe

Trust for Civil Society
in Central and Eastern Europe

A kötet kibővített változatát a
NYÍLT TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY
támogatta.

TARTALOM

Előszó / <i>Juhász Borbála</i>	6
Előszó a második, kibővített kiadáshoz / <i>Juhász Borbála</i>	9
A nők politikai képviselete és a nemek egyenlőségét elősegítő intézményi mechanizmus / <i>Borbíró Fanni és Sáfrány Réka</i>	10
Nemek közötti egyenlőség a gazdasági döntéshozatalban / <i>Nagy Beáta</i>	17
A nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés / <i>Balogh Lídia</i>	24
Fogyatékoságról gender-szemüvegen át / <i>Keveházi Katalin</i>	32
A roma nők társadalmi befogadása, illetve társadalmi érvényesülésének elősegítése / <i>Balogh Lídia és Kóczé Angéla</i>	43
A nők munkaerő-piaci integrációja / <i>Betlen Anna</i>	57
Szociálpolitika / <i>Keveházi Katalin</i>	63
A nők egészsége és reprodukciós jogai / <i>Forrai Judit és Tüdő Petra</i>	70
Oktatás / <i>Rédai Dorottya</i>	79
A nemek közötti egyenlőséget elősegítő média / <i>Keveházi Katalin és Sáfrány Réka</i>	84
Nők elleni erőszak / <i>Wirth Judit</i>	99
Prostitúció és emberkereskedelem / <i>Betlen Anna</i>	112
Az emberkereskedelem kérdésére adott szakpolitikai válaszok az Európai Unió iránymutatásainak tükrében / <i>Sebhelyi Viktória és Varga-Sabján Dóra</i>	120

ELŐSZÓ

E kiadványban a Magyar Női Érdekvégyenesítő Szövetség közpolitikai ajánlásait adjuk közre. A Női Érdek 2003-ban alakult, jelenleg 23 tagot számláló ernyőszervezet, olyan magyar női civil szervezetek kapcsolódnak hozzá, akik feministának vallják magukat, illetve a nemek közötti egyenlőség szempontjait és az emberi jogi megközelítést tartják munkájukban irányadóknak. Tagja vagyunk az Európai Női Lobbinak (EWL), mely egy európai szintű ernyőszervezet. A Női Érdek munkája során így egyszerre kapcsolódik a magyar és az EU-s politikához, elsősorban a közpolitikai monitoring és a társadalmi lobbizás területén.

Ajánláscsomagunk születése egy összetett folyamat része volt: a nők helyzetével és a társadalmi nemekkel (*gender*) foglalkozó neves tudósokat kértünk fel annak feltárására, hogy milyen, nőket érintő közpolitikai intézkedések történtek Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. Így jött létre a *Nőtlen évek ára – a nők helyzetének közpolitikai elemzése, 1989–2013 c. tanulmánykötet*. Ez a kutatás adta a tudományos alapot, melyre a Női Érdek tagszervezeteinek civil szakértői az ajánlások megfogalmazásakor építettek. Javasoljuk tehát egymást kiegészítve olvasni a két kiadványt. Tematikában a kormányzás számára fontos területeket öleltünk fel: politika és államigazgatás, munkaerőpiac, szociál- és családpolitika, egészségügy, oktatás, nők elleni erőszak, és ennek egyik válfaja, a prostitúció. Munkánk során európai ernyőszervezetünk, az EWL közpolitikai állásfoglalásaira, nyilatkozataira és kutatási jelentéseire is támaszkodtunk.¹ 2013. november 11-én rendeztük meg lengyel mintára a rendszerváltás óta az első magyar Nőkongresszust (*Itt vagyunk!*), melynek ajánlásaihoz felhasználtuk ennek a szakmai anyagnak akkor még készülő elemeit.²

Eltérően a közpolitikai ajánlások hagyományos formájától, amikor egy intézmény, testület jegyez ilyet anonim módon, mi úgy döntöttünk, hogy névvel jelenítjük meg szerzőinket, akik az adott téma szakértői, és saját civil szervezetükben is ezeken a területeken dolgoznak. Ezért az egyes ajánlások stílusa és megközelítése eltérő, ugyanakkor mindegyik megjeleníti a Női Érdek közpolitikai álláspontját az adott területen. Szakértőink a következő civil szervezetek munkatársai: FIONA Alapítvány, Jól-Lét Alapítvány, Labrisz Lesbikus Egyesület, MONA Alapítvány, NANE Egyesület, PATENT Egyesület, Sex Educatio Alapítvány.

1 <http://www.womenlobby.org/publications/?lang=en>

2 <http://www.nokongresszus.hu/index.php/doku>

Sokszínűségük ellenére mindegyik ajánlásban megjelennek a következő pontok:

A jó közpolitikai tervezéshez...

- elengedhetetlen, hogy megfelelően gyűjtött, nemek szerint bontott adatok álljanak rendelkezésre;
- az egyes területeken gender szemléletű kutatásokra van szükség, melyek célzottan vizsgálják a nők helyzetét;
- az érintett célcsoportokat és az őket képviselő szakmai és civil szervezeteket be kell vonni a tervezés és értékelés folyamatába (nők, roma nők, szexuális kisebbségekhez tartozó nők, fogyatékossgal élő nők, kisgyermekes nők, idős nők, pályakezdő nők, gyermeklányok, vidéki nők, várandós nők, nagycsaládos nők, szegény nők, vállalkozó nők, gyermeküket egyedül nevelő nők, bántalmazott nők stb).

A jó közpolitika csak akkor hatékony, ha...

- összetett módon közelíti meg a kérdést, átfogó programot tervez, és nemcsak egy adott szűk területre koncentrál, hanem alternatív, a társadalmi nemekre érzékeny modellt dolgoz ki (hasonlóan az alternatív, zöld közpolitikákhoz);
- ennek bevált technikája a kettős beavatkozás: célzott nőprogramok és a nők szempontjainak figyelembe vétele minden közpolitikai területen, a döntéshozatal minden szintjén (*gender mainstreaming*); és ennek pénzügyi megjelenítése, a gender-szemléletű közgazdaságtanra alapuló költségvetés-készítés (*gender budgeting*);
- férfiakat is bevon a társadalmi érzékenyítésbe, férfiakra is fókuszál (a nők és gyermekek elleni erőszak és a prostitúció például alapvetően férfi „probléma”, hiszen az elkövetők és kliensek, valamint a futtatók 95 százaléka férfi); a hagyományos otthoni munkamegosztás igazságosabbá tételét szociálpolitikai eszközökkel segíti (kötelező apai rész a gyermekgondozási szabadságból, részmunkaidő elterjesztése férfiak részére is stb).

A jó közpolitikai intézkedések meghozatalához rendelkezésére állnak a következő dokumentumok:

- Magyarország Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiája (2010–2021);
- ENSZ CEDAW Egyezmény;
- Európai Parlament nőkkel kapcsolatos jelentései;
- Európa Tanács Isztambuli Egyezménye (Egyezmény a nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról).

A kötet szerkesztése már lezárult, amikor kézhez kaptuk az Európa Tanácsnak a nemek társadalmi egyenlőségét elősegítő négyéves stratégiáját³, amelyből kiderült, hogy saját megállapításaink egybecsengenek az ET nemzetközi szakértői által fontosnak tartott stratégiai célkitűzésekkel, melyek a következők:

3 Council of Europe Gender Equality Strategy 2014-2017

1. a nemi sztereotípiák és a szexizmus elleni küzdelem;
2. a nők elleni erőszak megelőzése és leküzdése;
3. az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása a nők számára;
4. nők és férfiak kiegyensúlyozott arányú részvétele a politikai és közéleti döntéshozatalban;
5. *gender mainstreaming* alkalmazása minden közpolitikai területen és intézkedés során.

Közpolitikai ajánlásainkban minden politikus, pártok programjain dolgozó agytröszt, politológus, politikai elemző, gender kutató, egyetemi hallgató és újságíró talál majd hasznos gondolatokat.

Budapest, 2014. március

Juhász Borbála
Magyar Női
Érdekvénesítő Szövetség

ELŐSZÓ A MÁSODIK, KIBŐVÍTETT KIADÁSHOZ

A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség (Női Érdek) 2014-ben adta ki a *Nőtlen évek ára – a nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989-2013* című tanulmánykötetét, melyhez elkészítette saját közpolitikai ajánlásait is az egyes témákban. Az azóta eltelt két év munkájának gyümölcse a most kézbe vett, kibővített Közpolitikai Ajánlások. Mindazon témákban, melyeken intenzíven dolgoztunk az első kiadás óta, neves kollégáinkat kértük fel egy-egy ajánlás megfogalmazására. Nagy Beáta a gazdasági döntéshozatalban vizsgálta a nemek egyenlőségét, melynek aktualitását az igazgatótanácsokban kötelező EU-s női kvóta adja. Keveházi Katalin a fogyatékos nők, és a fogyatékos gyermeket nevelő nők helyzetét elemezte. Egy több éves együttműködés eredménye ez a Jól-Lét Alapítvánnyal és a Fogyatékos Emberek Szervezeteinek Tanácsával (FESZT). A Női Érdek több alkalommal írt a magyar roma nők helyzetéről, most Balogh Lídia és Kóczé Angéla közpolitikai ajánlásokat készített a legújabb kutatások ismeretében. Az „Egységes női hang-egyenlően hallható?” c. Norvég Civil Támogatási Alap által lehetővé tett projektünk egyik eredménye Keveházi Katalin és Sáfrány Réka a média számára megfogalmazott javaslatcsomagja. Végül a közpolitikai ajánlás műfajától némileg eltérő árnyékjelentést is fontosnak tartottunk megjelentetni, bár a prostitúció és emberkereskedelem témájában már született egy ajánlásunk Betlen Anna tollából. Most Sebhelyi Viktória és Varga-Sabján Dóra elemzik az emberkereskedelemre adott magyar válaszokat, további javaslatokat is megfogalmazva. Ez egyben összefoglalása annak a több éves munkának is, melyet a Női Érdek (az Európai Női Lobbi tagjaként is) az Európai Bizottság civil társadalmi platformjában kifejtett.

Reméljük, a második, kibővített kiadás is sokakhoz eljut majd, és betölti célját, megismerteti a döntéshozókat, közpolitikai elemzőket és tervezőket, tudósokat, diákokat, érdeklődő állampolgárokat és a sajtót egy feminista, a nemek egyenlőségét központba állító megközelítéssel.

Brüsszel, 2016. január

Juhász Borbála,
Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség, elnök
Európai Női Lobbi, alelnök

BORBÍRÓ FANNI-SÁFRÁNY RÉKA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A NŐK POLITIKAI KÉPVISELETE ÉS A NEMEK EGYENLŐSÉGÉT ELŐSEGÍTŐ INTÉZMÉNYI MECHANIZMUS TERÜLETÉN

BEVEZETÉS

Magyarországon a nők politikai képviselete a rendszerváltás óta folyamatosan rendkívül alacsony szinten áll, valamint a nemek egyenlőségével foglalkozó intézményi mechanizmus, azaz a nők és férfiak egyenlőségére vonatkozó állami jogi, intézményi és szakpolitikai rendszer nem bizonyul sikeresnek a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek felszámolása terén. Az, hogy egy országban a nők politikai képviselete alacsony szinten áll, és a férfiak határozzák meg a politikai kultúrát, valamint a nemek közti egyenlőség témáját más szakpolitikai témáktól elkülönítve kezelik, szimbolikus üzenetet is hordoz a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségekről és azok mértékéről az állampolgárok számára.

A nők és férfiak közötti egyenlőség melletti érvek általában az igazságosság és a hatékonyság elvén alapulnak. Egyfelől morális szempontból nem elfogadható, ha a népesség bármely csoportja, jelen esetben a nők, akármilyen területen hátrányt szenvednek. Másfelől ha a népesség valamivel több mint fele nem, vagy nem arányainak megfelelően vesz részt a munkaerőpiacon vagy a gazdasági és politikai döntéshozatalban, ez csökkenti az állami működés hatékonyságát is. A nők tapasztalatának és tudásának, társadalmi helyzetükből adódóan eltérő nézőpontjának figyelmen kívül hagyása hatalmas társadalmi-gazdasági potenciál elpazarlását jelenti.

Az igazságossági és hatékonysági elvekkel szorosan összefügg egy harmadik érv, a demokrácia és a jó kormányzás érve. Álláspontunk szerint a minőségi demokrácia és a jó kormányzás alapvető feltétele a nők deskriptív és szubsztantív politikai részvétele. Előbbi a nők politikai döntéshozatalban és képviseletben való arányos részvételét jelenti, míg utóbbi a nők érdekeinek, szempontjainak, valamint a nemek közötti egyenlőség elvének figyelembevétele a szakpolitikákban. További érv a nemek egyenlőségének érvényesítése mellett, hogy a diszkrimináció-mentesség, a tisztességes és átlátható felelősségi viszonyok, döntési folyamatok és elszámoltathatóság csökkenti a korrupciót is. A magyarországi korrupcióról szóló adatok romló tendenciáról árulkodnak, az Európai Unió és független nemzetközi szervezetek elemzése

szerint Magyarország a korrupció tekintetében tartósan az EU tagállamainak első harmadában szerepel, és a politikai intézmények működésének átláthatatlansága folyamatos korrupciós kockázatot jelent.

Egy demokratikus rendszer politikai legitimitációját az átláthatóság és felelősség, valamint az állampolgárok és az állam közötti bizalom teremti meg. Amennyiben a kormányzat és az általa elfogadott és alkalmazott szakpolitikai intézkedések nem veszik figyelembe a társadalom több mint felének igényeit, érdekeit és sajátosságait, a legitimitáció kétségessé válik. Magyarországon 1990 óta a politikába és az állami intézményekbe vetett bizalom folyamatosan csökkent, és ez a csökkenés a nők körében nagyobb arányú, mint a férfiak körében.

A nemek egyenlőségének elősegítése kapcsán egyértelmű konszenzus van a nemzetközi szervezetek között, valamint a magyar állam is törvénybe foglalta kiállítását az ügy mellett. Ugyanakkor hazánkban a nemek egyenlőségének előmozdításával kapcsolatos jogi és intézményi keretek elsősorban külső, nemzetközi nyomásra jöttek létre, és a hazai politikai erők ez ideig nem bizonyultak elkötelezettnek a téma iránt.

HELYZETKÉP: A NŐK POLITIKAI KÉPVISELETE

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a nők politikai döntéshozói pozíciókhoz való hozzáférési esélye Magyarországon tartósan alacsony volt. A parlamenti képviselők között mindössze kétszer, az 1994-ben és a 2006-ban induló parlamenti ciklusban emelkedett valamivel 10 százalék fölé a nők aránya, illetve a kormányzatban az összesített arányuk szintén 10 százalék alatt maradt. Ezzel Magyarország a nők aktív politikai részvétele tekintetében az Európai Unióban a legutolsó helyre került, és a Világgazdasági Fórum 2013-as Global Gender Gap Reportja szerint a világ 136 országának összehasonlításában mindössze a 120. helyet érte el. Mindez annak ellenére történt így, hogy végzettség, felkészültség tekintetében nők és férfiak között nem találhatók objektíven mérhető különbségek, valamint az országos választásokon indult képviselőjelöltek és a helyi választásokon befutott (polgármester)jelöltek között egyre nagyobb arányban szerepelnek nők.

A stagnálás több tényező következményeképp állt elő. Közrejátszik benne a nőkkel és a férfiakkal szembeni hagyományos társadalmi szerepelvárások me-revsége, amely a nőket a politikai szerep felvállalásában és a politikai életben való érvényesülés során egyaránt negatívan befolyásolja. A magyarországi politikai világ nagyrészt zárt, hierarchikus és általában véve maszkulin értékrenden alapul. Ennek közvetettebb megnyilvánulási formája, hogy a politikában az egyén kevésbé tud objektív szempontok, például szakmai felkészültség alapján érvényesülni, míg sokkal inkább jutnak szerephez olyan szubjektív tényezők, mint az adott személy kapcsolati hálójára vagy az elit tagjaihoz való közelsége. Közvetlenebbül tetten érhető a pártok többségére jellemző nemi preferencia abban, ahogyan a helyi politikában tapasztalatot szerzett nőkre sokkal

kevésbé tekintenek az országos politikai szerepekre esélyes jelöltként, mint a hasonló pozícióban lévő férfi politikusokra. Összességében pedig erőteljesen érvényesül az üvegplafon-jelenség azáltal, hogy a párton belüli előrejutásról döntő egyének és testületek sokkal inkább a férfiakat juttatják esélyesebb pozíciókba a képviselő-jelölti listákon, a jelentősebbnek tekintett egyéni választóköri körzetekben, illetve a kinevezett politikai testületi helyeken.

A nők csekély mértékű, az úgynevezett kritikus tömegtől (mintegy 30 százalék) messze elmaradó politikai jelenléte azt vonja maga után, hogy a törvényalkotásban és más döntéshozatali területeken nem érvényesülhetnek a társadalom több mint felét kitevő nők szempontjai, sajátos érdekeik képviselete nem valósulhat meg. Az arányos képviselet hiányosságait 1990 és 2014 között egyik kormányzati ciklus során sem orvosolták törvényi reformokkal, bár Magyarországot erre nemzetközi kötelezettségvállalásai alapján emberi jogi fórumokon rendszeresen felszólítják. A nemek közötti egyenlőség biztosítására vonatkozó nemzetközi elvárásokra támaszkodva kétszer, 2007-ben és 2011-ben kezdeményeztek parlamenti pártok törvényreform-javaslatokat a nők politikai részvételi arányának javítására kvóták segítségével, ám a döntéshozók változtatási szándékának hiánya miatt ezek elbuktak. Egy 2010-ben tartott közvélemény-kutatás eredménye arról tanúskodik, hogy a társadalom többsége (54 százalék) is támogatná efféle támogató intézkedés bevezetését. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a Fidesz-KDNP-koalíció által 2011-ben elfogadott új választási törvény olyan elemeket tartalmaz, mint például a képviselők számának csökkentése, vagy az egyéni választókeretek jelentőségének növelése, s az ilyen változások, kvóta híján, általában csökkentik a nők politikai hatalomba való bekerülésének az esélyeit.

A NEMEK EGYENLŐSÉGÉT ELŐSEGÍTŐ INTÉZMÉNYI MECHANIZMUS 1996 ÉS 2014 KÖZÖTT

A rendszerváltás óta eltelt több mint két évtizedben a magyarországi jogi, intézményi és szakpolitikai keretrendszer elégtelennek bizonyult a nemek egyenlőségének hatékony előmozdítása tekintetében. A különböző politikai erők egyaránt marginálisan kezelték a nők és férfiak egyenlőségének kérdését. A nemek egyenlőségét elősegítő nemzeti intézményi mechanizmus Magyarországon kezdettől fogva állandó instabilitásban létezett. Az ENSZ Pekingi Cselekvési Programja (1995) alapján létrehozott, a témáért felelős kormányzati szerv 1996 óta folyamatosan változó anyaintézménnyel, státusszal és elnevezéssel működött, de mindig az intézményi hierarchia alacsony szintjén, sokszor nem önállóan, hanem összekapcsolva más esélyegyenlőségi területekkel. Továbbá megalakításától kezdve jellemzően csekély anyagi és emberi erőforrásokkal rendelkezett, ami az alacsony presztízzsel együtt megakadályozta, hogy valódi beleszólása legyen a szakpolitikai döntésekbe.

Hazánkban az alkotmányos jogegyenlőség kimondásán túl elsősorban az EU-csatlakozásnak köszönhetően jöttek létre az egyenlő bánásmód jogi és intézményi keretei: 2003. évi CXXV. törvény Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebkvtv.), valamint az Egyenlő Bánásmód Hatóság (2004). 2010-ben a szocialista kormány határozatban fogadta el a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiát (2010–2021), valamint az első két évre vonatkozó Intézkedési Tervet (2010–2011), azonban 2014-ig sem a stratégia, sem az intézkedési terv nem került megvalósításra. Az 1999-ben létrehozott Nőképviselési Tanács, 2006 óta Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács a nők érdekeit és szempontjait képviselő szakmai és civil szervezetek és a kormányzat tanácskozási fórumaként működött, – sajnos nem folyamatosan és időnként kevésbé hatékonyan. A tanács 2010 óta egyáltalán nem került összehívásra, és a 2013 óta az Emberi Jogi Kerekasztal keretén belül működő Női Jogi Tematikus Munkacsoport nem tudja átvenni a szerepét.

ÉRVEK A NŐK DESKRIPTÍV ÉS SZUBSZTANTÍV POLITIKAI KÉPVISELETÉNEK JAVÍTÁSA MELLETT

A rendszerváltás óta eltelt időszak történései és adatai azt bizonyítják, hogy a nők arányos politikai képviseletének ügye célzott intézkedések nélkül, magától nem fog megoldódni. Elengedhetetlen az olyan törvényi szabályozások bevezetése, amelyek kiegyensúlyozzák a jelenleg a nőket hátrányba hozó eljárások hatásait mind a képviselők, mind pedig más választott politikai döntéshozók jelölése során. A nemzetközi szakirodalom és más országok gyakorlata alapján erre a legsikeresebb eljárás a nemekre vonatkozó, 50-50 százalékos kvóta bevezetése a jelöltlistákon az ún. cipzármódszerrel kombinálva, amelyben nők és férfiak mindvégig felváltva szerepelnek a listán. Ez a paritásos rendszer, amelyet – részben az Európai Női Lobbi kampányának hatására – egyre több európai párt és tagország ültet át a gyakorlatba, nemcsak a már meglévő magyarországi kvótatörekvéseket terelné közös irányba, hanem az összes, különböző értékrendű párt keretein belül azonos esélyeket biztosítana a nők politikai részvételéhez. Egy ilyen célzatú törvényreformnak alkotmányos akadályai sincsenek, hiszen az Alaptörvény XV. cikke egyrészt megállapítja a nők és a férfiak egyenjogúságát, másrészt lehetőséget ad az esélyegyenlőséget elősegítő intézkedések elfogadására.

Gyakori ellenérv a kvótával szemben, hogy nagyobb eséllyel juttat érdemtelenebb jelölteket képviselői, illetve döntéshozói pozíciókba. Ezzel szemben, álláspontunk szerint, a kvóta nem veszélyezteti az arra érdemes politikusok bekerülési esélyeit, és nem fenyeget azzal, hogy arra érdemtelenebbé váltják őket, hanem éppen ahhoz szolgál eszközként, hogy a mindkét nem képviselői között megtalálható, politikai pozícióra alkalmas személyek között esélyegyenlőséget hozzon létre. A szakmai minőség érvényesülését egyrészt a már pozícióban lévő politikusok teljesítményére vonatkozó közvélemény-kutatások

alapján érdemes értékelni, másrészt a bekerülő nők esetében fontos az érdemeiket és rátermettségüket ugyanolyan mércével és alapossággal megvizsgálni, mint a férfiakét.

A nemek egyenlőségével foglalkozó szakirodalom, valamint a szakpolitikai gyakorlat tapasztalatai alapján a társadalmi nemi (*gender*) szempont politikai és szakpolitikai érvényesítését többféle eszköz együttes alkalmazásával lehet csak elérni. Az elsősorban jogi szabályozásra és a jogvédelem és szankcionálás intézményrendszerére támaszkodó egyenlő bánásmód és antidiszkriminációs megközelítés mellett fontos az esélyek kiegyenlítése érdekében a hátrányos helyzetben lévő csoportokat célzó intézkedések és támogatások végrehajtása is. Mindezen intézkedések azonban nem elegendőek a rendszerszerű társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésére, ezért szükséges a *gender mainstreaming*, vagyis a társadalmi nemi szempont érvényesítése minden szakpolitikai területen, a politikai döntéshozási és végrehajtási folyamat minden szintjén és szakaszában. Ugyanakkor a *gender mainstreaming* alkalmazása nem váltja ki a célzott intézkedéseket, hanem e három megközelítés együttes alkalmazása szükséges.

Ezen intézkedések megtervezéséhez és végrehajtásához szükség van egy koordináló szerepet betöltő intézmény felállítására és működtetésére, amely egyfelől összehangolja a különböző szakpolitikai területek *gender* szempontú munkáját, szakmai háttérrel biztosít, valamint célzott intézkedéseket dolgoz ki a hátrányos helyzetben lévő nők esélyeinek javítására. Fontos továbbá az érintett csoportok, valamint a témára vonatkozó szakmai tudást képviselő szervezetek bevonása az intézkedések tervezésébe és végrehajtásába.

Mindehhez elengedhetetlen a kormányzati elköteleződés a nemek egyenlősége mellett. Az elvi támogatáson túl ez azt jelenti, hogy szükség van olyan széleskörű politikai támogatást élvező stratégiai dokumentumra, amely kijelöli minden kormányzati, államigazgatási szerv szerepét, feladatát és felelősségét ezen a területen. Ahhoz, hogy mindez a gyakorlatban működőképes legyen, feltétlenül szükséges a kormányzati *gender* szakértelem megteremtése, a nemzetközi ajánlásokkal összhangban.

Ahogy az több európai ország példája is bizonyítja, a társadalmi nemi szempontból igazságosabb politikai rendszerek előnyös hatása többértű: a demográfiai helyzet kiegyensúlyozódásától kezdve a gazdasági hatékonyságon át a tisztább közéletig és a kiszélesedett felelősségi viszonyokig. Véleményünk szerint a nők és a férfiak esélyegyenlőségének megvalósulása a politika világában Magyarországon is számos pozitív eredményt hozna társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt. Az ország jelenlegi lemaradása az európai értékrendtől és elvárásoktól egyfajta presztízs-vesztéséget is jelent, valamint ezen értékek átvételének hiánya a társadalmi tanulást, például új szerepmodellek elterjedését is akadályozza. A nők politikai képviselőit javulása és a nemi szempontok jobb érvényesülése a döntéshozatalban a demokrácia minőség javulásához is elengedhetetlen.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Nők politikai képviselete

- 1.1. A kormány nyilvánítsa ki elköteleződését a nők politikai szerepvállalásának támogatása és növelése iránt a politikai képviselet és intézményrendszer minden szintjén, összhangban a jó kormányzás, a társadalmi igazságosság és hatékonyság alapelveivel, valamint az Alaptörvény nők és férfiak egyenjogúságára és az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekre vonatkozó passzusaival.
- 1.2. A jogalkotók vezessenek be minden pártra nézve kötelező, 50-50 százalékos arányra törekvő nemi kvótákat az országos és az európai parlamenti választási listákra vonatkozóan, amelyben a nő és férfi jelöltek egyaránt esélyes pozíciókban, felváltva szerepelnek.
- 1.3. Az egyéni körzetekben induló nő és férfi képviselőjelöltek számára biztosítsanak egyenlő esélyeket, anyagi forrásokat és egyenlő mértékű láthatóságot.
- 1.4. A pártok kapacitásbővítést célzó programokkal segítsék különösen a helyi, önkormányzati szinten már politikai tapasztalatot szerzett női képviselők esélyeit az országos képviselői pozíciók elnyerésére.
- 1.5. A kinevezett politikai testületekben is biztosítsák a nők és a férfiak egyenlő mértékű képviseletét a politikai kinevezésekre vonatkozó paritásos rendszer életbe léptetésével.
- 1.6. A kormány a fenti intézkedések mellett a nők politikai részvételi arányának növelésére vonatkozó ütemtervet is léptessen hatályba, és ellenőrizze annak megvalósulását. Emellett alkalmazzon nemi szempontú hatásvizsgálatot a választási és pártfinanszírozásra vonatkozó törvényekkel kapcsolatban, a nemek közötti egyenlőség megvalósulásának elősegítésére.
- 1.7. A kormány a politikai intézmények (pl. az országgyűlés) infrastruktúrájának és munkarendjének kialakítása során tegye lehetővé a munka és a magánélet jobb összehangolását nők és férfiak részére egyaránt, és szolgáljon jó példával az erre vonatkozó intézkedések bevezetése és népszerűsítése által.

2. A nemek egyenlőségét elősegítő intézményi mechanizmus

- 2.1. Állítsanak fel a nemek egyenlősége szempont kormányzati és szakpolitikai érvényesítéséért felelős koordináló intézményt a kormányzati hierarchia magas szintjén, megfelelő szakmai és pénzügyi erőforrásokkal, valamint hatáskörrel ellátva.

- 2.2. Alakítsák ki a szakmailag képzett, a nemek egyenlősége szempont érvényesítéséért felelős szervek/személyek hálózatát a központi, regionális és helyi államigazgatásban.
- 2.3. Tervezzenek és hajtsanak végre a nők esélyeit javító célzott intézkedéseket és programokat minden szakpolitikai területen.
- 2.4. Érvényesítsék a *gender mainstreaming* elvét minden szakpolitikai területen a konkrét intézkedésekhez szükséges hozzárendelt forrásokkal.
- 2.5. Érvényesítsék a *gender mainstreaming* elvét kiemelten az Európai Unió Strukturális Alapjai által támogatott fejlesztési programokban, a programozási folyamat minden szintjén és szakaszában, beleértve az előzetes hatásvizsgálatok elkészítését, a célcsoportokkal való konzultációt és bevonásukat a monitoring és értékelés folyamatába, a nők és férfiak egyenlőségére vonatkozó követelményrendszer érvényesítését a pályázók és az érintettek felé, valamint a nők esélyeit növelő célzott programok kiírását.
- 2.6. A közigazgatási *gender* szakmai tudás megteremtése érdekében támogassák a nők és férfiak egyenlőségével kapcsolatos adatgyűjtést és kutatásokat, valamint emeljék be a témával kapcsolatos ismereteket és követelményeket a közigazgatási képzési, továbbképzési és vizsgarendszerbe.
- 2.7. Hajtsák végre a 2010-ben elfogadott és azóta is érvényben lévő, 2010–2021-es Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégiát, beleértve a kétéves cselekvési programok elkészítését és végrehajtását is.
- 2.8. Világítsák át a magyar költségvetést a nemek egyenlősége szempontjából.
- 2.9. Alkalmazzák a nemekre érzékeny költségvetés (*gender budgeting*) eszközeit a költségvetés tervezésében minden szakpolitikai területen.
- 2.10. Alakítsanak ki átlátható támogatási rendszert a nők és férfiak egyenlőségét elősegítő szakmai és civil szervezetek részére, projekthalapú és működési támogatással egyaránt, szervezetfejlesztés és kapacitásbővítés céljából.
- 2.11. A politikai, közpolitikai döntések átláthatóságának növelése érdekében vonják be a nők és férfiak egyenlőségét elősegítő szakmai és civil szervezeteket a döntési folyamatokba.
- 2.12. Hívják újra össze a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanácsot, és bővítsék ki hatásköreit.

NAGY BEÁTA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG AJÁNLÁSAI A NEMEK KÖZTI EGYENLŐSÉG SZEMPONTJAINAK FIGYELEMBE VÉTELÉRE A GAZDASÁGI VEZETŐK TEKINTETÉBEN

BEVEZETŐ

A nők vezetővé válásának fontossága, a főleg férfiak által elfoglalt és sokszor kisajátított menedzseri pozíciók méltányos részének megszerzése egyre aktuálisabb kérdéssé válik a nemzetközi és hazai szinten egyaránt. Többféleképpen is megközelíthetjük azt a kérdést, hogy miért indokolt a nemek kiegyenlített reprezentációjáról, a női vezetők számának és arányának növeléséről beszélni. A kérdésnek eltérő megközelítése lehetséges annak függvényében, hogy a.) milyen álláspontból értelmezzük a férfiak és a nők sajátosságait: a férfiak és a nők közötti hasonlóságra vagy éppen különbségre fókuszálunk; illetve hogy b.) mi motivál bennünket arra, hogy a nemek kiegyenlítettebb reprezentációjára törekedjünk: az esélyegyenlőség etikáját vagy a szervezetek hatékonyságának szempontját tartjuk kiemelten fontosnak (Alvesson-Billing 1997).

A fenti két dimenzió (hasonlóság vs. különbözőség, etika vs. szervezeti hatékonyság) egymásra vetítésével egy olyan mátrixot kapunk, amelynek a koordináta-rendszerben a legkülönfélébb háttérrel rendelkező érdeklődők és döntéshozók is megtalálják a hozzájuk közelálló pozíciót. A mátrix négy pozíciója a következő: 1.) egyenlő esélyek (két nem közötti hasonlóság és az etikai, politikai szempontok), 2.) alternatív értékek (két nem közötti különbözőség és az etikai, politikai szempontok), 3.) meritokrácia (két nem közötti hasonlóság és szervezeti hatékonysági szempontok), vagy 4.) speciális hozzájárulás (két nem közötti különbség és szervezeti hatékonysági szempontok hangsúlyozása).

Nem indokolt tehát a női vezetők egyenlő reprezentációjának kérdését távol tartani a gazdasági vagy a politikai kérdések napirendjéről, mert akkor az esélyegyenlőség és a szervezeti hatékonyság elve egyaránt sérül.

HELYZETKÉP: NŐK A GAZDASÁGI DÖNTÉSHOZATALBAN

Magyarországon a rendszerváltozás előtti néhány évtizedben kitüntetett kérdés volt a nők vezetővé válásának támogatása. A szocialista nőpolitika fókuszában álló dolgozó nők közül egyre többen foglaltak el befolyásos pozíciót a gazdasági életben. A nők vezetővé válásának fontosságát vagy vezetői

rátermettségüket legfeljebb csak elvétve kérdőjelezték meg. Oktatási, szakmai és vezetői tapasztalataik kellőképpen felvértezték a nőket arra, hogy a rendszerváltás után is vezetői pozícióban maradjanak. A női vezetők a magyar társadalom elfogadott és elismert alakjaivá váltak. Ugyanakkor rátermettségüket többszörösen igazolniuk kellett, továbbá a második műszak (vagy más néven a kettős teher), azaz a családdal és háztartással kapcsolatos feladatok elvégzése szinte kizárólag a nőkre hárult.

A rendszerváltozás kétirányú elmozdulást okozott. Egyrészt felerősödött a két nem hagyományos szerepeit hangsúlyozó attitűd az egész lakosság vonatkozásában (a férfi legyen a fő kenyérkereső, a nő pedig a család és a háztartás ellátója), másrészt töretlenül növekedett a nők részvétele az egyetemeken és főiskolákon tanulók körében, azaz a legtöbb területen tetten érhető vált a felsőoktatás feminizálódása. A gyermekintézmények és a családok életét könnyítő más szolgáltatások univerzális elérhetőségének csökkenésével a rendszerváltozást követően jelentős feladatok hárultak a háztartásokra, még pontosabban megfogalmazva a nőkre. Ezt a folyamatot nevezte refamilizációnak Saxonberg és Sirovátka (2006).

Ebből a paradox helyzetből, azaz hogy egyre képzetesebb női munkavállalók jelennek meg a munkaerőpiacon, ugyanakkor jelentős mértékű a tradicionális nemi elvárások elfogadottságának aránya, szinte közvetlenül levezethető, hogy bár növekszik a nők aránya a diplomások és a vezetők között, a női vezetői karrierök jellemzően megragadnak azokon a szinteken, ahol ez az ellentmondásos elvárás-rendszer még összeegyeztethető egymással. Éppen ezért Magyarországon is a piramisszerkezet jellemzi a nők vezetésbeli jelenlétét, és az, hogy a nők ritkán vállalnak felsőszintű vezetői pozíciókat.

A magyarországi helyzetkép azt mutatja, hogy a 20-64 éves nők foglalkozási rátája 2013-ban 57%, a férfiaké 69.7% volt (EC, 2015: 40). A diplomát szerzők között a nők aránya 2012-ben 64% volt (ILO, 2015: 169), az összes vezetői pozícióból (az összes szinten, az állami és magánszektorban) 38.6%-ot foglaltak el (ILO, 2015: 14), a tőzsdei cégek élén egy esetben sem állt nő (ILO, 2015: 33). A tőzsdei cégek vezetésében (board) 2014 októberében 11,8% volt a női arány, miközben az európai uniós átlag 20,2% volt (EC, 2015: 20). Fontos ismerni azt az információt is, hogy mióta az Európai Bizottság napirendre vette a tőzsdén bejegyzett vállalatokra vonatkozóan a női vezetők arányának növelését, majd pedig 2012-ben javaslatot tett egy direktívára, hogy – Norvégia 2006-ban bevezetett példáját követve – 40%-ra növekedjen a tőzsdei vállalatok igazgatóságában a nők aránya, jelentősebb növekedés kezdődött (EC, 2015: 21).

Az attitűdök szintjén jelenleg is hagyományos véleményeket fejeznek ki a magyar megkérdezettek. A 2014-ben végzett Eurobarometer 428 vizsgálat változatlanul sokkal erősebbnek mutatja a nemi szerepek szétválasztásának igényét Magyarországon, mint az európai uniós átlag. Például a megkérdezett magyar lakosság 77%-a vélte úgy, hogy a család megsínyli, ha az anyának teljes munkaidős állása van. Az európai uniós átlag ezzel szemben 60% volt.

A nemzetközi adatok ugyanakkor azt is mutatják, hogy a férfiak és a nők hasonló arányban szeretnék előrejutni a karrierjük következő szintjére, ugyan-

akkor a felsőszintű pozíció elérése már csak feleakkora arányban foglalkoztatja a nőket, mint a férfiakat (18% vs. 36%) (McKinsey, 2012).

A nők vezetésben elfoglalt pontos helyzetéről kevés a rendelkezésre álló magyar kutatás. A Hungarian Business Leaders Forum kezdeményezése a Figyelő TOP200-as listáján szereplő cégek körében tárta fel a férfiak és a nők helyzetét 2014 őszén.⁴ A legnagyobb magyarországi cégekre vonatkozóan az alábbi információkat tudhatjuk ebből a vizsgálatból: A hierarchia csúcsa felé haladva egyértelműen egyre kevesebb nő található. Ezt a szakirodalom üveglapon jelenségnek nevezi. Az egyes vezetői szintek között tehát markáns különbség van a nők arányát tekintve: miközben az alkalmazottak között 40% volt a női jelenlét, az alsószintű vezetésben szinte ugyanannyi: 38%, a középvezetésben 28%, a felsőszintű vezetésben 17%, a vezérigazgatói pozícióban pedig már mindössze 9%. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy nem egyetlen ponton törik meg a női karrier, hanem folyamatosan tűnnek el a nők a rendszerből. Ezt a szakirodalom a szivárgó vezeték (leaky pipeline) metaforával írja le. Bőven van tehát tartalék női tehetségekből a szervezetek alsó és középső szintjein.

De miért tűnnek el a nők a karrierút különböző pontjain? A nők alulreprezentáltsága mögötti okok nagyon összetettek: egyéni, szervezeti és társadalmi szinten egyaránt keresendők. (Egyéni, nemre jellemző magyarázat a szocializáció, a motiváció, a karrierattitűdök, a családi támogatás, a szervezeti magyarázat az előrelépési lehetőségek, az izolálódás, a munkahelyi rugalmasság hiánya, a gyermekgondozási szabadságok rendszere, a társadalmi szintű akadály például a patriarchátus fennmaradása, a hagyományos elvárás-rendszer, a szegregált munkaerőpiac, és a kapcsolatok elégtelen volta, a domináns csoport által gyakorolt nyílt diszkrimináció, a hatékony vezető sztereotípiája).

Miért fontos a gazdaság és a társadalom egésze számára foglalkozni a kérdéssel? A nők vezetésben elfoglalt arányát több okból is érdemes növelni:

Társadalmi okból:

- a nagyobb női döntéshozói arány demokratikusabb társadalmat jelez,
- a döntéshozatal egalitáriusabb és inkluzívabb lehet, hiszen jobban leképezi a társadalmat,
- a nők növekvő részvétele a gazdasági döntéshozatalban jelentősen növelné a nők gazdasági önállóságát,
- a magasabb keresetek következtében bővülne a járulékfizetési alap, biztosabb nyugdíj-megtakarításokkal számolhatnának ezek a nők,
- a vezetőnők sokszínű szerepmódelül szolgálhatnának a többi nő számára.

Gazdasági okból:

- a több női vezetővel dolgozó vállalatoknak magasabb szintű a versenyképessége és javul a vállalati teljesítménye (Catalyst, 2007, 2013; McKinsey, 2012; Credit Suisse, 2014; E&Y, 2014),

⁴ Az adatfelvételt a Bisnode, az adatelemzést pedig a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézete végezte a szerző vezetésével.

- a McKinsey (2012) eredményei szerint a jobb gazdasági eredményeket elérő cégek sokkal magasabb női reprezentációt mutatnak fel a vezetés minden szintjén, azaz jobban meg tudják tartani a női tehetséget,
- a női jelenlét növeli az innovációt és a csoportteljesítményt,
- a diverzitás azért is kiemelt tényező, mert egyre fontosabbá válik a fogyasztók leképezése a döntéshozók körében is,
- növeli a vállalati felelősségvállalás körét és a vállalati etika szintjét, ha összetettebb a döntéshozók köre,
- hozzájárul a vállalat pozitív reputációjához,
- a sokszínű vállalatrányítás jobb minőségű döntéshozatalt eredményez.

MEGOLDÁSI LEHETŐSÉGEK A NŐK JELENLÉTÉNEK NÖVELÉSÉRE

A nők jelenlétének növelésére vállalati, országos és nemzetközi szinten egyaránt sok lehetőség és eszköz adódik.

Vállalati szinten első lépés a vállalati monitorozás és folyamatos beszámoló arról, hogy az egyes szervezeti szinteken milyen a nemek aránya, és hogy általában milyen ponton akad el a nők karrierje. A második lépés a munka és magánélet összeegyeztetését támogató vállalati politikák kialakítása, ezzel egyszersmind az anyaság és a gondozás lehetővé tétele. Ugyanakkor fontos, hogy a vállalatok ne stigmatizálják a vállalati politikákat igénybe vevőket, és hogy a szülői szabadság kihasználása mindkét nem számára valódi lehetőség és elvárás legyen. A harmadik összetevő a karrierfejlődés támogatása, amelynek különféle formái léteznek, úgymint hálózatépítés (networking), coaching, mentorálás vagy szponzorálás. Végül elengedhetetlen, hogy külön foglalkozzanak a nők felkészítésével a vezetővé válásra (tréning, tehetséggondozás) (EC 2010, 36; London Business School, 2007).

Országos szinten jelenleg három különböző utat lehet megkülönböztetni. Az első csoportba azok az országok tartoznak, amelyek elkötelezték magukat a kötelező törvényi változásoknak, jellemzően a kvóta bevezetésének: Norvégia, Spanyolország, Olaszország, Franciaország, Hollandia, Belgium, Németország (állami vállalatokra: Dánia, Finnország, Görögország, Szlovénia, Ausztria) a kvóta mellett döntött.

Számos ország – köztük Magyarország vezetői is – ellene van a kvótának: az ellenzők között azonban vannak meglepő esetek is, mint Svédország vagy Dánia. Svédország már 2008-ban bevette a felelős vállalatrányítási elvek közé, hogy a vállalatoknak törekedniük kell a vezetésben a nemek egyenlő részvételére, Dánia 2011-től követi ugyanezt a gyakorlatot, de a női képviselet kiegyensúlyozottságára vonatkozó elvárást már 2000-ben bevezette a többségi állami tulajdonban lévő cégekben. Ez a módszer azért működik jól, mert ebben a két országban erős társadalmi igény és monitorozás van a nemek közötti méltánytalanságok felszámolására.

Az országok második csoportja tehát az önkéntes vállalatok pártján áll. Az angolszász országokban (Egyesült Királyság és Egyesült Államok) jellemzően kerülik a kötelező országos irányszám bevezetését, ugyanakkor elvárják a vállalatoktól, hogy önkéntes vállalatokat tegyenek, és hogy növeljék a nők jelenlétét a vezetésben. Elvük a „teljesítsd vagy magyarázd meg” (Comply or explain). Ennek az állami elvárás-rendszernek a mintapéldáját adja az Egyesült Királyság, ahol a Lord Davies Report-ot évente két alkalommal teszik közzé annak érdekében, hogy monitorozzák a tőzsdei vállalatok haladását azon az úton, hogy 2020-ra 25%-os legyen a nők aránya a tőzsdén jegyzett vállalatok felügyelőbizottságában (board). 2015 tavaszán a 100 legnagyobb tőzsdei cég esetében (FTSE 100) ez az arány 23,5% volt, a 250 céget nézve (FTSE 250) pedig 18%. Ugyancsak az önkéntes vállalatok, az egyenlő nemi reprezentációnak a felelős vállalatirányítási elvek közé való besorolása mellett teszi le a voksot számtalan ország: Svédország, Finnország, Dánia, Ausztria. A nők tőzsdei cégekben elfoglalt vezető pozícióját nézve világhossá válik, hogy csak azokban az országokban történt lényegi változás, ahol a szabályozások fenn bemutatott puha vagy kemény eszközöket alkalmazták. Azok az országok, amelyekben nem voltak kötelező érvényű szabályok, sem önkéntes vállalatok, ott a nők aránya alacsony volt, az időbeli változások pedig ellentmondásosak és elhanyagolható mértékűek.

Figyelemreméltó nemzetek feletti kezdeményezés az Európai Bizottság javaslata a 40%-os kvóta bevezetéséről a tőzsdén bejegyzett vállalatok igazgatóságában. A vállalati vezetés nemek szerinti kiegyenlítetttsége érdekében továbbá fontos kezdeményezéseket is szerveztek, mint pl. az Esélyegyenlőség megéri (Equality pays off) 2012-ben, vagy az Európai Ügyvédnők Egyesülete által folytatott projekt: European Women Shareholders Demand Gender Equality (EWSGDGE), amely 2015-2016-ban zajlik.

Az európai gazdasági és társadalmi változások iránya egyértelmű, az eszközök kevésbé. A különböző országokban a női jelenlét növelése érdekében folyamatosan monitorozzák a legnagyobb vállalatokat, továbbá a gazdasági, jogi és politikai döntéshozatali fórumokat. A szabályozások vállalati belső mechanizmusok átalakításától a jogi kötelezettség előírásáig (pl. kvóta) terjednek. Tehát, ha másfajta szabályozás nem lép életbe, akkor a kvótára szükség van, mert kvóta nélkül a női tudás és tehetség folyamatos elvesztegetése zajlik.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

Méltánytalan az a férfiuralmi rendszer, amelyben háttérbe szorulnak a nők, és sem az egyenlő esélyek, sem a meritokrácia nem érvényesül. Éppen ezért sok ponton minél előbb közpolitikai változásokat kell elérni. Ezek az ajánlások nagyon sok ponton egybeesnek azzal, amit az Európai Bizottság direktívája rögzít.

1. A helyzet feltárása, megvitatása érdekében szükséges az állami és a magánszférában lévő vállalatok monitorozása, annak felkutatása, hogy a különböző vezetői szinteken hol helyezkednek el a női vezetők. Fontosnak tartjuk a kutatások folyamatos és naprakész támogatását, hogy láthatóvá váljék, hogy pl. a 200 legnagyobb vállalat körében hogyan változik a női vezetők helyzete és támogatása.
2. Az összegyűjtött adatok alapján kimutatható trendeket és az európai összehasonlításokat rendszeresen közzé kell tenni, a politikai és a gazdasági döntéshozóknak tisztában kell lenniük a nők alulreprezentáltságának okaival és következményeivel.
3. A döntéshozók rendelkezzenek naprakész tudással arról, hogy Magyarországon a női felsőszintű vezetők, és különösen az elsőszintű vezetők aránya messze az európai uniós átlag alatt van, és érezzék kötelességüknek, hogy megszűnjön a nők hátránya!
4. Olyan társadalompolitikát, foglalkoztatáspolitikát és gazdaságpolitikát kell kialakítani, amely nemekre érzékeny, és figyelembe veszi a női tehetőség elvesztegetéséből származó gazdasági és társadalmi károkat!
5. A női vezetők számára az elakadás egyik fontos pontja a családdal kapcsolatos feladatok és a karrier összeegyeztetése. Tudatosan felül kell vizsgálni és befolyásolni azokat a társadalmi normákat, amelyek a nők kötelezettségeként tekintenek a családdal kapcsolatos feladatokra!
6. Olyan ösztönzőket kell kialakítani, hogy az apák is vegyék ki a részüket a gyereknevelésből, és maradjanak otthon gyermeknevelési szabadságon. Ne stigmatizálják azokat a női vezetőket, akik gyermeket és felsővezetői pozíciót egyaránt szeretnének betölteni!
7. A gazdaság számára nélkülözhetetlen az emberi erőforrások jobb kihasználása. Tudatos, átgondolt tervet kell készíteni a női vezetőket támogató jogi keretek kialakítására. Elő kell készíteni a tőzsdén bejegyzett vállalatok esetében a 40%-os kvóta bevezetését, hogy az európai uniós direktívával összhangban 2020-ra jelentősen növekedjen a nők aránya a gazdasági élet vezetői pozícióiban.
8. A kvóták bevezetését nemcsak a gazdaságban, hanem a politikai életben is meg kell valósítani, mivel a férfiarcú döntéshozók nincsenek tisztában saját privilegizált és hatalmi helyzetükkel.
9. Az állami példamutatás elengedhetetlen, tehát először az állami szférában kellene ösztönözni és támogatni a nők vezetővé válását. Az állami vállalatok, a közigazgatás szervezetei, az állami tulajdonban lévő bankok és a Magyar Nemzeti Bank járjon élen a változások bevezetésében! Az állami és közigazgatási intézmények biztosítsák gyermekes szülők számára a jó minőségű és elérhető gyermekgondozási szolgáltatásokat (bölcsőde, óvoda, családi napközi), iskolai szünetekben pedig a gyermekek napközbeni felügyeletét!
10. Legyen transzparens a vezetői pozícióhoz vezető út és a felsőbb szintekre való továbblépés összes kiválasztási kritériuma és eljárás módja, továbbá legyenek nyilvánosak a pozíciókhoz tartozó javadalmazási lehetőségek!

11. Az oktatáspolitikának szélesítenie kell a nők számára elérhető karrierutakat! Meg kell vizsgálni és korrigálni kell azokat a helyzeteket, ahol a nők eltűnnek a karrier útvesztőjében! Különös figyelmet kell szánni a középvezetői szinten lévő nőkre, akik a nehézségek láttán sokszor lemondanak a továbblépési lehetőségekről!
12. Nyilvánvalóvá kell tenni, hogy nagyon sok esetben a nőknek nem a tudása, hanem az önbizalma hiányzik a magasabb szintű vezetői pozíció elfogadásához! Önbizalom-erősítő és asszertivitást növelő formális és informális képzést kell kialakítani!
13. A vállalati politikák elengedhetetlenek ahhoz, hogy változás kezdődjön, és elfogadóbb legyen a vállalati környezet. Össze kell gyűjteni és meg kell osztani azokat a vállalati gyakorlatokat, amelyek a diverzitás növelését segítik!
14. A munkavégzés módjával kapcsolatos rugalmasság növelése elkerülhetetlen a vállalati politikák között is. Ezek a rugalmas gyakorlatok nem csak a nők, hanem a férfiak számára is természetes módon elérhetők és igénybe vehetők legyenek!
15. Nyilvánvalóvá kell tenni, hogy a hagyományos szervezeti kultúra gátolja a nők előrelépését, továbbá megkérdőjelezi a nők rátermettségét és kompetenciáit. Meg kell osztani a befogadó, nyitott szervezeti kultúrák példáit!
16. A vállalatok eredményesebb működtetése társadalmi és gazdasági érdek. Ennek egyik eszköze a nők bevonása a vezetésbe. Szövetségessé kell tenni a férfi vezetőket, hogy támogassák és mentorálják a tehetséges nőket, továbbá a női előrejutást megcélzó szervezeti politikák elterjedését, női hálózatok létrejöttét!
17. A társadalmi nemekre vonatkozó információk beépítése a pedagógusképzéstől kezdve az oktatás több színterébe. A diverz szerepmodellek felmutatása fontos üzenet a fiatal korosztályok számára.
18. A média változatlanul sztereotip módon ábrázolja a vezetői pozícióban lévő nőket. Tudatosan figyelni kell ezeknek a gyakorlatoknak az előfordulását, és figyelemfelkeltő kampányt kell folytatni ezek ellen az esetek ellen. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy szinte kizárólag a férfiakat mutatják be kompetens és határozott vezetőnek!
19. A kommunikáció- és médiatudományi szakon hallgatók számára, továbbá a gyakorló újságírók számára is legyen a mindenkori képzés és tananyag része a nemi sztereotípiákkal és előítéletekkel kapcsolatos tudás elsajátítása, hogy azokat felismerjék és elkerüljék!
20. Konferenciaszervezéseknél és szakértői testületek összeállításánál is jelenjen meg a diverzitás igénye! Ha majd a nők aránya eléri a kritikus tömeget, már sokkal természetesebb és elfogadottabb lesz a megjelenésük ezekben a pozíciókban.
21. Szerepmodelleket kell állítani a fiatalok elé, hogy nyilvánvaló legyen, hogy a nők is képesek a felsővezetői pozíciókban megállni a helyüket!

BALOGH LÍDIA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A NŐKET ÉRINTŐ TÖBBSZÖRÖS DISZKRIMINÁCIÓ ÉS INTERSEKCIONÁLIS HÁTRÁNYOK ELLENI FELLÉPÉS TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

Jelen állásfoglalás fókuszában a többszörös, illetve interszekcionális hátrányok által érintett nőket célzó magyarországi jogi és közpolitikai intézkedések állnak. Az állásfoglalás arra hívja fel a figyelmet a többszörös hátrányok, illetve az interszekcionális jelensége által érintett nők társadalmi helyzete kapcsán, hogy az antidiszkrimináció eszközeinek hatékony alkalmazása és továbbfejlesztése önmagában nem elegendő. Emellett olyan intézkedésekre és kezdeményezésekre is szükség van, amelyek úgy tekintenek a többszörös vagy interszekcionális hátrányokkal szembesülő nőkre, mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra, illetve amelyek lehetővé teszik és ösztönzik az ilyen helyzetben lévő nők hozzájárulását a társadalmi párbeszédhez.

FOGALMI HÁTTÉR

Az antidiszkriminációs fogalmi eszköztár egyik alapvető eleme a diszkrimináció *alapja*: adott személyek vagy csoportok olyan tulajdonsága, amely miatt hátrányos megkülönböztetés éri (érheti) őket a társadalmi élet különböző területein. Az antidiszkriminációs jogszabályok nem bármilyen tulajdonság vonatkozásában hivatottak védelmet nyújtani a hátrányos megkülönböztetés ellen, csupán az úgynevezett *védett tulajdonságok* vonatkozásában.

A mértékadó nemzetközi dokumentumok általában a következő védett tulajdonságok esetében írják elő a diszkrimináció tilalmát: nem; szexuális orientáció és nemi identitás; etnicitás vagy faji hovatartozás; vallási vagy egyéb meggyőződés; fogyatékoság, életkor. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény (2003) 19. elemet tartalmazó listán sorolja fel a védett tulajdonságokat: nem; faji hovatartozás; bőrszín; nemzetiség; nemzetiséghez való tartozás; anyanyelv; fogyatékoság; egészségi állapot; vallási vagy világnézeti meggyőződés; politikai vagy más vélemény; családi állapot; anyaság (terhesség) vagy apaság; szexuális irányultság; nemi identitás; életkor; társadalmi származás; vagyoni helyzet; foglalkoztatási jogviszony

vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama; érdekképviselőhez való tartozás. A lista huszadik eleme pedig – „egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző” – gyakorlatilag nyílt végűvé teszi a listát.

A valóságban a hátrányos megkülönböztetés különféle alapjai nem elkülönülten érvényesülnek. Egyes csoportokat vagy egyéneket egyidejűleg több tulajdonságukkal összefüggésben is sújthatnak hátrányok, illetve ezek a hátrányok össze is adódhatnak: ilyen esetekben beszélünk „többszörösen”, illetve „halmozottan” hátrányos helyzetről.

Ezen túl, a különböző tulajdonságokon alapuló hátrányok között sajátos összefonódásokat és egymásra-hatásokat is felfedezhetünk: ezt a jelenséget nevezük *interszekcionalitás*nak (utalva két halmaz metszetére, azaz interszekciójára). Ezen belül megkülönböztethetőek egyrészt a *strukturális* interszekcionalitás esetei; azaz amikor egy olyan csoport tagjai, amelynek a helyzetét egyszerre két vagy több jelentős társadalmi hátrány is meghatározza (pl. roma nők), mintegy „rendszerszerűen” szenvednek el bizonyos sajátos jogsérelmeket (pl. kényszerszterilizáció). Másrészt, az interszekcionalitásnak *politikai* megnyilvánulási formája is lehet: az olyan országokban, ahol a különféle társadalmi hátrányok felszámolásáért küzdő (pl. feminista vagy antirasszista) jogvédő mozgalmak nem túl erősek, előfordul, hogy egyféle hátrányra fókuszálnak, és e megközelítés miatt maradnak láthatatlanok azoknak az egyéneknek a sérelmei és érdekei, akiknek a helyzetét egyszerre több hátrány is meghatározza (pl. kisebbségi nők).

AZ ÉRINTETT NŐI CSOPORTOK

Jelen állásfoglalás a következő – többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett – női csoportokra összpontosít, tekintettel a magyarországi társadalmi helyzet sajátosságaira:

- roma nők,
- fogyatékossgal élő nők,
- szexuális kisebbségekhez tartozó nők,
- hajléktalan nők,
- migráns/menekült nők.

A felsorolt kategóriák mindegyikének esetében jelentkezik bizonyos fokú *körülhatárolási bizonytalanság*, ugyanakkor hozzájuk képest nagyságrenddel magasabb fokú *fluiditás* jellemzi az életkorral kapcsolatos kategóriákat: kontextustól függ, hogy milyen életkor számít idősnek vagy éppen fiatalnak. Emiatt az állásfoglalás nem vállalkozik átfogó megállapításokra az életkor mint hátrány szerepére vonatkozóan – nem vitatva ugyanakkor azt a tényt, hogy a nők az életkoruk miatt speciális hátrányoknak és jogsérelmeknek lehetnek kitéve a társadalmi élet különböző területein.

A felsorolt női csoportokra vonatkozóan csak igen korlátozott mértékben rendelkezünk statisztikai adatokkal, és a rendelkezésre álló adatok esetében is

kérdéses, hogy azok mennyiben tükrözik a valós helyzetet. Ennek oka részben a felsorolt kategóriák definíciós nehézségeiből fakad, másrészt pedig abból, hogy az adatvédelmi szabályozás szerint különleges (szenzitív) adatnak minősülnek a bizonyos személyes tulajdonságokra – többek között a nemzeti-ségi (etnikai kisebbségi) hovatartozásra – vonatkozó információk, és emiatt egyáltalán nem, vagy csak igen korlátozott jelleggel gyűjtenek adatokat ezen tulajdonságokra vonatkozóan.

A 2011-es népszámlás adatai szerint a következő képet kaphatjuk az említett női csoportok nagyságáról:

- Összesen 308 957-en vallották magukat roma nemzetiségűnek; közöttük 152 863 nő. Ugyanakkor, az Európa Tanács 2010-es adatai szerint a magyarországi roma népesség nagysága mintegy 700 ezerre becsülhető. Az önbevalláson alapuló adatok azért becsül többnyire alá az adott populáció méretét, mert az etnikai identitás kontextusfüggő, fluid, illetve ket-tős/többes is lehet; valamint sokan a múltbéli sérelmek vagy a jelenkori diszkrimináció miatt nem vállalják roma identitásukat.
- Összesen 456 638 személy, közöttük 241 873 nő számolt be egy vagy több típusú fogyatékoságról (mozgássérült; gyengénlátó, aliglátó; vak; nagyot-halló; siket; súlyos belszervi fogyatékos; mentálisan sérült / pszichés sé-rült; értelmi fogyatékos; beszédhibás; beszéd fogyatékos; autista; siketvak / látás- és hallássérült; egyéb).
- A szexuális kisebbségekhez tartozó emberek számáról nincsenek hivatalos adatok, és nehéz becslést adni, tekintettel a vélhetően igen magas látenci-ára (ami összefügg a társadalmi környezet ellenségességével), valamint a vonatkozó kategóriák körvonalazatlanságára, illetve a nemi identitás és a szexuális irányultság fluiditására. A nemzetközi szakirodalom szerint az emberek 5-10 százaléka tartozik a szexuális kisebbségekhez, vagyis meleg, lesbikus, biszexuális, transznemű, interszexuális, queer vagy aszexuális. E becslés alapján a szexuális kisebbségekhez tartozó magyarországi nők száma kb. 200-500 ezer közé tehető.
- Összesen 5571 személy élt hajléktalanként, közöttük 1051 nő. A szakértői becslések ennél jóval magasabbra, mintegy 30-40 ezerre teszik a hajlék-talan emberek számát Magyarországon, és körükben 25-30 százalékra a nők arányát. Ez az arány emelkedni látszik az utóbbi két évtizedben: a rendszerváltás idején a magyarországi hajléktalan népességnek még csak 10 százaléka volt nő.
- A migráns/menekült nők számát illetően a külföldön születettek-re vonatkozó népszámlálási adatok adhatnak támpontot (bár ezek nem adnak információt a második vagy többedik generációs migránsokról): eszerint a Magyarországon élők közül összesen 383 236-an születtek külföldön, közöttük 209 476 nő. A magyarországi migránspopuláción belül a legna-gyobb csoportot a határon túli magyarok képezik, akik a társadalmi integ-ráció szempontjából kevesebb akadállyal szembesülnek, mint például az Európán kívülről érkező migránsok vagy menekültek.

AZ ÉRINTETT CSOPORTOK HÁTRÁNYAI

A fenti csoportok legfőbb speciális problémái-hátrányai az alábbiak szerint válaszolhatóak:

A roma nők...

- az oktatás terén halmozottan hátrányos helyzetben vannak. Azon fiatal roma nők helyzetét, akik tizenéves korban gyermeket vállalnak, és emiatt lemorzsolódnak, tovább nehezíti, hogy nincsenek széles körben biztosított oktatási reintegrációs lehetőségek a kisgyermekes anyák számára.
- a munkaerőpiacon halmozott hátrányokat tapasztalhatnak meg: egyrészt nemcsak nemük, de etnikai hovatartozásuk és társadalmi helyzetük miatt is ki vannak téve a munkaadók diszkriminatív magatartásának; másrészt munkavállalásukat nehezíthetik a nőkkel szembeni konzervatív szerep-elvárások a közösségük, családjuk részéről.
- különösen sérülékenyek a nemi alapú erőszak különböző formáival – például családon, illetve párkapcsolaton belüli erőszak, szexuális kizsákmányolás – szemben; többek között a hatóságokkal szembeni bizalom hiánya, illetve a hatóságok részéről tapasztalható hátrányos megkülönböztetés miatt.
- a diszkrimináció sajátos formáinak lehetnek kitéve az egészségügy területén, kiemelten a reprodukív egészséggel kapcsolatos – nőgyógyászati, szülészeti – szolgáltatások igénybevétele során. Megemlítendő a „kényszersterilizáció” gyakorlata is (a páciens akarata ellenére vagy megfelelő tájékoztatása nélkül végrehajtott művi meddővé tétel), amely a strukturális interszekcionalitás megnyilvánulási formája, mivel ez a jogsérelem kifejezetten a roma nőket sújtja.
- helyzetének javítását hátráltathatja a politikai interszekcionalitás jelensége is: azaz, hogy a releváns jogvédő mozgalmak – a romák jogaiért küzdő, valamint a nőjogi mozgalom – számára egyaránt kockázatosnak tűnhet például a roma nőkkel szembeni, közösségen belüli erőszak kérdésének napirendre tűzése (a kisebbségi jogvédők szempontjából a közösség stigmatizációja, a női jogvédők szempontjából a nők elleni erőszak problémájának marginalizációja jelenti a veszélyt), ami a probléma láthatatlanságához, illetve kezeletlenségéhez vezethet.

A fogyatékossgal élő nők...

- munkaerő-piaci integrációját nemcsak a fogyatékossgal élőkkel, de a nőkkel szembeni előítéletek is nehezítik a munkáltatók, illetve a munkahelyi környezet részéről.

- sajátos, illetve a gyakorlatban sokszor leküzdhetetlennek bizonyuló akadályokba ütközhetnek az egészségügyi – kiemelten például a reprodukív egészséggel kapcsolatos – szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén.
- különösen kiszolgáltatottak a nemi alapú erőszak, illetve a szexuális visszaélés különböző formáival szemben; intézményi és családi (párkapcsolati) közegben egyaránt.

A szexuális kisebbségekhez tartozó nők...

- az egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó magyarországi jogszabályi keretek között hátrányos helyzetben vannak, ha reprodukív eljárást kívánnak igénybe venni (különösen a párkapcsolatban élő leszbikus nők).
- a szexuális kisebbségek jogaiért küzdő mozgalmakon belül a férfiakkal szemben háttérbe szorulhatnak a reprezentációt, illetve az érdekérvényesítést illetően.
- gyakran esnek áldozatul szexuális zaklatásnak heteroszexuális férfiak által.

A hajléktalan nők...

- különösen védtelenek a nemi alapú erőszak különböző formáival szemben – miközben sokuk eleve erőszakos környezetből (családból, párkapcsolatból) menekülve vált hajléktalanná, és a korábbi traumák feldolgozásához sem kapott soha segítséget.

A migráns vagy menedékkérő nők...

- akadályokkal szembesülhetnek, amennyiben nemi alapú üldöztetésre hivatkozva nyújtanak be menedékkérelmet, mivel a nemi alapú diszkrimináció különböző fajtáit (például női nemiszerv-csonkítás, kényszerházasság) nem ismerik el a hatóságok automatikusan üldöztetési formának, illetve nehezen bizonyítható lehet, hogy a származási országban a törvények nem biztosítanak kellő védelmet ilyen jellegű jogsérelmek esetén.
- nehezebben tudják alátámasztani menedékkérelmüket, ha politikai üldöztetésre hivatkoznak, mivel a politikai szervezetekben általában nem töltenek be magas szintű pozíciót, illetve az ellenálló mozgalmakban jellemzően nem fegyveresen vesznek részt.
- sajátos akadályokba ütközhetnek az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén (a kulturális/kommunikációs akadályok mellett megemlíthető például az adekvát szolgáltatások hiánya a női nemiszerv-csonkítás által érintettek számára).

A NŐKET ÉRINTŐ TÖBBSZÖRÖS DISZKRIMINÁCIÓ ÉS INTERSEKCIONÁLIS HÁTRÁNYOK ELLENI FELLÉPÉS LEHETŐSÉGEI

Előfeltétel: a diszkrimináció leküzdése

A diszkrimináció elleni küzdelem során elengedhetetlen annak figyelembe vétele, hogy a társadalom bizonyos tagjait egyszerre több tulajdonságuk (például nemük, nemzetiségi/etnikai hovatartozásuk, fogyatékoságuk, szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk, társadalmi helyzetük) kapcsán is érhetik hátrányok, és ezek a negatív hatások összeadódnak, illetve összefonódhatnak.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény nem rendelkezik explicit módon a többszörös/halmazott, illetve interszekcionális hátrányok elleni fellépésről, ám nem is zárja ki olyan megközelítések alkalmazását, amelyek tekintettel vannak ezekre a jelenségekre. Egyrészt, elvben alkalmazható lehet ilyen célokra a védett tulajdonságok felsorolását záró „egyéb helyzet, tulajdonság vagy jellemző” koncepció a törvényben; másrészt az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz benyújtható olyan panasz, amelyben a kérelmező egynél több védett tulajdonságára hivatkozik (azonban a statisztikák szerint a panaszosok csak elvétve élnek ezzel a lehetőséggel).

Cél: a kihasználatlan társadalmi erőforrások mozgósítása

A nőket érintő többszörös és interszekcionális hátrányok tényleges leküzdéséhez az antidiszkrimináció eszközeinek hatékony alkalmazása nélkülözhetetlen ugyan, de önmagában nem elegendő. Ahhoz, hogy az érintett nők valódi esélyekhez jussanak a társadalomban, szükség van olyan intézkedésekre, kezdeményezésekre is, amelyek az érintett női csoportokra, illetve egyénekre mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra tekintenek. Ilyen megközelítésen alapulnak például az ösztöndíjak és egyéb egyéni támogatási formák; mentorprogramok, önszolgáltató csoportok és hálózatok; oktatási és munkaerő-piaci integrációs programok; valamint azok a kezdeményezések, amelyek azon a felismerésen alapulnak, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők távolmaradása a közéletből demokratikus deficithez vezet; hangjuk, tapasztalataik nélkül nem mozdulhat előre a társadalmi párbeszéd.

A többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők, ha érdemi lehetőséget és megfelelő támogatást kapnak a kibontakozáshoz, fontos és hasznos társadalmi szerepek betöltésére vállalkozhatnak, amelyek korábban nem voltak elérhetőek számukra – például munkavállalók, szülők, közéleti szereplők válhatnak belőlük –, és pozitív társadalmi folyamatok katalizátorai lehetnek. E szempontok számításba vétele kulcsfontosságú a társadalmi befogadás elősegítésére irányuló közpolitikai tervezés során.

Javasolt szempontok az intézkedések, kezdeményezések tervezéséhez

- *A paternalisztikus megközelítés kerülése:* a többszörös és interszekcionális hátrányokkal küzdő női csoportokat célzó kezdeményezések tervezése, majd pedig lebonyolítása, monitorozása és értékelése is mindig az érintettek bevonásával történjen.
- *Csoporton belüli diverzifikálás:* az érintett csoportokkal való konzultáció során biztosítani kell, hogy a csoporton belül speciális helyzetben lévők, illetve a különösen kiszolgáltatottak is szót kaphassanak – tekintettel például arra, hogy egy kisebbségi csoporton belül más érdekei, illetve szükségletei lehetnek az idős és a fiatal nőknek.
- *Az esszencializmus kerülése a társadalmi nemek tekintetében:* a társadalmi befogadást, illetve az egyének kibontakozását célzó intézkedések és kezdeményezések nem alapulhatnak olyan megközelítésen, amely a társadalmi nemekre mint eleve adott, merev kategóriákra tekint.
- *Az esszencializmus kerülése bármely társadalmi kategória tekintetében:* más társadalmi kategóriák (például a fogyatékos vagy a szexuális kisebbséghez való tartozás) vonatkozásában is kerülendő az olyan megközelítés, amely figyelmen kívül hagyja a kategóriák konstruáltságát, körvonalazatlanságát, fluiditását – illetve, a mindebből fakadó konceptuális és módszertani kérdéseket.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Adatgyűjtés

A hatékony intézkedések és kezdeményezések előfeltétele az adott csoportra vonatkozó, széles körű, megfelelő bontásban gyűjtött és feldolgozott adatok hozzáférhetősége, ezért az ilyen adatok gyűjtését és nyilvánossá tételét támogatni kell.

2. Kvalitatív kutatások

Az adott csoportok helyzetének alapos megismerését és megértését – és ezáltal az intézkedések és kezdeményezések hatékonyságát – nagyban segíthetik a kvalitatív társadalomtudományi kutatások eredményei, ezért támogatni kell az ilyen kutatások elvégzését és eredményeik nyilvánossá tételét.

3. Képzés a hatóságok képviselőinek, döntéshozóknak

A többszörös és interszekcionális hátrányokkal küzdő női csoportokat célzó, hatékony kezdeményezések tervezése – illetve lebonyolítása, monitorozása és értékelése is – speciális szakértelmet és érzékenységet igényel; ennek érdekében a döntéshozóknak és a hatóságok képviselőinek képzést kell biztosítani a témára vonatkozóan.

4. Közéleti részvétel, képviselet elősegítése, mentorprogramok

- 4.1. Speciális mentorprogramokat kell indítani a többszörös vagy interszekcionális hátrányok által érintett nők számára, képességeik kibontakoztatása és társadalmi érvényesülésük érdekében.
- 4.2. Olyan programokat kell indítani – többek között mentorprogramokat – amelyeknek célja, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők fokozottabban hozzájárulhassanak a társadalmi párbeszédhez, és részt vehessenek a döntéshozatalban, annak különböző területein és szintjein.

5. Önszerveződés támogatása

Elő kell segíteni, hogy a többszörös és interszekcionális hátrányok által érintett nők civil szervezeteket, fórumokat, informális közösségi/önsegítő csoportokat hozhassanak létre.

KEVEHÁZI KATALIN

FOGYATÉKOSSÁGRÓL GENDER-SZEMÜVEGEN ÁT A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ NŐK TÁRSADALMI ESÉLYEGYENLŐSÉGÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁHOZ

A fenntartható társadalmi és gazdasági növekedés megvalósításának egyik sarokköve a társadalmi egyenlőtlenségek, azon belül is a nemek közti egyenlőtlenségek csökkentése, a nők és lánygyermek ember- és így szociális és gazdasági – jogainak korlátozott érvényesülése. A nőkben és a lánygyermekben rejlő potenciál kibontakoztatásának akadályozottsága össztársadalmi szinten – a teljesítmény és a fogyasztás oldaláról is – visszaveti a gazdasági fejlődést.

A nemek közti egyenlőség előmozdítására irányuló törekvések hosszú időn keresztül figyelmen kívül hagyták a fogyatékossgal élő nőket és lánygyermekeket, akikről szinte alig, legfeljebb a sérülékeny társadalmi csoportok kontextusában, mellékesen esett szó. Ennek következtében elmaradt a rájuk jellemző, speciális hátrányok, illetve igényeik megismerése.

A fogyatékossgal kérdésköre szorosan összefügg a nemhez tartozással. Ezt jelzi az a tény is, hogy ha valaki nőnek születik, a női nemhez tartozásból fakadó társadalmi hátrányok következtében a férfiaknál nagyobb eséllyel alakul ki fogyatékossgal élete folyamán. Magyarországon a fogyatékossgal született csecsemők 40%-a lány, ugyanakkor a fogyatékossgal élő össznépességben belül a nők többségben vannak, sőt, arányuk meghaladja a nők teljes népességben belüli részarányát. Leginkább a mentális/pszichés fogyatékossgal élők között szembetűnő a nők részarányának az életciklus folyamán bekövetkező növekedése: születéskor a csecsemők közt 37%-os a lányok aránya, a 40–49 éves korcsoporton belül azonban a nők már 50% feletti részarányt képviselnek.⁵ Nemzetközi kutatások alapján a nők munkakörülményei, a várandósság kockázatai, a szegénység, a nők elleni erőszak különféle formái mind közrejátszanak abban, hogy a nők szerzett fogyatékossga a férfiakénál magasabb arányú. Ezek a világszerte érvényes számok már önmagukban is felvetik a fogyatékossgal élő nők helyzetete vizsgálatának és értékelésének, speciális szempontjaik megértésének szükségességét. A biológiai adottságokon túli, nyilvánvalóan nemhez kötött hátrányokban megmutatkozó társadalmi hatá-

5 KSH, Népszámlálás 2011.

sok feltárása és a fogyatékossgal élő nők érdekképviseletének felvállalása szintén elengedhetetlen.

A világ tartósan sikeres államai élenjárnak a nemek közti egyenlőség előmozdításában, az emberi jogok érvényesülésének biztosításában, a társadalmi integráció elősegítésében, alapvetően azért, mert az esélyegyenlőség érdekében tett erőfeszítéseiket társadalmi beruházásnak tekintik. Amennyiben azonban egy társadalom rövid távú haszonelvűséggel viszonyul tagjaihoz, s nélkülözi a nyitottságot a másságban rejlő lehetőségek felfedezése és támogatása iránt, valójában a diszkrimináció és kirekesztés fenntartása mellett kötelezi el magát.

A FOGYATÉKOSSÁGÜGY ÉS A NŐI JOGOK ÖSSZEKAPCSOLÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

A máig egyeduralkodó társadalmi szemlélet, mely a fogyatékossgra kizárólag egészségügyi szempontból, az egyén hiány-állapotaként tekint, mintegy kikényszeríti a fogyatékossgal élő nők és férfiak, lány- és fiúgyermek biológiai alacsonyabb-rendűségére vonatkozó előítéleteket. Ez a szemlélet fenn tartja a fogyatékossgal élő személyek kiszolgáltatott társadalmi helyzetét, emberi (gazdasági és szociális) jogaik, emberi méltóságuk és személyi integritásuk világszerte tapasztalható, egyes országokban – így a mai Magyarország – akár erősödő tendenciát mutató megsértését.

A fogyatékossgnak a 80-as évektől ismertté vált ún. társadalmi modellje azonban fordulópontot jelenthet a fogyatékossgal élők valódi integrációját elősegítő, emberközpontú társadalmi környezet kialakításában. E modell szerint a fogyatékossgal élők akadályozottságának oka valójában nem más, mint a kirekesztő szellemi és tárgyi társadalmi környezet – az elismert képességek és szociális készségek behatárolt értelmezése, a befogadó nyelvi és írásos gyakorlat hiánya, az épített világ jellege.

A fogyatékossgal élők környezetének komplex tárgyi és szellemi akadálymentesítése, következetes kiegyenlítő és korrekciós mechanizmusok alkalmazása, azaz a horizontális elvként érvényesítendő *disability mainstreaming*⁶ és a nemek közti egyenlőtlenségek oldását hasonlóképpen felülről lefelé, a közpolitikák valamennyi szintjén érvényesítő *gender mainstreaming* egyidejű alkalmazása vezethet a fogyatékossgal élő nők és férfiak valódi integrációjához.

Az, hogy a biológiai nemhez tartozás a társadalmi helyzet leírásának egyik legfontosabb meghatározója, nem kevésbé igaz a fogyatékossgal élő nőkre és férfiakra. Ennek ellenére a nemek egyenlősége szempontjára érzékeny megközelítés csak a legutóbbi időkben jelenik meg a vonatkozó nemzetköz-

6 A „*disability mainstreaming*” rendszerszerűen integrálja a fogyatékossgal élők szükségleteit valamennyi szakpolitikába és intézkedésbe a tervezéstől a megvalósításon át, azok monitorozásáig és értékeléséig.

zi emberi jogi egyezményekben, egyes országok kormányzati stratégiáiban, törvényi szabályozásaiban, a fogyatékossgal élőkről szóló egyéb dokumentumokban. A korábbi dokumentumok többnyire még csak meg sem említik a fogyatékossgal élő nőket és lányokat, semleges nyelvzetükkel jelzik a nemek eltérő szempontjaira, helyzetére való érzékenység hiányát.

Kivételt képez ez alól három, Magyarország által is elfogadott nemzetközi egyezmény, a 2007-ben ratifikált a Fogyatékossgal Élő Személyek Jogairól szóló Egyezmény⁷ (CRPD), ENSZ CEDAW Egyezménye⁸, mely 1982 óta képezi részét jogrendszerünknek, továbbá az 1991-ben ratifikált ENSZ Gyermekejogi Egyezménye⁹ (CRC). Mindhárom dokumentum felhívja a figyelmet a fogyatékossgal élő nők és lánygyermek diszkriminációjának megszüntetése és egyenlőségük biztosítása érdekében szükséges kormányzati programok kidolgozásának és végrehajtásának, az érintettek bevonásának szükségességére. E kötelezettségvállalások nyomán egyes hazai stratégiai dokumentumok, így az utóbbi években figyelmen kívül hagyott Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia (NFTE Stratégia),¹⁰ és az Országos Fogyatékossgügyi Program (OFP)¹¹ külön is említést tesznek a fogyatékossgal élő nőkről és gyermekekről. Amíg azonban a 2013-ig érvényben volt OFP külön kiemeli, hogy a fogyatékossgal élő nőket, illetve az etnikai kisebbséghez tartozó embereket többszörös diszkrimináció sújthatja, az új OFP szövegéből hiányzik az állami fellépés szükségességét maga után vonó többszörös diszkrimináció kifejezés. Ezzel szemben a fogyatékossgal élő nőket többszörösen veszélyeztetett csoportként nevesíti, és – mintegy lehetőségként, s nem vállalként említve – társadalmi helyzetük, kirekesztődésük okainak feltárását célzó programokról, hátránykezelő stratégiáról és komplex szolgáltatások esetleg kidolgozásáról tesz említést. Az NFTE stratégia a 2010-es válaszlatokat követően kizárólag a nemzetközi kötelezettségek teljesítését bemutató kormányzati jelentésekben él, így nem meglepő, hogy a 2015-ben elfogadott új OFP-ben a nők és férfiak közötti egyenlőség nem jelenik meg alapértékként, és részletes, nemre érzékeny cselekvési terv helyett egyetlen beavatkozási területet nevesít: a fogyatékossgal élő gyermeket nevelő nők támogatásának szükségességét. Tekintve, hogy a fogyatékossgal élő gyermekek ellátása szinte kizárólag a nőkre hárul, akiknek ebben az élethelyzetben tartósan, akár élethosszig tartóan romlanak munkaerő-piaci esélyei, nő szegénységi kockázatuk, társadalmi kirekesztettségük és párkapcsolaton belüli egzisztenciális kiszolgáltatottságuk, ez a törekvés nőjogi szempontból előrelépést jelent. Ennél fogva kijelenthetjük: a fogyatékossgal élő kisebb és nagyobb lányok és fiúk, fiatal felnőttek

7 http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700092.TV

8 http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=98200010.TVR

9 http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99100064.TV

10 http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=134035.194182

11 http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=174903.291647

társadalmi integrációja a női jogok szempontjából is alapvető kötelezettsége a társadalomnak.

A fogyatékosággal élő nők és lánygyermekük speciális hátrányainak fel-tárására, tudatosítására, kiegyenlítésére való törekvés, az ő többszörös meg-különböztetésük megszüntetése azonban egyelőre kizárólag az Európai Unió és a transznacionális fogyatékos-ügyi szervezetek szintjén merült fel, a hazai fogyatékosügyben tevékenykedő szakmai szervezeteken belül nem élvez pri-oritást ez a célkitűzés.

A fogyatékosággal élő személyek érdekeit képviselő fórumokat, éppúgy, mint más a nemek hierarchiáján alapuló intézményrendszereket és munka-szervezeteket, a férfiközpontú gondolkodás és a férfiak dominanciája jellemzi: a nők eltérő szempontjainak kevés a szószólója, és nincs tere. A fogyatékos-sággal élők érdekképviselőinek, a fogyatékosággal élő személyek helyzeté-nek javítására irányuló kezdeményezéseknek, a támogató szolgáltatásoknak, a szakpolitikának komoly hiányossága, hogy szinte teljességgel nélkülözik a gender-perspektívát, azaz a nemek eltérő szempontjainak figyelembevételét, a hátrányok kiegyenlítésének célkitűzését.

A fogyatékosággal élők közt is érvényes patriarchális struktúrákat azonban a nemi szerepekre felkészítő, minden társadalmi csoportra jellemző szocializá-ció mellett a többségi társadalom által kevésbé ismert tradíciók is megerősítik. A múltban ugyanis a fogyatékos fiúgyermeket a családok inkább megtartot-ták, a lánygyermeknek azonban jóval kisebb túlélési esélyeket biztosítottak, ennél fogva a férfiak felsőbbrendűségének szemlélete a fogyatékos társadal-mon belül mélyebben gyökerezik. Ez abból is fakadt, hogy a fogyatékosággal kapcsolatos hiedelmek, félelmek folytán a lánygyermekeket a női szerepekre (szülés, gondozás, háztartás vezetése) alkalmatlannak tartották, jóval inkább, mint a férfiakat a nekik dedikált társadalmi szerepre, az önállóságra, és a meg-élhetés előteremtésére. Azt, hogy a férfiak látható fogyatékosága a nőkénel kevesebb társadalmi hátránnyal jár – számos a későbbiekben bemutatandó összefüggés mellett – jelzi a családtípusokra vonatkozó általános tapasztalat: a nemi szerepek tradicionális felfogásából adódóan a „vegyes” párok eseté-ben többnyire a férfi az, aki fogyatékosággal él, hiszen a segítségre szoru-ló partnerről való gondoskodás egy nő számára sokkal inkább felvállalható. A fogyatékosággal élő férfiak közel fele, a nők alig több mint a negyede él házasságban, a férfiak többsége házasságban vagy élettársi kapcsolatban él. Ugyanakkor az egyedülálló fogyatékosággal élők kétharmada nő és a fogyá-tékosággal élő egyszülős családokban pedig 82%-ban nő a családfenntartó.¹²

A látható fogyatékosággal nem rendelkező nők megbecsültségét mind a mai napig befolyásolja a nőkkel szembeni elvárásoknak való megfelelésük: szexuális vonzerejük, gyermekvállalási képességük. Szerep-repertoárjuk, az otthon falain kívüli érvényesülés lehetősége a férfiakénál korlátozottabb. El-sődleges, a társadalom által elvárt, egyúttal – elvben legalábbis – elismert és

12 http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/fogyatekossag/11_02_03_08.xls

támogatott funkciójuk a gyermekszülés. A nők reprodukciós funkciója feletti kontroll a patriarchális társadalom legmeghatározóbb gyakorlata. A szülés képességéből levezetett női feladat az érzelmi és fizikai gondoskodás a gyermekekről, a családtagokról, a háztartásról. Ezen kötelezettségek teljesítése során a nők korlátok közé szorulnak; nem, vagy csak korlátozottan lehetnek jelen a külvilág színterein: a munka világában, a döntéshozatalban, a közösségi és közéletben, a szabadidős tevékenységekben.

A fogyatékossgal élő nők társadalmi megbecsültségével kapcsolatos jelzés, hogy nőként és fogyatékossgal élőként mind biológiai, mind társadalmi szerepvállalásuk lehetősége egyaránt korlátozott. Általában még ma sem tekintik őket alkalmasnak a felnőtt nők hagyományos szerepeinek betöltésére: sokan úgy vélik, aszexuális lények, akiknek nincs szerelmi életük, nem lehetnek anyák és nem alkalmasak a női léttel járó gondozói feladatok ellátására. Általános gyakorlat, hogy a gondnokság alatt élő nők gyermekvállalását akár fizikai beavatkozásokkal – kényszer-sterilizációval vagy kényszer-fogamzásgátlással – korlátozzák. Fogyatékossgal élőként pedig úgy szocializálódnak, úgy tekintenek rájuk, mint akik képtelenek önmagukat ellátni, másoktól függenek, segítségre szorulnak, nem képesek a társadalom hasznos tagjaiként élni. Mind a kívülről nem látható fogyatékossgal nem rendelkező nőtársaikhoz, mind fogyatékos férfitársaikhoz képest is kedvezőtlenebb helyzetben vannak, problémáik – sőt, ők maguk is – alig láthatók.

Miközben az emberi jogi megközelítést alkalmazó nőmozgalmak napirendjén régóta kiemelt téma a társadalmi nemi szerepek biológiai meghatározottságának megkérdőjelezése, az önrendelkezés, a reprodukciós és szexuális jogok szabad gyakorlásának kérdésköre, a fogyatékossgal élő nők speciális igényeivel hosszú ideig kevésbé számoltak, és ezen a téren a tudatosság fokozására van még szükség a továbbiakban is.

Azok a nőjogi aktivisták, akik a nők társadalmi szerepvállalását korlátozó nőfelvágás ellen lépnek fel, és szabadulni szeretnének a gondozói szerepek ellátásának egyedül nőkre háruló társadalmi elvárásától, nem ritkán visszalépésként értékelték a fogyatékossgal élő nők részéről megfogalmazott követelések közül azokat, amelyek a hagyományos női szerepek elérhetőségét tüzték ki célul (a fogyatékossgal élő nők számára). Csupán az elmúlt egy-két évtizedben kezdődött meg a fogyatékossgal élő nők csoportjaival való együttműködés kialakítása, a közös szempontok feltárása. Már láthatóak a közös érdekek képviselésére irányuló, de jelenleg még ritkaságszámba menő erőfeszítések.

A FOGYATÉKOSSGAL ÉLŐ NŐK SPECIÁLIS SZEMPONTJAI ÉS HÁTRÁNYAI

Amint azt a korábbiakban megfogalmaztuk, a fogyatékossgal élő nők számára a felnőtt női szerepek megélésének lehetősége – beleértve a hagyományos női szerepeket is – társadalmi integrációjuk kulcskérdése. Ezért az alapvető nőjogi célkitűzések a fogyatékossgal élő nők esetében eltérő prioritásokként jelennek meg, új tartalmakkal és hangsúlyokkal gazdagodnak.

A társadalmi nemi sztereotípiák kijelölik a nők és férfiak számára a követendő viselkedésformákat, elérendő célokat és életkereteket, melyek korlátozzák az egyéneket a személyiségüknek, képességeiknek, igényeiknek leginkább megfelelő döntések meghozatalában, folyamatosan újratermelik a nemek közti hatalmi viszonyokat és egyenlőtlenségeket. A sztereotípiákat fenntartó szocializáció, a családok, az oktatás és a média által közvetített életvezetési modellek a fogyatékossgal élő lánygyermekes esetében felerősödnek, hiszen akadályozottságuk folytán az ép lánygyermekeshez képest korlátozottabb a sokszínűbb, árnyalt, a sztereotípiákat megkérdőjelező információkhoz, tapasztalatokhoz, mintákhoz való hozzájutásuk.

Tekintve, hogy a nők társadalmi megbecsültségét nagyban befolyásolja a külső megjelenés, a szexuális vonzeró, a fogyatékossgal élő nők önértékelését súlyosan aláássák – a nők többsége számára is súlyos terhet jelentő – „szépség”-gel kapcsolatos elvárások. Ennek a helyzetnek a fenntartásában a legfontosabb szerepet a napjainkban a nőket jellemzően sztereotip módon, a fogyatékossgal élő nőket legfeljebb sérülékenységükben ábrázoló média tölti be.

A nőket sújtó nemi alapú sztereotípiákhoz a fogyatékossgal élő nők esetében hozzáadódnak a fogyatékossgukat érintő, önálló, autonóm életvitelhez szükséges képességek kibontakoztatását akadályozó előítéletek és sztereotípiák. Esetükben felerősödik a „gyengébb nem” üzenet és státus: függők, gyámoltíandók, sérülékenyek, passzívak, akiknek túrniük kell – vagyis az áldozatszerep mintegy a sorsuk része. Ezért a nemekhez kötődő sztereotípiák felszámolása emberi jogaik érvényesülése szempontjából a fogyatékossgal élő nőknek is alapvető érdeke.

E két hátrányhoz, vagyis a női létehez, és a fogyatékossgához kötődő előítéletek együttesen, egymást erősítve, valamennyi életterületen korlátozzák őket a teljesebb élet megvalósításában, növelik kiszolgáltatottságukat, fokozzák diszkriminációnak való kitettségüket.

A kiszolgáltatott élethelyzetek, a félelem és tehetetlenség érzete és az alacsony önértékelés következtében a családokban, és főként a bentlakásos intézményekben igen gyakori a fogyatékossgal élő nők bántalmazása.

A nők elleni erőszak éppúgy érinti a fogyatékossgal élő nőket, mint a többségi társadalomhoz tartozó nőtársaikat. Ugyanakkor, míg az utóbbiak körében minden harmadik-negyedik nő érintett, addig a fogyatékossgal élő nők kb. háromszorosa eséllyel esnek bántalmazás áldozatául, európai uniós kutatások szerint mintegy 80%-uk szenved el erőszakot élete során. Erőszaknak való kitettségük állapotukból adódóan sajátos formában jelenik meg: gyakran éppen gondozójuk bántalmazza vagy erőszakolja meg őket, míg az intézményekben élők esetében a körülmények, az összezártág növeli az erőszak kockázatát. Az áldozatok egy része – elsősorban a mentális sérültek – nincsenek tudatában annak, hogy az őket ért erőszak nem lehet része a velük való bánásmódnak. Egyesek tisztában vannak ugyan vele, hogy sérelem érte őket, mégis inkább elhallgatják a tényeket, mert úgy gondolják, hogy nem hinnének nekik, nem jutnának segítséghez, sőt akár esetleg szankcionálnák fellépésüket. A fogyaté-

kossággal élő bántalmazott nők számára rendelkezésre álló segítség – mentális támogatás, a bántalmazó helyzetből való kilépést segítő szolgáltatás, lakhatásra vonatkozó lehetőség – igen korlátozott.

Az erőszakkal összefüggő esetekben, de számos más jogsérelem esetén is elmondható, hogy a fogyatékossgal élő nők jogérvényesítési lehetőségei a többségi nőkhöz képest is igen szűkösek, ismerethiányuk, valamint mobilitási lehetőségeik és anyagi nehézségeik korlátozottsága folytán. Különösen igaz ez a mentális sérültek esetében.

A fogyatékos állapotnak és a nemek közti hierarchikus viszonyoknak egyidejű következménye, hogy a fogyatékossgal élő nők szegénységnek való kitettsége is nagyobb, mint a hasonló egészségi állapotban lévő férfiaké vagy ép nőtársaiké.

A szegénység, természetesen, egészségi állapotukra is visszahat: Magyarországon például a szűkülő ellátások következtében a szükséges gyógyszerek beszerzése is sokak számára lehetetlen vállalkozás, nem beszélve az életkörülményeket esetleg javító segédeszközök megvásárlásáról.

A fogyatékossgal élő nők emellett gyakran vannak ép társaikhoz képest többszörösen veszélyeztetett helyzetben. Így például a prostitúció áldozatai között is felülreprezentáltak az enyhe értelmi fogyatékossgal élő nők, akik számára gyakran a megélhetés kizárólagos lehetősége emberi és testi integritásuk feláldozása.

Míg a nők természetes biológiai adottsága, a gyermekszülés képessége feletti patriarchális társadalmi kontroll az egészséges nők esetében a gyermekszülést ösztönző szakpolitikákban, a fogamzásgátlás és a biztonságos terhesség-megszakítás elérhetőségének korlátozásában, a fogyatékossgal élő nők esetében éppenséggel a gyermekvállalás akadályozásában vagy ellehetetlenítésében jelenik meg. A fogyatékossgal élők egyik legfőbb követelése, a fogyatékos magzat élethez való jogának biztosítása az eugenika tragikus történelmi örökségén alapul, melynek máig ható következménye a fogyatékossgal által érintett – vagy annak látszó – magzattal való várandósság megszüntetésének társadalmi elvárása és általános gyakorlata. A mentális sérültek esetében igen elterjedt – „az ő érdekükben történő” – kényszer-sterilizáció és kényszer-fogamzásgátlás. Mivel a fogyatékossgal élő nők esetében a társadalom a női képességek (szülés, gondozás) kibontakoztatását korlátozza a feltételek megteremtésének elhárításával, a legdrasztikusabb eszközök alkalmazásával, végső soron a nők teste feletti önrendelkezés korlátozásáról van szó esetükben is. Ezért a nők szexuális és reprodukciós jogai melletti kiállás egészségi állapottól függetlenül ugyancsak valamennyi nő közös érdeke.

A fogyatékossgal élő nők gyermekvállalásához kapcsolódó diszkriminatív gyakorlat mellett a gyermek neveléséhez kapcsolódó jogok is korlátozottak, örökbefogadás, válás esetén a gyermek felügyeleti joga tekintetében is diszkrimináció éri őket.

A nők jogai előmozdításának elsődleges színterén való aktív és tartós jelenlét, a politikai döntéshozatalban való részvétel a többségi nők esetében is komoly – Magyarországon az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján, szinte

leküzdhetetlen – akadályokba ütközik. Ez még inkább igaz a fogyatékossgal élő nőkre: részvételi arányuk gyakorlatilag 0%. Közéleti szerepvállalásukat, aktív állampolgárként való beleszólásukat a közügyekben szocializációjuk mellett a fizikai állapotuknak – mozgásszervi és érzékszervi károsodásukat is figyelembe vevő – információk elérhetetlensége vagy akár a szavazóhelyiségekbe való eljutás nehézsége is akadályozza.

Egyes területeken – a közszolgáltatásokhoz (egészségügyi ellátáshoz, közlekedéshez stb.) való hozzáférésben, az oktatásban, a pályaválasztásban és foglalkoztatásban, a saját jogú jövedelemszerzés lehetőségeit illetően – a fogyatékossgal élő nőket érő diszkrimináció ugyancsak szembetűnő. Helyzetük, és közülük is hatványozottan a kistelepeleéseken élők helyzete, mind a többségi nőkéhez, mind a férfiakéhoz képest igen kedvezőtlen.

A fogyatékossgal élő nők számára jelentős nehézséget okoz az egészségügyi rendszer és az állapotukat értékelni, ahhoz megfelelőképpen viszonyulni hivatott személyzet felkészületlensége, a tárgyi, információs és személyi kompetenciák szintjén akadálymentesített környezet korlátozott elérhetősége, leginkább hiánya.

Mivel a fogyatékossgal élő gyermeket nevelők gondolkodása is nemi sztereotípiákkal terhelt, a fogyatékossgal élő lányokkal kapcsolatban a szülők kevésbé remélik, hogy ők is képessé tehetők a felnőtt életre, a családalapításra, munkavállalásra, szexuális életre történő felkészítésük elmarad, és kevesebbet investálnak oktatásukba is. A fiúkhöz képest sokkal kevésbé készítik fel őket az önállóságra, így nagyobb arányban kerülnek intézetbe, élethosszig tartóan függő, kiszolgáltatott helyzetbe.

Az oktatásban való részvétel tekintetében elmondható, hogy a fogyatékossgal élő nők képzettsége messze elmarad a teljes lakosság végzettségétől. A lányok és fiúk alig több mint 60%-a végzi el az általános iskolát, az érettségiig és a felsőfokú végzettség megszerzéséig – hasonlóan a teljes lakossághoz – arányaiban több lány jut el, mint fiú. Az, hogy ma a fogyatékossgal élő lányok képzetebbek, mint a hasonló élethelyzetben lévő fiúk, nem jelenti, hogy rendelkeznek a munkaerőpiacon keresett szakmával vagy mindazokkal a képességekkel és készségekkel, amelyek biztosítanák számukra a tartós munkaerő-piaci jelenléthez szükséges alkalmazkodóképességet. A munkaerő-piaci részvételt mutató adatok, illetve a szakmák nem szerinti szegregációja alapján – a nők kizárólag a szociális szférában vannak jelen nagyobb arányban –, kijelenthető, hogy a fiúk pályaválasztásának segítése és munkaerőpiacra történő felkészítése hatékonyabb, mint a lányoké.

A fogyatékossgal élő férfiak 20%-a, a nőknek pedig alig több mint 13%-a tekinthető aktívnek (foglalkoztatottnak vagy munkanélkülinek) a munkaerőpiacon. Emellett a nők szinte kizárólag az alacsonyabb jövedelmet biztosító, „nőies”-nek mondott ágazatokban – például a szociális szférában – jelennek meg magasabb arányszámban, mint a hasonló élethelyzetben lévő férfiak. A mobilitás, a közlekedés képessége a társadalmi és munkaerő-piaci részvétel egyik legfontosabb feltétele. A fogyatékossgal élő nők a hasonló élethelyzetben lévő férfiakhöz képest is korlátozottabb mobilitással rendelkeznek.

Nemzetközi kutatások adatai szerint a fogyatékossgal élő nők esetében a jövedelmi hátrányok ép nőtársaikhoz és a fogyatékossgal élő férfiakhoz képest is igen jelentősek.

AJÁNLÁSOK A MINDENKORI KORMÁNYZAT ÉS A FOGYATÉKOSSGAL ÉLŐK TÁMOGATÁSÁBAN ÉRINTETT SZERVEZETEK RÉSZÉRE

1. Alapértékek és alapelvek rögzítése, a törvényi szabályozás felülvizsgálata az interszekcionális hátrányok és a többszörös diszkrimináció megszüntetése érdekében

A társadalmi és gazdasági fenntarthatóság megvalósításához elengedhetetlen a nők és lánygyermek, beleértve a fogyatékossgal élő nők és lányok társadalmi egyenlőségének, a diszkriminációmentesség és az emberi jogok biztosításának alapértékként való rögzítése. A törvényi szabályozásnak és a fejlesztési programoknak a nemi hovatartozás és fogyatékossgal közötti interszekcionalitás felismerésén, a többszörös diszkrimináció kiküszöbölésére irányuló törekvéseken kell alapulnia.

Ennek első lépéseként szükség van a fogyatékossgal élő nők mint hátrányos helyzetű csoport, illetve a többszörös diszkrimináció önálló nevesítésére a vonatkozó törvényekben, elsődlegesen az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi törvényben. Elengedhetetlen a diszkriminatív törvények, így például az örökbefogadást érintő szabályozás, vagy a törvényellenes gyakorlatok, mint például a kényszersterilizáció azonnali felszámolása.

Ezzel párhuzamosan nem megkerülhető a fogyatékossgal élőket és a gyermekeket érintő jogszabályok és azok végrehajtási mechanizmusainak felülvizsgálata a fogyatékossgal élő nők és lánygyermek interszekcionális hátrányainak azonosítása és kezelése szempontjából.

2. A *gender* és *disability mainstreaming* bevezetése

A fogyatékossgal összefüggő törvényi szabályozás, intézkedések és programok értékelése szükséges egyfelől annak figyelembevételével, hogy a nők és férfiak élethelyzete biológiai különbségeik és társadalmi szerepeik miatt eltér (*gender mainstreaming*). Másfelől olyan cselekvési programok megfogalmazása indokolt, melyek a fogyatékossgal élő és fogyatékossgal nem rendelkező nők társadalmi részvétele közötti különbségek áthidalását célozzák (*disability mainstreaming*).

3. Interdiszciplináris, a fogyatékossgal élő nők megbecsültségét eredményező szakpolitikai programok kialakítása és megvalósítása

A fogyatékossgal élő nők különböző hátrányai mintegy egymásra rakódva, együttesen hatnak. Ezért speciális igényeiknek megfelelő átfogó,

interdiszciplináris tervekre, programokra és akciókra van szükség minden szektorban. Támogatandó cél és terület a diszkrimináció felszámolása, az egészségügyi szolgáltatások beelegyezésen alapuló igénybevételére és az azokhoz való jobb hozzáférés, a szociális szolgáltatások felülvizsgálata, az erőszak megelőzése és megszüntetése, az önálló életvezetésre, családi és szexuális életre felkészítő oktatás. Hasonlóképpen a munkaerő-piaci jelenlétre felkészítő oktatás, a munka világában való érvényesülés, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a szociális biztonság és a döntéshozatalban történő részvétel biztosítása is fontos célkitűzés.

4. A fogyatékosügyben érintett intézményrendszer és szervezetek gender-érzékenysége és gender-szakértelmének fejlesztése

A kormányzatoknak, az emberi jogi kérdésekben és fogyatékosügyben érintett intézményrendszer képviselőinek és a támogató szolgálatoknak rendelkezniük kell a megfelelő kompetenciákkal a döntések meghozatalához és a megvalósítás értékeléséhez. Ezzel összefüggésben elengedhetetlen a kormányzatban dolgozók és egyéb felelős pozícióban lévők gender-szempontra való érzékenysége megerősítése gender-szakértők bevonásával.

Javasoljuk a gender-szakértelem beillesztését a fogyatékoságtudománnyal összefüggő képzési területek tanulmányi programjába.

Javasoljuk a fogyatékosággal élő nők és lánygyermek specális helyzetéről, igényeiről gender szempontú kutatások lefolytatását, s e kutatások szakpolitika általi hasznosításának biztosítását.

5. Nemek szerint bontott adatok gyűjtése

Ahhoz, hogy hatékony közpolitikákat lehessen kialakítani, pontos és aktuális képet kell, hogy kapjunk a fogyatékosággal élő nők és lányok sokszínűségéről, életkörülményeiről és szükségleteiről. Ehhez rendszeresen gyűjtött adatokra és információkra van szükség életük legkülönbözőbb területeiről. A rendelkezésre álló nemek szerint bontott adatok biztosítják a fogyatékosággal élő nőknek és lányoknak az egyéb társadalmi csoportok helyzetével való összehasonlítását, e viszonyok alakulását, és az intézkedések hatásait is elemezhetjük.

6. Az érintettek bevonása

A fogyatékosággal nőket és az őket képviselő szervezeteket közvetlenül be kell vonni az őket érintő adatok és információk gyűjtésébe, a szakpolitikák kialakításába, megvalósításába és monitorozásába, az azokkal kapcsolatos konzultációkba, a velük kapcsolatos programokban dolgozók felkészítésébe stb.

7. Az érintettek sztereotípiáktól mentes képzése és oktatása

A fogyatékosággal élő fiatalok pályaválasztásának támogatása során is tartózkodni kell a nemi alapú sztereotípiáktól, ugyanazokat a továbbtanulási lehetőségeket, ugyanazt a munkaerő-piaci perspektívát kell felkínálni a lányok és fiúk számára egyaránt. A korszerű info-technológiai megoldások és

eszközök alkalmazásával hosszú távon is javíthatók az érintett fiatal és már felnőtt nők és férfiak munkaerő-piaci esélyei. Az oktatásban biztosítani kell továbbá minden olyan készség és képesség elsajátítását, mely a fogyatékossgal élő lányokat és fiúkat, nőket és férfiakat egyaránt képessé teszi az önálló életvitelre. Támogatni kell önérvényesítési képességeik és jogtudatosságuk fejlesztését, beleértve a nemi alapú erőszakról szóló oktatást, a szexuális életre, egyenrangú párkapcsolatra és a szülői szerepre történő felkészítést. Emellett javasoljuk a fogyatékossgal élő nők önbecsülését támogató, munkavállalási készségeiket javító képzések indítását, melyek egyben fejlesztik önérvényesítő képességüket, különös tekintettel bántalmazásnak való kitettségükre, otthonukban és a lakóotthonokban egyaránt.

8. A támogató szolgáltatások és az ellátórendszer megerősítése fogyatékossgal élő gyermeket nevelő szülők részére

Elengedhetetlennek tartjuk a fogyatékossgal élő gyermeket nevelő szülők és közösségeik támogatását, például mentori szolgáltatásokkal, képzésekkel, valamint anyagi kiszolgáltatottságuk, szegénységük enyhítését, az ápolási tevékenységek anyagi megbecsülését. Ugyanakkor szorgalmazzuk választási lehetőségeik bővítését abban a tekintetben, hogy minőségi szolgáltatásokkal kombinálhassák a nekik megfelelő mértékben a fogyatékossgal élő gyermekük gondozását.

9. Szemléletformáló programok

Mind az állami, mind a privát szférában szemléletformáló kampányokra és képzésekre van szükség az interszekcionális diszkrimináció kezeléséhez, a fogyatékossgal élő nőekkel és lányokkal szembeni kettős, negatív előítéletek megszüntetéséhez, a fogyatékossgal élő nők láthatóságának és társadalmi megbecsülésének erősítése érdekében.

BALOGH LÍDIA-KÓCZÉ ANGÉLA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A ROMA¹³ NŐK TÁRSADALMI BEFOGADÁSÁNAK, ILLETVE TÁRSADALMI ÉRVÉNYESÜLÉSÉNEK ELŐSEGÍTÉSÉRE

AZ AJÁNLÁSOK HÁTTERE

Jelen ajánlások hátterét és aktualitását a romák társadalmi befogadása – inklúziója – iránti európai uniós szintű elköteleződés adja, amelyet 2011 óta az erről szóló keretstratégia fémjelz.¹⁴ E stratégiai keretben a romák befogadását célzó intézkedéseket tagállami szinten, a nemzeti reformprogramokba illesztve kell meghozni.

A Női Érdek az EU-s keretstratégia kidolgozása óta eltelt időszak alatt több ízben állást foglalt a roma nők társadalmi befogadásának, illetve társadalmi érvényesülésének jelentőségét illetően. Ezek sorában az első a Női Érdek által 2011. április 7-én, „Fókuszban a roma nők” címmel megrendezett nemzetközi konferencia¹⁵ alkalmából magyar és angol nyelven közreadott háttér tanulmány és ajánlás gyűjtemény – *A roma nők társadalmi és politikai befogadásának időszzerű kérdései Európában*¹⁶ címmel, amely a roma nők helyzetére vonatkozó

13 Megjegyzendő, hogy a dokumentum az Európai Unió szóhasználatát követve, a „roma” kifejezéssel utal – összefoglalóan – a Magyarországon élő roma, illetve cigány közösségekre, nem tévesztve szem elől azt a körülményt, hogy a magyarországi roma népesség nemcsak kultúra vagy anyanyelv tekintetében sokszínű, de a társadalmi érvényesülés szempontjából is jelentős eltérések lehetnek az egyes közösségek helyzete, lehetőségei között.

14 Az Európai Unió Tanácsa részéről a stratégia megerősítését lásd: Európai Tanács (2011. június 24.) Következtetések. EUCO 23/11. CO EUR 14. CONCL 4. Brüsszel. <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=HU&f=ST%2023%202011%20INIT>

15 A Női Érdek konferenciája párhuzamosan zajlott a European Roma Platform ötödik, a magyar EU-elnökség keretében Budapesten, 2011. április 7-8-án megrendezett ülésével.

16 Balogh Lídia-Kóczé Angéla (2011) *A roma nők társadalmi és politikai befogadásának időszzerű kérdései Európában: A 2011. április 7-én, Budapesten megtartott „Fókuszban a roma nők” c. konferenciához készült háttér tanulmány és ajánlás gyűjtemény.* Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség. https://cps.ceu.hu/sites/default/files/field_attachment/news/node-22487/Roma-nok-tarsadalmi-befogadása-Europaban-Apr2011.pdf

fontosabb kutatási eredményekre, illetve emberi jogi jelentésekre épül. (A dokumentum angolul is elérhető.¹⁷)

A Női Érdek 2012-ben tagszervezetként hozzájárult az Európai Női Lobbi azon kezdeményezéséhez, amelynek eredménye egy állásfoglalás kibocsátása lett, az európai roma és az „utazó”¹⁸ nőkkel szembeni többszörös diszkrimináció elleni fellépésről mint az EU-tagállamok nemzeti szintű romaintegrációs stratégiáinak kulcseleméről,¹⁹ a dokumentum magyar fordításban is elérhető.²⁰

2013 januárjában a Női Érdek az Európai Roma Jogok Központja (European Roma Rights Centre – ERRC) nevű nemzetközi jogvédő szervezettel közösen nyújtott be alternatív országjelentést az ENSZ nőjogi (CEDAW) bizottsághoz,²¹ amely hangsúlyosan mutat rá az állami szerepvállalás szükségességére a magyarországi roma nők helyzetének javítása terén. A jelentés magyarul

17 Balogh, Lídia–Angéla Kóczé (2011) Current Issues in Europe Regarding the Social and Political Inclusion of Romani Women. Policy paper issued for the „Roma Women in Focus” conference held in Budapest on the 7th April, 2011. Budapest: Hungarian Women’s Lobby. https://cps.ceu.hu/sites/default/files/field_attachment/news/node-22487/Romani-women-social-inclusion-in-Europe-Apr2011.pdf

18 Az „utazó” (angolul: ‘traveller’) kifejezést elsősorban az Egyesült Királyságban és Írországban használják, az utazó – vagyis nem letelepedett (‘non-sedentary’) – életmódot folytató, de nem roma identitású – tehát a roma kifejezéssel nem azonosítható – közösségekre. Tágabban pedig más, nem roma identitású, utazó életmódot folytató kisebbségi csoportokra is szokás „utazók”-ként utalni európai kontextusban.

19 European Women’s Lobby (2012. december) Position Paper: Tackling multiple discrimination of Romani and Traveller Women – a crucial factor for the successful implementation of the National Roma Integration Strategies. Brussel: EWL. http://www.womenlobby.org/IMG/pdf/ewl_position_paper_on_romani_and_traveller_women_en.pdf?2223/b0f49c9c8920a886899a11a94c6e768a515aa2f1

20 Az Európai Női Lobbi Állásfoglalása: A roma és az utazó nőkkel szembeni többszörös diszkrimináció elleni fellépés – a nemzeti romaintegrációs stratégiák sikeres megvalósításának kulcsfontosságú eleme. http://noierved.miria.hu/wp-content/uploads/2013/02/EWL_roma_nok_allasfoglalas_vegleges.pdf

21 Hungarian Women’s Lobby – European Roma Rights Centre (2013. január). Alternative report submitted to the UN CEDAW Committee for consideration in relation to the examination of the combined seventh and eighth periodic reports of Hungary January 2013 by the Hungarian Women’s Lobby and the European Roma Rights Centre. http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/HWLandERRC_Hungary_ForTheSession_Hungary_CEDAW54.pdf

is elérhető.²² (Az alternatív jelentés Magyarország hetedik és nyolcadik összevont időszakos jelentésének²³ felülvizsgálati folyamatához kapcsolódik, amely során a magyar kormány az ENSZ nőjogi egyezményéhez²⁴ való csatlakozással vállalt kötelezettségeinek teljesítéséről számol be.)

Ugyancsak 2013 januárjában csatlakozott a Női Érdek az Európai Női Lobbimentorprogramjához, amelynek keretében európai parlamenti képviselők vállalkoztak arra, hogy a 2014-es EP választásokon indulni kívánó roma és migráns háttérű politikusnőket mentorként támogassanak a felkészülésben.²⁵ Az Európai Parlament által 2013-ban közreadott tanulmány, amely a roma nők társadalmi érvényesülésének feltételeit vizsgálta a tagállamok romainklúziós stratégiáinak kontextusában, a követendő példák között említette ezt a kezdeményezést. A tanulmány megjegyezte, hogy Magyarországon állami részről nem történt lépés a roma nők közéleti szerepvállalásának fokozására.²⁶

22 Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség – Európai Roma Jogok Központja (2013. január) Alternatív jelentés az ENSZ CEDAW Bizottsághoz Magyarország hetedik és nyolcadik összevont időszakos jelentésének felülvizsgálatához kapcsolódóan. <http://noierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2013/03/Noi-Erdek-ERRC-UN-CEDAW-Alternativ-Jelentes-1.pdf>

23 United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2011. augusztus 11.) Consideration of reports submitted by States parties under Article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined seventh and eighth periodic reports of States parties. Hungary (CEDAW/C/HUN/7-8). <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/54/CEDAW-C-HUN-7-8.pdf>

24 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

25 Lásd: <http://noierdek.hu/?p=490>

26 Crowley, Niall – Angela Genova – Silvia Sansonetti (2013) Empowerment of Roma Women within the European Framework of National Roma Inclusion Strategies. Study. Brussels: European Union, European Parliament Directorate General for Internal Policies. 58. o., [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493019/IPOL-FEMM_ET\(2013\)493019_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/493019/IPOL-FEMM_ET(2013)493019_EN.pdf)

2013-ban a Női Érdek részt vett egy civil szervezetekből álló konzorcium²⁷ munkájában is, amely a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia²⁸ címmel 2011 novemberében elfogadott kormányzati romaintegrációs stratégia megvalósulásának monitorozását tűzte ki célul. A konzorcium a tapasztalatokat első körben a *Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben* című dokumentumban összegezte.²⁹ A dokumentum angolul is elérhető.³⁰ A konzorcium ugyanebben az évben még egy (kiegészítő) jelentést adott ki, a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia valamint a Roma Integráció Évtizede Program cselekvési tervének³¹ megvalósulására vonatkozó újabb fejleményekről; ezúttal csak angol

27 A konzorcium vezetője a Partners Hungary Alapítvány volt; tagjai: Autonómia Alapítvány, Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány, Habitat for Humanity Magyarország, Magyar Helsinki Bizottság, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, Nógrád Megyei Cigány Kisebbségi Képviselők és Szószólók Szövetsége, Romaversitas Alapítvány, Városkutatás Kft.

28 Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság (2011. november) Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – (2011–2020). Budapest: KIM. <http://roma.gov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf> ;

29 Balogh, Lídia – Judit Berki – Gábor Daróczi – Zsombor Farkas – Borbála Ivány – Angéla Kóczé – Luca Koltai – Miklós Kóródi – Lea Kőszeghy – Zsófia Moldova – Nóra Novoszádek – Eszter Somogyi – Orsolya Szendrey – Nóra Teller – János Wagner (2013) Civil Society Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in Hungary in 2012. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file8_hu_civil-society-monitoring-report_en.pdf

30 Balogh Lídia – Berki Judit – Daróczi Gábor – Farkas Zsombor – Ivány Borbála – Kóczé Angéla – Koltai Luca – Kóródi Miklós – Kőszeghy Lea – Moldova Zsófia – Novoszádek Nóra – Somogyi Eszter – Szendrey Orsolya – Teller Nóra – Wagner János (2013) Civil társadalmi jelentés a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia megvalósításáról Magyarországon 2012-ben. Budapest: Roma Integráció Évtizede Titkárság Alapítvány. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9270_file9_hu_civil-society-monitoring-report_hu.pdf

31 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről.

nyelven.³² Mindkét jelentés kitér annak mérlegelésére, hogy a releváns állami beavatkozások mennyiben adnak választ a roma nők helyzetéből adódó sajátos problémákra

A Női Érdek 2014-ben *A nőtlen évek ára: a nők helyzetének közpolitikai elemzése, 1989–2013* címmel adott ki kötetet; az itt közölt, felkért szakértők által írt tanulmányok egyike – „A többszörös diszkrimináció helye a magyar genderpolitikában” – a roma nőkre vonatkoztatható jogi és szakpolitikai kereteket is vizsgálat alá vonja.³³ A tanulmányhoz kapcsolódik egy „gender-költségvetési” elemzés is, amely gazdasági szempontból közelíti meg a többszörös diszkrimináció jelenségét: annak „árát” mérlegelve, illetve megállapítva a leküzdésre fordított források elégtelenségét.³⁴ A tanulmánykötettel egy időben a Női Érdek egy közpolitikai ajánlásgyűjteményt is kiadott, amelyben „A nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés” című szakmai anyag foglalkozik a roma nők helyzetének javítására irányuló intézkedések szükségességével, illetve az azokkal szemben támasztható elvárásokkal.³⁵

Jelen ajánlások kéziratának zárásakor³⁶ Magyarországon a romák társadalmi befogadására vonatkozóan irányadó kormányzati dokumentum a 2014 szept-

32 Balogh, Lídia – Gábor Daróczi – Borbála Ivány – Zsófia Moldova – Nóra Novoszádek – Ágnes Kelemen – Luca Koltai –, Eszter Somogyi – Orsolya Szendrey – Nóra Teller (2013) Updated Civil Society Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in Hungary in 2012 and in 2013. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9717_file3_hu_updated-civil-society-monitoring-report.pdf

33 Dósa Mariann – Krizsán Andrea (2014) „A többszörös diszkrimináció helye a magyar genderpolitikában.” In *A nőtlen évek ára: a nők helyzetének közpolitikai elemzése, 1989–2013*, szerk. Juhász Borbála. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, pp. 63–91. <http://noierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2014/03/notlen-evek1.pdf>

34 Szekeres, Valéria (2014) „Többszörös diszkrimináció genderköltségvetési szempontból. A diszkrimináció jelensége gazdasági szempontból.” In *A nőtlen évek ára: a nők helyzetének közpolitikai elemzése, 1989–2013*, szerk. Juhász Borbála. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, pp. 93–97. <http://noierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2014/03/notlen-evek1.pdf>

35 Balogh Lídia (2014) „A nőket érintő többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés.” In *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai*, szerk. Juhász Borbála. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, pp. 16–23. <http://noierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2014/03/ajanlas1.pdf>

36 2015. szeptember 25.

temberében közzétett Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II.³⁷ – amely a fent említett, 2011-es Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia frissített változata.

AZ AJÁNLÁSOK ELVI ALAPJAI

Jelen ajánlások indokoltságát a genderszemponatok megfelelő figyelembe vételének hiánya adja; vagyis, hogy Magyarország esetében a romapolitikák mindezedáig nem tartották fontosnak a roma nők és lányok szempontjainak szakpolitikai megjelenítését. Ezen a téren kiemelten fontos hivatkozási alapot jelent az Európai Bizottság által 2009-ben kiadott szakpolitikai útmutató – „Vademecum”³⁸ –, amely a romák társadalmi befogadására vonatkozó tíz alapelv egyikeként határozza meg a „nemi vonatkozás figyelembevételé”-t.³⁹ Ennek az elvnek a megvalósítása a korszerű szakpolitikai szemlélet szerint kettős – párhuzamos – erőfeszítéseket igényel. Egyfelől, horizontális megközelítésre van szükség: a „gender mainstreaming” (a társadalmi nemek kérdéskörének „főáramba terelése”) stratégiai módszerére. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a nők és férfiak társadalmi egyenlőségét mint célt, illetve értéket a döntéshozatal minden szintjén és minden területén figyelembe kell venni. Tehát, még a férfi-nő szempontból látszólag semleges kérdések esetében is meg kell vizsgálni a döntés meghozatala előtt, hogy a tervezett intézkedés milyen hatással lehet a nők és férfiak egymáshoz viszonyított társadalmi helyzetére. Amennyiben feltételezhető, hogy a hatás e szempontból kedvezőtlen lenne – a tervezett intézkedés hozzájárulna a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőt-

37 Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság (2014. szeptember) Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan rászorulóak – szegény családban élő gyermekek – romák (2011–2020). Frissített változat. Budapest: EMMI. http://www.kormany.hu/download/1/9c/20000/Magyar%20NTFS%20II%20_2%20mell%20_NTFS%20II.pdf

38 European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Inclusion (2010) The 10 Common Basic Principles on Roma Inclusion: Vademecum. Luxembourg: EC. <http://bookshop.europa.eu/en/the-10-common-basic-principles-on-roma-inclusion-pbKE3010317/>

39 A Vademecum a következő alapelveket határozza meg: 1) konstruktív, gyakorlatias és diszkrimináció-mentes politikák, 2) kifejezett, de nem kizárólagos célba vétel, 3) interkulturális megközelítés, 4) törekvés a főáram irányába, 5) a nemi vonatkozás figyelembe vétele, 6) a tényeken alapuló szakpolitikák átültetése, 7) az uniós eszközök használata, 8) a regionális és helyi hatóságok bevonása, 9) a civil társadalom részvétele, 10) a romák aktív részvétele. – Lásd a magyar fordítást: Európai Bizottság (2010) Vademecum – A romák társadalmi befogadásának 10 közös alapelve, http://eu.kormany.hu/download/b/c0/20000/romavademecum10_hu-1.pdf

lenség fennmaradásához, esetleg fokozódásához – akkor alternatív megoldást kell keresni. (A társadalmi nemek szempontjainak érvényesülését az intézkedések végrehajtása és értékelése során is figyelembe kell venni.) Másfelől, célzott intézkedésekre is szükség van, azaz olyan kezdeményezésekre, amelyek kifejezetten a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség céljára irányulnak.

Jelen ajánlások alapfeltevése szerint a roma nők – mint egyének, illetve mint csoport – a társadalomban többszörös (halmozott), illetve interszekcionális hátrányokkal szembesülhetnek. A magyarországi roma nők esetében a nemi és az etnikai hovatartozás mellett harmadikként a társadalmi helyzet merül fel a hátrányok mérlegelésekor – tekintettel arra, hogy a társadalmi kirekesztettségben élők, illetve a szegénység kockázatának kitétek körében a romák felülreprezentáltak.⁴⁰ Természetesen más jellegű hátrányok is nehezíthetik a roma nők helyzetét: például fogyatékoság vagy szexuális kisebbséghez tartozás⁴¹ – vagyis, a roma nők esetében a hátrányok halmozottsága, illetve az interszekcionalitás jelensége is számottevő lehet. A diszkrimináció különféle „alapjai” (például nem, etnikai hovatartozás), illetve az ezek által meghatározott csoportok ugyanis nem légtüres térben, egymástól elszigetelten léteznek egymás mellett. Bizonyos egyéneket vagy társadalmi csoportokat egyidejűleg több tulajdonságukkal összefüggésben is sújthatnak hátrányok – ezt nevezzük „többszörösen” vagy „halmozottan” hátrányos helyzetnek. A gyakorlatban az egyenlőtlenség különféle vetületei között azonban összefüggéseket, egymásra hatásokat is felfedezhetünk: ezt nevezzük „interszekcionalitásnak”, utalva két halmaz metszetére (vagyis interszekciójára). Az interszekcionalitás mint fogalom a társadalomelméletben a 90-es években jelent meg, és Kimberlé Crenshaw amerikai jogtudós nevéhez fűződik, aki nőként és afroamerikaként személyesen is érintett volt a témában.⁴² Bizonyos helyzetekben a roma

40 Lásd pl. Gábos András – Szívós Péter – Tátrai Annamária (2013) „Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000–2012.” In Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. TÁRKI Monitor Jelentések 2012, szerk. Szívós Péter – Tóth István György. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, 43. o., http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

41 A többszörös hátrányokra, illetve a roma közösségeken belüli diverzitásra hívja fel a figyelmet az ENSZ kisebbségi különmegbízottja is – lásd: Izsák, Rita (2015. május 11.) Comprehensive study of the human rights situation of Roma worldwide, with a particular focus on the phenomenon of anti-Gypsyism. Report of the Special Rapporteur on minority issues, A/HRC/29/24.” UN Human Rights Council. Conclusions and recommendations, para 98, http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session29/Documents/A_HRC_29_24_E.doc

42 Crenshaw, Kimberlé (1991) „Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color.” Stanford Law Review 43 (6) pp.1241–1299. http://socialdifference.columbia.edu/files/socialdiff/projects/Article__Mapping_the_Margins_by_Kimblere_Crenshaw.pdf

nők is ilyen „metszetben lévő”-nek tekinthetők: például olyan jogsérelmeket szenvedhetnek el rendszeresen, amelyeknek sem a többséghez tartozó nők, sem a kisebbségi férfiak nincsenek kitéve. Ennek a jelenségnek kirívó példája kelet-közép-európai kontextusban a roma nők kényszersterilizációja.⁴³ Társadalomlélelel foglalkozó tudósok az ezredforduló óta hangsúlyozzák az interszekcionalitás fogalmának alkalmazhatóságát az európai roma nők helyzetének megértésére, emberi jogi aktivisták pedig szorgalmazzák a fogalom alkalmazását a romákra vonatkozó állami egyenlőségpolitika terén.⁴⁴ Az interszekcionalitás a politikai, illetve emancipációs mozgalmak terén is megjelenhet: egyes érzékeny kérdések, például a faji vagy etnikai kisebbséghez tartozó nők ellen közösségen belül elkövetett erőszak elhallgatásában, mind az antirasszista, mind a női jogvédők részéről. (A téma napirendre tűzésétől a kisebbségek jogegyenlőségéért küzdők azért tarthatnak, mert az felerősíthetné a kisebbségi közösségek, illetve a kisebbségi férfiak erőszakosságával kapcsolatos sztereotípiákat a társadalomban, a nőjogi mozgalom képviselői pedig attól tarthatnak, hogy kisebbségi problémává bagatellizálódik a nők elleni férfierőszak kérdésköre.) Emiatt olyan kezdeményezésekre van szükség, amelyek az antirasszista (jelen esetben romajogi) aktivizmus és a női jogvédő mozgalom közötti párbeszédre, valamint együttműködésre vagy összehangolt politikai fellépésre irányulnak. Ugyanennek a megközelítésnek a jegyében – vagyis a roma nők helyzetének javítása, társadalmi érvényesülésének elősegítése érdekében – támogatandó a roma női civil szervezetek, a helyi szintű, alulról szervezett csoportok létrejötte, illetve működése, másrészt pedig a kapcsolatok erősítése a roma és nem roma („többségi”) női civil szervezetek között. Az interszekcionalitás ellensúlyozása, illetve a társadalmi befogadás szempontjából akkor is produktív lehet a kisebbségi és többségi női szervezetek együttműködése, ha csupán egy-egy stratégiai területre, témára korlátozódik.⁴⁵

Jelen állásfoglalás arra hívja fel a figyelmet a roma nők – mint többszörös hátrányok, illetve az interszekcionalitás jelensége által érintett egyének – társadalmi helyzete kapcsán, hogy az antidiszkrimináció (jogi) eszközeinek megoly

43 A kényszersterilizáció kifejezés arra az emberijogsértő gyakorlatra utal, amikor egészségügyi intézményekben a páciens akarata ellenére, illetve teljes körű tájékoztatáson alapuló beleegyezése nélkül hajtják végre – visszafordíthatatlan – művi meddővé tételre irányuló orvosi beavatkozást.

44 Kóczé, Angéla (2009) *Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe* (with contribution from Raluca Maria Popa, Policy Papers, CEU Center for Policy Studies), Budapest: CEU Press, <http://cps.ceu.hu/sites/default/files/publications/cps-policy-study-missing-intersectionality-2009.pdf>

45 Nyhagen Predelli, Line – Beatrice Halsaa Halsaa (2012) *Majority-Minority Relations in Contemporary Women’s Movements. Strategic Sisterhood*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

hatékony alkalmazása, illetve továbbfejlesztése önmagában nem elegendő a társadalmi hátrányok tényleges felszámolásához. Olyan intézkedésekre is szükség van, amelyek a roma nőkre mint társadalmi csoportra úgy tekintenek, mint kihasználatlan társadalmi erőforrásra; illetve olyan kezdeményezésekre, amelyek lehetővé teszik és ösztönzik a roma nők hozzájárulását a társadalmi párbeszédhez. Ennek a megközelítésnek az alkalmazása kulcsfontosságú a romák társadalmi befogadására irányuló közpolitikai tervezés során; szem előtt tartva azt a célt, hogy a roma nők – megfelelő lehetőségekhez és kellő támogatáshoz jutva – fontos és hasznos társadalmi szerepek betöltésére vállalkozhassanak, és pozitív társadalmi folyamatok katalizátorai lehessenek.

HELYZETKÉP

A magyarországi roma nőkre vonatkozóan csak igen korlátozott mértékben rendelkezünk statisztikai adatokkal, továbbá kérdéses, hogy azok mennyiben tükrözik a valós helyzetet. A legutóbbi, 2011-es népszámlás adatai szerint összesen 308.957-en vallották magukat roma nemzetiségűnek; közöttük 152.863 nő.⁴⁶ Ugyanakkor, az Európa Tanács (Council of Europe – CoE) által közzétett, 2010-es adatok szerint a magyarországi roma népesség nagysága mintegy 700 ezer főre tehető (ez a szám a megbízhatónak tekinthető kutatási adatok és becslések középpértéke).⁴⁷ A népszámlálás során kapott, önbevalláson alapuló adatokkal kapcsolatban megemlítendő, hogy az etnikai identitás kettős (vagy többes), kontextustól függő vagy fluid (az egyéni életút során változó) is lehet – tehát az etnikai kategóriák kialakításakor definíciós nehézségek is akadhatnak. Nem zárható ki az sem, hogy sokan a történelmi múlt, különösképpen a romákat érintő holokauszt vagy a jelenkori diszkrimináció jelensége miatt tartózkodnak roma identitásuk felvállalásától, illetve nem találják megnyugtatónak az etnikai származásra vonatkozó népszámlálási adatok anonim kezelésének biztosítékait.

Mindezen túl fontos körülmény, hogy a magyar adatvédelmi szabályozás szerint különleges (szenzitív) adatnak minősülnek a bizonyos személyes tulajdonságokra – többek között a nemzetiségi (etnikai kisebbségi) hovatartozásra – vonatkozó információk.⁴⁸ A szabályozás közkeletű értelmezése miatt – fi-

46 Központi Statisztikai Hivatal (2013) „A népesség anyanyelv, nemzetiség és nemek szerint.” Országos adatok. www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/00/1_1_6_1.xls

47 Council of Europe Roma and Travellers Division (2010) Statistics. www.coe.int/t/dg3/romatravellers/default_en.asp

48 Jogszabályi háttér 2011-ig: 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról; jelenleg: 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról.

gyelmen kívül hagyva az anonim adatgyűjtés lehetőségét – Magyarországon egyáltalán nem, vagy csak igen korlátozott jelleggel gyűjtenek etnikai bontásban adatokat. (Ez a jelenség egyébként nem csak Magyarországra jellemző, de a környező kelet-közép-európai országokban is tapasztalható. Az adatgyűjtés hiánya, illetve korlátozottsága veszélyezteti a romák társadalmi befogadását célzó intézkedések hatékonyságát, amint azt a Nyílt Társadalom Intézet 2010-ben kiadott, *No Data – No Progress* (magyarra fordítva: „Nincs adat – Nincs előremozdulás”) című jelentése is hangsúlyozza.⁴⁹) Etnikai és nemi bontásban elérhető statisztikai adatok – amelyekre pedig szükség lenne a megalapozott szakpolitikai tervezéshez a roma nők mint célcsoport esetében – még kevésbé állnak rendelkezésre Magyarországon. Ebben a helyzetben kivételes forrásnak számíthatnak az ENSZ Fejlesztési Programja (UN Development Programme – UNDP), a Világbank (World Bank), az Európai Bizottság, illetve az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (Fundamental Rights Agency – FRA)⁵⁰ felméréseinek összesített, nemi bontásban elérhető magyarországi eredményei a roma és nem roma lakosság életkörülményeit illetően.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok, kutatási eredmények, valamint a civil szervezetek tapasztalatai alapján a magyarországi roma nők helyzetére vonatkozó ismeretek szerint – amelyek jelentős részét a kormányzati stratégiai dokumentumok (Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia, Magyar Nemzeti Felzárkózási Stratégia II.) helyzetelemző részei is ismerteti – a következő területek emelhetőek ki, amelyeken a roma nők speciális, illetve súlyos hátránnyal szembesülhetnek:

Oktatás, képzés. Azon roma nők helyzetét, akik fiatalon (sokszor tizenéves koruk elején) gyermeket vállalnak, és emiatt tanulmányaikat megszakítják, ellehetetleníti, hogy nincsenek széles körben biztosított reintegrációs lehetőségek a kisgyermekes anyák számára a közoktatásban. Azok a lányok is hátrányokat szenvedhetnek el ezen a téren, akik a családon belül rájuk háruló feladatok miatt nem tudnak folyamatosan részt venni az oktatásban: például az olyan települések esetében, ahol a megfelelő napközbeni gyermekellátási szolgáltatások hiányában a kisebb testvérek felügyelete rájuk hárul, míg a szüleik dolgoznak.

Munkaerőpiac. A roma nők a munkaerőpiacon halmozott hátrányokat tapasztalhatnak meg; nemcsak nemük, de etnikai hovatartozásuk, illetve tár-

49 Open Society Foundations (2010) *No Data – No Progress. Country Findings Data Collection in Countries Participating in the Decade of Roma Inclusion, 2005–2015.* Budapest: Open Society Foundations, Roma Initiatives, http://www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/news/node-17841/OSI_No-data-no-progress-country-reports_2010.pdf

50 UNDP – World Bank – European Commission [2011] *Roma Survey 2011 data.* <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>

sadalmi helyzetük miatt is célpontjai lehetnek a munkaadók diszkriminatív magatartásának. Másrészt, a családosa roma nők munkába állását nehezíthetik a nőkkel – mint feleségekkel, anyákkal – szembeni hagyományos szerepelvárások közösségük, családjuk részéről.

Pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. A roma nők esetében – az alacsony munkaerő-piaci aktivitással, valamint a jövedelmi szinttel összefüggésben – fokozott a kockázata annak, hogy nem férnek hozzá piaci alapú hitelekhez, amivel lakhatási helyzetüket megoldhatnák, vagy vállalkozásba foghatnának.

Egészség, egészségügy. A roma nők sajátos hátrányokkal szembesülhetnek az egészségügy területén, főként a reprodukzív egészséghez való jogot érintően (pl. hátrányos megkülönböztetés, illetve jogellenes elkülönítés a nőgyógyászati-szülészeti osztályokon; tájékozott beleegyezés hiányában végrehajtott művi meddővé tétel, azaz kényszersterilizáció).

Nemi alapú erőszakkal szembeni védelem. A roma nők fokozottan sérülékenyek lehetnek a nemi alapú erőszak különböző formáival szemben (pl. párkapcsolati erőszak, szexuális kizsákmányolás), a rendőrséggel, illetve más hatóságokkal szembeni bizalom hiánya, illetve a hatóságok részéről tapasztalható hátrányos megkülönböztetés miatt. Megemlítendő, hogy a szexuális kizsákmányolást célzó emberkereskedelem áldozatai között felülreprezentáltak a roma nők és lányok; egyrészt nyilvánvaló összefüggésben a regionális hátrányokkal, másrészt azzal a körülménnyel is, hogy az áldozatok gyakran az állami gondozottak közül kerülnek ki, akik körében ugyancsak felülreprezentáltak a roma gyerekek.

Megemlítendő, hogy a nemzeti romastratégia keretében 2012 óta elindult kezdeményezések közül ez idáig egy szólt kifejezetten roma nőknek: az általában „Ezer roma nő” címen említett projekt, amelynek menedzsmentjét a stratégia megvalósításában kulcsszerepet játszó Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) látta el. A két komponensből álló projekt keretében mintegy 1000 roma nő szerezhette szakmai végzettséget szociális vagy gyermekvédelmi területen, akik a tervek szerint (határozott időre szóló) támogatott foglalkoztatásra is lehetőséget kaphattak a képzést követően.⁵¹ Ez a program egyrészt a kihasználatlan erőforrás elvére épült – amennyiben fokozni célozta a roma nők aktív munkaerő-piaci részvételét –, másrészt, a koncepció magában foglalta azt a sajátos szempontot is, amely szerint a roma nők mintegy a „híd” szerepét tölthetik be a szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer és a hátrányos helyzetű roma közösségek között, megkönnyítve a kölcsönös bizalmon alapuló, hatékony együttműködést.⁵²

51 „Nő az esély”, TÁMOP 5.3.1-B-1 és TÁMOP 5.2.1-B-2; lásd a projekt honlapját: <http://noazesely.oronk.hu/>

52 Balogh Lídia (2013) „A roma nőekkel kapcsolatos szakpolitikai megközelítések.” In A romapolitikák értékelési módszerei és a magyar kormányzatok romapolitikái: Tanulmánykötet, szerk. Vizi Balázs. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, pp. 17–28. http://real.mtak.hu/16483/1/tanulmanykotet_roma.pdf

A Magyarországon működő kis számú (jellemzően helyi szinten működő) roma női civil szervezet működésének dinamikája kapcsán – a rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján – figyelembe veendő az interszekcionalitás jelensége, és az esetlegesen ebből fakadó tendenciák: például a konfrontáció kerülésére, az együttműködés kialakítására és fenntartására irányuló törekvések a közösségen belül a férfiakkal.⁵³

AJÁNLÁSOK ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK AZ INTÉZKEDÉSEK, KEZDEMÉNYEZÉSEK TERVEZÉSÉHEZ

- *Gender mainstreaming.* A romainklúzió keretében a társadalmi nemek szempontjait horizontálisan érvényesíteni kell; vagyis, a döntéshozatal minden szintjén és területén figyelembe kell venni a nők és férfiak társadalmi egyenlőségét mint célt és értéket.
- *Célzott programok.* A társadalmi nemek szempontjainak horizontális érvényesítésén túl célzott intézkedésekre és kezdeményezésekre is szükség van, amelyeknek a célcsoportját kifejezetten a roma nők képezik.
- *A diszkrimináció leküzdése mint előfeltétel.* A vonatkozó intézkedések és kezdeményezések esetében előfeltételnek kell lennie a hátrányos megkülönböztetés leküzdésének; ami szükséges, de nem elégséges feltétele a roma nők társadalmi befogadásának.
- *Erőforrás-alapú szemlélet.* A vonatkozó intézkedések és kezdeményezések tekintetében mérlegelendő annak a megközelítésnek az alkalmazása, amely a roma nők kapacitására mint kihasználatlan erőforrásra tekint, és a társadalmi befogadás melletti érvelésben megjeleníti azt a szempontot is, hogy a kirekesztés megszüntetése – és ezáltal az erőforrások maradéktalanabb kihasználása – össztársadalmi érdek.
- *Bevonás.* A roma nőket célzó kezdeményezések tervezése, lebonyolítása, monitorozása, illetve értékelése mindig az érintettek bevonásával történjen.
- *A részvétel lehetőségének biztosítása.* Támogatni kell, hogy a roma nők fokozottabban hozzájárulhassanak a társadalmi párbeszédhez, illetve részt vehessenek a döntéshozatal különböző területein és szintjein.
- *A csoporton belüli diverzitás figyelembe vétele.* A roma nőkkal való konzultáció során – az intézkedések, kezdeményezések tervezésekor – biztosítani kell, hogy a csoporton belül speciális helyzetben lévők, illetve a különösen kiszolgáltatottak is szót kaphassanak (tekintettel például arra, hogy más érdekei, illetve szükségletei lehetnek az idős és a fiatal nőknek).
- *A paternalista megközelítés kerülése.* A – mégoly jó szándékú – paternalizmus összeegyeztethetetlen a társadalmi inklúzió koncepciójával; a roma

53 Lásd: Asztalos Morell, Ildikó (2015) „Gender equality struggles. An intersectional analysis on Women Roma NGOs in Hungary.” *Baltic Worlds VIII*(3-4).

- nők társadalmi befogadása csakis a szolidaritás, a partneri viszony alapján képzelhető el.
- *Az önszerveződés támogatása.* Kedvező feltételeket kell teremteni ahhoz, hogy a roma nők civil szervezeteket, fórumokat, önszervező csoportokat hozhassanak létre és működtethessenek.
 - *A sztereotípiák kerülése.* A társadalmi befogadást, illetve az egyének kibontakozását célzó intézkedések és kezdeményezések nem alapulhatnak – mégoly jóindulatú – szexista vagy etnikai sztereotípiákon (mint például a „női gondosság”-nak vagy „a romák muzikalitása”-nak túlhangsúlyozásán); a roma nők valódi társadalmi érvényesülését pedig nem szolgálja, ha csakis a hagyományos női nemi szerepek által meghatározott, illetve a hagyományos társadalmi munkamegosztás alapján a romáknak fenntartott pályák elérhetőek számukra.

AJÁNLOTT SZAKPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK ÉS KEZDEMÉNYEZÉSEK

- *Adatgyűjtés.* A roma nőkre vonatkozó intézkedések és kezdeményezések hatékonyságának előfeltételeként biztosítani kell a vonatkozó területeken – kiemelten az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a lakhatás területén – az adatok etnikai és nemi bontásban történő gyűjtését és feldolgozását (anonimizált adatgyűjtési módszerek révén, tekintettel az etnikai adatok szenzitivitására).
- *Kvalitatív társadalomtudományi kutatás.* A roma nők helyzetének megismerése és megértése, ezáltal pedig a vonatkozó intézkedések és kezdeményezések hatékonyságának fokozása érdekében kvalitatív módszereken alapuló társadalomtudományi kutatásokat kell folytatni – az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a lakhatás területén, valamint a nők elleni erőszak témájában (különös tekintettel a szexuális kizsákmányolásra és a párkapcsolati, illetve családon belüli erőszakra).
- *Képzés döntéshozóknak és a hatóságok képviselőinek.* A roma nőket – mint többszörös, illetve interszekcionális hátrányokkal küzdő csoportot – célzó hatékony kezdeményezések tervezése, lebonyolítása, monitorozása, valamint értékelése szakértelmen alapuló problémaérzékenységet igényel; ennek fejlesztése érdekében a döntéshozóknak, illetve a hatóságok képviselőinek képzést kell biztosítani e kérdéskörben. A rendőrök ilyen irányú képzése elengedhetetlen a roma nők elleni erőszak visszaszorítása érdekében.
- *Mentorprogramok.* Roma nőket és lányokat célzó mentorprogramokat kell indítani; képességeik kibontakoztatása és társadalmi érvényesülésük érdekében. Ilyen programokra van szükség különösen az oktatás területén (például tizenéves lányok korai iskolai lemorzsolódásának megelőzését, középfokú tanulmányok befejezésének ösztönzését, felsőfokú tanulmányokat folytató nők támogatását célzó programokat), valamint a foglal-

koztatás területén (roma nők munkaerő-piaci integrációját – beleértve például a pályakezdő diplomások támogatását – célzó programok).

- *Mikrohitelezés.* Figyelembe véve a nemzetközi szinten bevált gyakorlatot a fejlesztési programok terén, kifejezetten nőket célzó mikrohitelprogramokat kell indítani, tekintettel azokra a tapasztalatokra, amelyek szerint a társadalmilag kirekesztett csoportokban a nőkhez kihelyezett hitelek gyümölcsözőbbnek bizonyulnak, illetve jobban szolgálják a közösség érdekeit. Az ilyen programok közvetlenül hozzájárulhatnak a roma nők foglalkoztatási helyzetének javulásához; közvetve, illetve hosszú távon pedig számos módon segíthetik társadalmi mobilitásukat, és csökkenthetik kiszolgáltatottságukat (például a nők elleni erőszak különböző formáival szemben).
- *Reproduktív egészség és jogok biztosítása.* Fokozni kell a roma nők számára a hozzáférést – figyelembe véve a regionális hátrányokat is – a reproductív egészség célzó szolgáltatásokhoz, valamint a testre szabott és korszerű családtervezési módszerekhez, a reproductív önrendelkezési jogok tiszteletben tartása mellett. A korai terhességek megelőzése nemcsak egészségügyi szempontból jelentős, de az érintettek oktatási és foglalkoztatási esélyeinek javítása érdekében is.
- *Foglalkoztatással egybekötött képzési programok.* A roma nőket célzó képzési programok során különös hangsúlyt kell fektetni a későbbi foglalkoztatás biztosítására, illetve elősegítésére is. Ennek hiányában ugyanis az ilyen programok – amelyeknek hasznossága általánosságban is megkérdőjelezhető – csupán kudarcélményt okoznak a részt vevő nőknek, akik adott esetben hagyományos családi szerepeikből kilépve, illetve családi kötelezettségeik teljesítése mellett, jelentős erőfeszítések árán tettek eleget a képzési követelményeknek. Képzési, illetve ösztöndíjprogramokra lenne szükség – lehetőleg foglalkoztatással egybekötve – nem csak az alacsony végzettséget igénylő és alacsony bérezéssel járó (ugyanakkor vitathatatlan társadalmi fontosságú) „női” foglalkozások terén, hanem más, illetve magasabb presztízsű területeken is: például a pedagógusképzés vagy az egészségügyi képzés felsőbb szintjein.

A CIVIL TÁRSADALOM LEHETŐSÉGEI

- *Szervezetten belüli diverzitás.* Az alapvetően többségi hátterű nők által létrehozott és működtetett civil szervezetek mérlegelhetik, hogy a tagjaik, munkatársaik körébe – adott esetben a döntéshozói testületbe – roma nőket is bevonjanak.
- *Mozgalmak közötti együttműködés.* A (többségi) női civil szervezetek, valamint a roma (női) civil szervezetek közötti párbeszéd és együttműködés is érdemi előrelépést jelenthet a roma nők interszekcionális hátrányainak leküzdését illetően; akkor is, ha csupán egy-egy témára vagy stratégiai területre korlátozódik.

BETLEN ANNA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A NŐK MUNKAERŐ-PIACI INTEGRÁCIÓJA TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

A nők foglalkoztatottsága Magyarországon európai összehasonlításban kirívóan alacsony, ami elsősorban a fiatal, az idősebb, a képzetlen, a gyermeket nevelő nők, a vidéken, elmaradott térségben élők és a roma nők alacsony munkaerő-piaci részvételéből, s mindezzel párhuzamosan a nők számára hátrányos – vertikális és horizontális – munkaerő-piaci szegregációból következik. Az alacsony foglalkoztatottság – és ezzel paradox összefüggésben az alacsony termékenység – háttérben elsősorban a nők hátrányos munkaerő-piaci (tágabban társadalmi-gazdasági) helyzete húzódik meg. Ez pedig már nem csak erkölcsi és emberi jogi, de közgazdasági probléma is, hisz a nőkben megtestesülő társadalmi tudás és munkaerő nem hasznosul megfelelően.

A munkához való hozzáférés, a munkavégzés, a munkában való előrejutás és a javadalmazás területén tapasztalható egyenlőtlenségek alapjaiban határozzák meg a társadalom tagjainak helyzetét és lehetőségeit. De fordítva is igaz: az egyenlőtlenségek, s a velük szükségszerűen együtt járó kevésbé hatékony gazdálkodás (a munkaerőben rejlő képességek kihasználatlanul hagyása, a fogyasztás kiegyensúlyozatlansága és kényszerű korlátozása, a mobilitás fékeződése stb.) nem csak a hátrányokat közvetlenül elszenvedő csoportok társadalmi lecsúszásával, kirekesztésével járnak, de visszafogják az egész társadalom fejlődését.

Állásfoglalásunk röviden felvázolja a nőkkal szemben a foglalkoztatás terén érvényesülő hátrányos megkülönböztetés társadalmi háttérét, és ajánlásokat tesz az ezek leküzdése érdekében teendő főbb közpolitikai lépésekre.

HELYZETKÉP

A Lisszaboni Stratégia 2010-ig a 15-64 évesek körében – az Európai Unió egészére – átlagosan 70 százalékos foglalkoztatási ráta elérését tűzte célul. Ezen belül a férfiak esetében 75 százalék, a nők esetében 65 százalék elérése volt a cél. A következő szakaszra meghirdetett Európa-2020 Stratégia már átlagosan

75 százalékos foglalkoztatottságot (nőkre 70, férfiakra 80 százalékot) tűzött ki. Miközben számos különböző ok miatt – közöttük is legfontosabb az elhúzó gazdasági válság – a célkitűzéseket, elsősorban a foglalkoztatottság és a termelékenység előírányzott növelését nem tudtuk megvalósítani, más európai országok komoly eredményeket értek el, és a tagállamok erő- vagy sikorsorrendjében mélyreható változások következtek be.

Magyarország lemaradt a foglalkoztatási ráták tekintetében, nem csak az élen járó, húzó-államokhoz képest (mint pl. Hollandia vagy Németország), de régiós társaink, legközelebbi szomszédaink összehasonlításában is: Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Szlovénia, a balti államok, de még a válságtól sújtott Görögország és Spanyolország is tartósan megelőz bennünket.

A 2011-2013 közötti növekvő foglalkoztatottságot mutató adatokról számos elemzés kimutatta, hogy a növekedést a támogatott közfoglalkoztatottak és a külföldön dolgozó, de Magyarországon élő foglalkoztatottak számának növekedése, illetve bizonyos rétegek foglalkoztatásának láthatóbbá válása („kifehéredése”) magyarázza. Eszerint tehát a gazdasági szempontból is releváns foglalkoztatottsági helyzetünk valójában nem javult.

A Magyarországot hosszan tartóan jellemző rendkívül alacsony aktivitási, illetve foglalkoztatási arányok hátterében a fiatalok, az alacsony képzettségűek, és a nők, közöttük is a gyermeket – különösen a kettő, illetve három vagy több gyermeket – nevelő nők foglalkoztatottságának kirívóan alacsony szintje húzódik meg, ami nem meglepő: a hátrányos társadalmi helyzet alapvető mutatója a foglalkoztatottság hiánya.

A gyermekes nők nálunk az uniós átlaghoz képest is fokozottan hátrányos helyzetben vannak. Európa egészére igaz, hogy a nők, ha gyermeket nevelnek – s minél többet, annál inkább – egyre rosszabb eséllyel vesznek részt a munkaerő-piacon. Ugyanakkor a nők családi státusza és foglalkoztathatósága közötti viszonytal épp ellenkezőleg alakul a férfiaké: a családost, egy vagy két gyermeket nevelő férfiak ugyanis nem csak a nőkhöz, de a nőtlen, gyermektelen férfiakhoz képest is jobb munkaerő-piaci pozícióban vannak. Így van ez Magyarországon is, azzal a különbséggel, hogy a gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátái a gyermekszám növekedésével (európai társaikhoz képest is) drámaian romlanak, s a három vagy többgyermekes nők közül már csak alig több, mint minden harmadiknak van munkája.

A gyermekszám függvényében a nők romló, s a férfiak javuló foglalkoztathatóságát – a munkaerő-piaci diszkrimináció számos egyéb összetevője mellett – a fizetetlen, háztartásban, ház körül, a család ellátása terén végzett munkák, s velük a felelősség hagyományosan egyenlőtlen elosztása magyarázza: ezeknek a munkatevékenységeknek a háromnegyedét tartósan, évtizedek óta lényegében változatlanul, a nők végzik. Ez a munkavégzés nemcsak azért veendő számításba, mert a nők ezáltal kevésbé terhelhető, azaz kevésbé kívánatos munkaerőként jelennek meg a munkaerő-piacon, hanem azért is, mert itt olyan munkatevékenységekről van szó, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy a családtagok el tudják látni egyéb feladataikat, többek között dolgozni tudjanak. A családost, gyermekes férfi tehát ténylegesen jobb munka-

erő, mint a gyermektelen, egyedül élő férfi: hisz öt családja nőtagjai nap mint nap ellátják, mondhatni: munkára alkalmassá teszik. A nők munkaerő-piaci hátrányos helyzete tehát az otthoni feladatok egyenlőtlen elosztásával is összefügg, és ez a mára már a férfiaknál átlagosan jobban képzett, felkészültebb női munkaerő elpazarlását eredményezi.

Az állami foglalkoztatáspolitikai a visszafogott gazdasági fejlődéssel, majd a kibontakozó gazdasági válsággal fokozódó munkaerő-piaci feszültségeket nem a munkaerő iránti kereslet élénkítésével vagy a kínálat (a munkaerő) ösztönzésével, átstrukturálásával, a munkához jutás feltételeit javító eszközök – például a férfiak és a nők közötti ésszerűbb otthoni, munkahelyi és közéleti feladat- és felelősség-megosztást elősegítő intézkedések – alkalmazásával, hanem a munkaerő-piacról kimaradók (kisgyermekes nők, megváltozott munkaképességűek, idő előtt nyugdíjba vonulók, munkanélküliek) segélyezésével, különféle ellátások biztosításával igyekezett enyhíteni. Ezt nevezi a vonatkozó irodalom „jóléti csapdának”: az ellátások növelik a költségvetés kiadásait, ami elsősorban az adókból és járulékokból fedezhető, így a növekvő, a foglalkoztatást mind jobban terhelő adók mellett, különösen az alacsonyabb jövedelmű, gyengébb presztízsű vagy képzetlenebb munkaerő legális foglalkoztatása már nem feltétlenül éri meg, ami lenyomja a munkaerő iránti keresletet, ezért csökken a foglalkoztatás. A foglalkoztatás csökkenése viszont szegénységhez vezet, ami újabb nyomás alá helyezi a költségvetést, miáltal további adók kivételére kerül sor, és így tovább csökkenhet a foglalkoztatás, nőhet a szegénység és romolhatnak a gazdasági kilátások.

Magyarország kormányzatai – nem csupán a rendszerváltást követően, de sokkal régebb óta – a nőikkel kapcsolatos szakpolitikai döntéseiket elsősorban demográfiai szempontokat szem előtt tartva hozták és hozzák meg. A nők foglalkoztatására irányuló intézkedések nem a nők (mint munkavállalók, állampolgárok, személyek) helyzetének javítását, a férfiakhoz mérten egyenlő esélyek elérését, de még csak nem is a nemzet egésze gazdasági potenciáljának hatékony kihasználását és gyarapítását célozták és célozzák, hanem a csökkenő népesedési folyamat megfordítását, a nők mint szülő és gyermekgondozó eszközök karbantartását.

Mi sem bizonyítja jobban ezen több, mint fél évszázados szakpolitika eredménytelenségét, mint a teljes termékenységi arányszám alakulása. 2011-ben, 50 éves töretlen termékenység-csökkenés eredményeképp Magyarország az 1,23 ezrelék Európa harminc állama között a legalacsonyabb termékenységi arányszámot produkálta. A 20. század elejétől fogva Európa egészére jellemző volt a csökkenő termékenység, ami az ezredfordulóra Izland kivételével mindenütt a népesség szinten tartásához szükséges 2 ezrelék alá esett. Ekkor azonban számos ország esetében a kedvezőtlen tendencia megtorpant, a csökkenő termékenység növekvőbe fordult. Az Európai Unió a nők és a férfiak egyenlőségét előmozdító szakpolitikai intézkedéscsomagok több hullámát alkalmazta az évtizedek során: tisztában voltak azzal, hogy az egyes országokat, régiókat, az egész Uniót csak egységes egészként lehet fejlődési pályára állítani: egyes társadalmi vagy népcsoportok (nők, etnikumok stb.) kirekesztése a munkaerő-

piacról, a javakból, a döntéshozatalból eltorlaszolja az utat a többiek elől is, az egész társadalmi-gazdasági fejlődés gátjává lehet.

A horizontális és vertikális szegregáció a nők alacsony bérezésének, s ennek következtében alacsony foglalkoztatottságának az egyik fő oka. A horizontális szegregációnak (helyesebben nemek szerinti túlzott koncentrációnak) a nőkre nézve bérleszorító hatása van: az elnőiesedő szakterületeken csökken a bér, és az alacsony bér egy határt elérve értelmetlenné, sőt, lehetetlenné is teszi a munkavállalást. Magyarországon a férfiak 75 százaléka teljesen vagy erőteljesen szegregált „férfi” munkahelyen, a nők 73 százaléka pedig teljesen vagy erőteljesen szegregált „női” munkahelyen dolgozik. Más számítások szerint az egész munkaerő-piac 60 százaléka nemileg szegregáltnak tekinthető. Tény mindenesetre, hogy a nők azokban az alacsonyabb presztízsű szektorokban felülreprezentáltak, ahol a kereseti lehetőségek is átlagon aluliaak.

A vertikális szegregáció (más néven: üvegplafon-jelenség) a foglalkoztatás másik akadálya: a jól – a férfi munkaerőnél már sok tekintetben jobban – képzett nők „lefelé” szorulnak a munka- és a döntési hierarchia szintjein. Ha vezetők, akkor is csak bizonyos, „nőies” területeken, kevésbé felelős döntési szinteken, kevésbé jövedelmező és kevesebb kompetenciát, hatalmat biztosító pozíciókban dolgoznak. Ez a lefelé szorulás, amellet, hogy a gazdaság nem a belé fektetett tudástőkének megfelelő hatékonysággal használja ki a rendelkezésre álló munkaerőt, egyszersmind kiszorítja az alacsony képzettségű munkaerőt is a munkaerőpiacról, hisz az általuk ellátandó munkaköröket a képzettség – csak alacsony presztízsű – munkaerő tölti be. A kevesebb lehetőség, kisebb jövedelem csökkenti a saját munkaerőbe történő befektetés lehetőségét és motivációját egyaránt: a nők nem csak az alacsony képzettségű munkával és munkafeltételekkel rosszul ellátott piaci szegmensekben, de a döntési szinteken is kiszorultak az érvényesülés és önmegvalósítás – vagy akár egyszerűen a munkavégzés – lehetőségeiből.

Az Európai Unió Bizottságának 2012-ben kelt irányelv-tervezete szerint a gazdasági szervezetek vezető testületeiben növelni kell a nők arányát. Az indítvány értelmében az 50 millió euró éves forgalmat meghaladó, legalább 250 embert foglalkoztató, tőzsdén jegyzett cégeknek 2020-ig 40 százalékra kell emelniük a nők arányát a felügyelő bizottságaikban. Ez kb. 20 magyar vállalatot érint. A Bizottság megállapította, hogy az érintett magyarországi cégek felügyelő testületeiben a nők aránya jelenleg 5,3 százalék, lényegesen alacsonyabb, mint az EU-ban, ahol 13,7 százalék. Magyarországon a felügyelő bizottsági elnökök és vezérigazgatók között egyáltalán nincsenek nők, és nincs olyan intézkedés hatályban, ami segítené a nemek közti arányok kiegyenlítését ezekben a vezető testületekben.

Az új női munkaerő bevonása a munkaerőpiacra további munkahelyek iránti igényt is generálna, nem utolsó sorban éppen az európai gazdasági fejlődés húzóágazatában, a szolgáltatásokban. A nők foglalkoztatásának növekedése mellett szól továbbá, hogy ez egyben az új generáció foglalkoztathatóságának biztosítéka is: a dolgozó anya már példájával is tanulni-dolgozni kész gyermeket nevel.

A nők lényegesen nagyobb arányú foglalkoztatása ugyanakkor az egész munkaerőpiac átszervezését, általában is a munka és a magánélet jobb összehangolását tenné szükségessé, ami nem csak a nők, de a férfiak számára is egy harmonikusabb, egészségesebb, teljesebb élet feltételeit teremtené meg. A férfiak magánéleti szerepvállalásának ösztönzése nélkül nincs esély a nők megfelelő mértékű foglalkoztatására. A férfiak kirívóan rossz egészségi állapota és a nők gazdasági kiszolgáltatottsága közös tőről fakad: nőket és férfiakat egyaránt rossz hatékonysággal és fenntarthatatlan módon „használ fel” a gazdaság. A nők magasabb arányú foglalkoztatása egyben mind a nők, mind a férfiak számára rövidebb munkanapot, összességében kevesebb munkaórát – a gyerekeknek is békésebb, törődőbb családot – eredményezne.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Az adatokat nemek szerint bontva kell gyűjteni, elemezni és értékelni

- 1.1. Mindig és minden szakterületen nemek szerint bontott adatok, információk gyűjtésére, elemzésére és értékelésére van szükség.
- 1.2. Mind a társadalompolitikai, mind a gazdasági döntéseket nemek szerint bontott adatgyűjtés és elemzés alapján, a nők és férfiak eltérő helyzetére, igényeire és lehetőségeire tekintettel – az egyenlőség követelményét mindig szem előtt tartva – kell meghozni.
- 1.3. Biztosítani kell a foglalkoztatáspolitikára, s kiemelten a nők foglalkoztatására fordított közpénzek átláthatóságát.

2. Fel kell számolni a hátrányos megkülönböztetést

- 2.1. A nők elleni hátrányos megkülönböztetés minden formája a nők munkavállalásának akadályja is egyben. A nők egyenlő munkaerő-piaci részvétele ellen hat a munkahelyi felvételnél és előmenetelnél alkalmazott nemi alapú diszkrimináció, az alacsonyabb bérezés, a munkahelyi szexuális zaklatás és kirekesztés, de a nők számára megalázó és hátrányos környezetet teremtő reklámok, üzenetek is. Ezért a már ma is meglévő jogi és intézményi eszközök (pl. az egyenlő bánásmódra vonatkozó előírások) hatékonyabb alkalmazására van szükség.
- 2.2. A már meglévők mellett új eszközök (előnyben részesítés, kvóták, bérres-mérések, munkakör-elemzés és teljesítmény-értékelés) bevezetésével, ellenőrzésével és értékelésével kell elősegíteni a nők elleni hátrányos megkülönböztetés leküzdését.

3. Fel kell lépni a munkaerő-piaci szegregáció ellen

- 3.1. Már a pályaorientációnál, a szakképzésnél, az ösztöndíjak odaítélésénél figyelemmel kell lenni a szegregáció feloldásának követelményére. A foglalkoztatáspolitikai feladata, hogy alkalmas munkaerő-piaci programokkal, felnőttképzéssel, köztudatformálással segítse elő a szakmai (horizontális) szegregáció felszámolását.
- 3.2. Az állami és szakpolitikai döntéshozóknak minden lehetséges eszközzel elő kell segíteniük, hogy megnyíljanak a nők előtt a felelős döntési pozíciók. A kormányzat támogassa az Európai Unió felsővezetői kvótáról szóló irányelvének elfogadását, majd alkalmazását.

4. Egyensúlyt kell teremteni a munka és a magánélet között

- 4.1. A női és férfi munkavállalók számára egyaránt kedvező munkavégzési feltételek kialakítását nem lehet kizárólag az egyénektől és a gazdálkodó szervezetektől elvárni. A munkaerő-piaci egyenlőség feltételeinek biztosítása alapvetően állami feladat.
- 4.2. Az állami szervek feladata, hogy jogi és pénzügyi eszközökkel, valamint közvélemény-formálással ösztönözzék a gyermekgondozási ellátások férfiak általi igénybevételét.
- 4.3. Ugyancsak állami feladat a gyermeket vagy más rászoruló hozzátartozót gondozó munkavállalók foglalkoztatásának és előmenetelének intézményi és jogi eszközökkel való támogatása, a rugalmas, a társadalmi és környezeti fenntarthatósághoz is hozzájáruló munkavégzési lehetőségek támogatása nők és férfiak számára egyaránt.

5. A nők elleni erőszak visszaszorítása érdekében ratifikálni kell az Isztambuli Egyezményt

A nők elleni erőszak nők tízezreit teszi rövidebb-hosszabb időre képtelenné a munkára, munkavállalásra. Üdvözljük, hogy a kormány 2014-ben aláírta az Európa Tanács Nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és leküzdéséről szóló Egyezményét (Isztambuli Egyezmény, 2011), és nyomatékosan ajánljuk ennek mielőbbi ratifikálását.

KEVEHÁZI KATALIN

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG AJÁNLÁSAI A SZOCIÁLPOLITIKA TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

A szociálpolitika a társadalmi igazságosság megteremtését, az esélyegyenlőség biztosítását hivatott szolgálni, az állami újraelosztás révén a piaci keretek között nem kezelhető társadalmi szükségleteket elégíti ki. A magyar lakosság több mint fele nő, és a nők a társadalom előregedésével párhuzamosan egyre növekvő többséget alkotnak. Nemcsak a nők és férfiak közti társadalmi egyenlőség megteremtésének, de a hátrányos helyzet enyhítésének, a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítésének, a fenntartható társadalmi és gazdasági fejlődésnek is fontos eszköze az olyan szociálpolitika, amely figyelembe veszi a nők és férfiak eltérő életciklusát, munkaerő-piaci helyzetét, jövedelmi viszonyait, a családmodellek sokszínűségét, a családon belüli munkamegosztás állapotát, a nők speciális szegénységi kockázatait és kiszolgáltatottságát. Ugyanakkor mind a makro-, mind a mikrogazdaság jövedelmeinek előállítására elképzelhetetlen az emberi erőforrások újratermelését biztosító gondozói/reprodukciós/jóléti tevékenységek nélkül, melyek ellátását többnyire a nők fizetetlen otthoni vagy fizetett szociális munkája biztosítja.

A társadalomnak biztosítania kell, hogy a nők és férfiak egyenlő mértékben tudjanak hozzájárulni a társadalom jólétéhez. A nők emberi jogainak érvényesülése, teljeskörű részvétele a társadalmi életben, gazdasági függetlenségük a teljes életciklusban csak akkor valósítható meg, ha a nők és a férfiak egyenlő mértékben vesznek részt a fizetett és nem fizetett munkában. Az idős nemzedékek arányának növekedésével párhuzamosan a jövő nemzedékek felnevelése, a társadalmi fenntarthatóság csak akkor biztosítható, ha rendelkezésre áll a megfelelő gyermek- és idősgondozási infrastruktúra.

Az állami szociális gondoskodás kiterjesztése valójában a társadalomba való beruházás, mely annak jobb teljesítménye által megtérül. A nemzetközi gazdaságban tartósan azok az országok sikeresek, amelyek elköteleződtek a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése és a nemek közti egyenlőség megteremtése mellett, amelyekben a szociálpolitikai intézményrendszer több és magasabb színvonalú, a gondozási feladatok ellátását átvállalni képes szolgáltatást biztosít a nők számára, integrált szakpolitikáin keresztül pedig hosszútávon is következetes erőfeszítéseket tesz az egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzése, kezelése, a társadalmi és munkaerő-piaci befogadás érdekében.

A NEMEKRE ÉRZÉKENY SZOCIÁLPOLITIKA JELENTŐSÉGE

A nők és férfiak társadalmi egyenlősége a családon belüli hierarchia felszámolásán, a nemek közti magánéleti munkamegosztás kiegyenlítésén keresztül valósulhat csak meg. A nők társadalmi hátrányai kiegyenlítésének szükségességét a 2010-2014-es Fidesz-KDNP kormányzat szókészletéből is törölte, s kizárólag a családok megerősítését tekintette feladatának. A konzervatív családmóddel fenntartásának egyértelmű törekvését jelzi a *gender mainstreaming* (a társadalmi nemi szempont érvényesítése minden szakpolitikai területen, a politikai döntéshozási és végrehajtási folyamat minden szintjén és szakaszában) fogalmának *family mainstreaming*-gel történő helyettesítése az EU 2011-es magyar elnöksége idején. A nők helyzetének a családok helyzetével való összehasonlása figyelmen kívül hagyja a családok sokféleségét, a családon belüli hatalmi viszonyokat, és azt feltételezi, hogy a család altruista közösség, melyen belül a jövedelemelosztás egyenlő és igazságos.

Az alacsony jövedelem nemekre gyakorolt mentális és társadalmi hatásai eltérőek, az ilyen háztartásokban a nők saját fogyasztásukat (élelem, ruházat, szórakozás stb.) szorítják háttérbe a férj és a gyermekek javára. Nemi hovatartozásuk megsokszorozhatja egészségi, illetve etnikai vagy egyéb hátrányos helyzetű csoporthoz tartozásukból adódó hátrányaikat a lakhatás, az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, az erőszaknak és diszkriminációnak való kiszolgáltatottság terén. Az egyszülős családokban és idősek alkotta háztartásokban több a nő, míg az iskolaelhagyók, a migránsok és a hajléktalanok között több a férfi. A növekvő hajléktalanság kezelése elképzelhetetlen a hajléktalanná válás eltérő okainak figyelembe vétele nélkül, hiszen a nők döntően bántalmazás áldozataként, jelentős részük gyermekeikkel együtt, míg a férfiak inkább a tartós munkanélküliség és alkoholfüggőség miatt válnak hajléktalanná. A fogyatékkal élők között az életkor növekedésével a nők felülreprezentáltak, és az életkor előrehaladtával a különböző fogyatékkal élő csoportok és a romák között sem kiegyenlített a nemek aránya. Ezért a szociálpolitika intézményrendszere és eszköztára a nemek dimenziójának integrálása nélkül nem képes a társadalmi igazságosság érvényesülésének elősegítésére.

A nők életét a férfiakénál jobban befolyásolja a szociálpolitika, másodlagos munkaerő-piaci státusukból adódóan nagyobb arányban függnek a szociális juttatásoktól, a szolgáltatások elérhetősége és minősége pedig családon belüli szerepük folytán visszahat munkajövedelemhez jutásuk esélyére és jelentősen befolyásolja életminőségüket. Emellett többnyire a nők azok, akik munkavállalóként biztosítják a szociális szolgáltatások és juttatások hozzáférhetőségét, minőségét. Megélhetésüket tehát nagyban befolyásolja a javarészt nőket foglalkoztató szociális szektor társadalmi és anyagi megbecsültsége is.

Megfelelő szociálpolitikai intézményrendszer híján, amennyiben csökkennek a juttatások, korlátozottan elérhetőek vagy nem megfelelő minőségűek a szolgáltatások, növekszik a nőkre háruló fizetetlen gondozási munka meny-

nyisége, nő a nők leterheltsége, romlanak életkörülményeik, erősödik családon belüli kiszolgáltatottságuk, növekszik bántalmazásnak való kitettségük, s ennek következtében nő rászorultságuk is a szociálpolitikai szolgáltatásokra és ellátásokra.

A globális piacgazdaság továbbra is hagyományos szerepmegosztáson alapul, melynek egyik fő kihívása, hogy hogyan biztosítsa a szociális vívmányoknak, a szociálpolitika intézményrendszerének, valamint a hagyományosan nők által, többnyire fizetetlen munkával végzett reprodukciós tevékenységeknek a fenntarthatóságát, hiszen ezek nélkül a társadalom működőképessége kerül veszélybe.

A nemek közti egyenlőség elősegítése tekintetében eltérő politikai kultúrával rendelkező országok maguk kívánják megmondani, mit várnak el a nőktől, mit gondolnak a családról. A gondoskodás határainak kijelölését nemzeti ügynek tekintik, ezért az Európai Unió szociálpolitikájának egységesítése késik. Ugyanakkor az EU számos alapidokumentuma, például a Római Szerződés (1957), a Barcelonai Célkitűzések (2002), a Liszaboni Szerződés (2007) rögzíti a nők és férfiak emberi, gazdasági és szociális jogait. A tagállamok a szerződések aláírásával kötelezettséget vállaltak egyebek mellett a nők foglalkoztatási arányának és a gyermekgondozás intézményrendszerének bővítésére, elismerték a társadalom szerepvállalásának fontosságát az idősgondozásban. Az EU valamennyi szakpolitikájában törekszik a *gender mainstreaming* eszköztárának alkalmazására. A nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó ütemterv 2006–2010 egyebek mellett a nők és férfiak egyenlő mértékű gazdasági függetlenségének megteremtése, a szakmai és magánélet összeegyeztetése területén hozott intézkedéseket, és számos egyéb, szociálpolitikával összefüggő területen alkotott uniós hatályú jogszabályokat. 2000-ben a Bizottság ajánlására megtörtént az Európai Szociálpolitikai Menetrend kidolgozása.

Bár gondozásra minden embernek szüksége van, a nők mégis kevés befolyással bírnak a gondozói tevékenységek társadalmi megbecsülésére. Eddig minden jel arra mutat, hogy sem a válság, sem az ökológiai lábnyomok, sem a népesedési folyamatok kiegyenlítettensége, sem a globális léptékű migráció nem készíti és nem kényszeríti a patriarchális piacgazdaságot fő hajtóerejének, a rövid távú profitszempontoknak az emberi, a gondoskodás társadalmi szempontjait is szem előtt tartó felülvizsgálatára, és a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolását célzó alternatív gazdasági modellek kidolgozására és bevezetésére.

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLPOLITIKA ÉRTÉKELÉSE A NEMEK KÖZTI EGYENLŐSÉG SZEMPONTJÁBÓL

Magyarországon a szociális szakma nem készült fel a piacgazdaság munkaerő-piaci elvárásainak megfelelő társadalmi befogadó programok kialakítására, a leszakadó térségek, az előítéletek által gúzsba kötött, tartós szegénységben élő rétegek felzárkóztatását célzó szakpolitikai kezdeményezések

megvalósítására, a személyre szabott segítségnyújtásra, a társszakmákkal való együttműködésre, a hatékony érdekérvényesítésre. A szakma elméletéből és gyakorlatából szinte teljességgel hiányzik a nemek szerinti megközelítés, így nem állnak rendelkezésre adatok, ismeretek az egyenlőtlenségek nemek szerinti sajátosságairól.

A hazai szociálpolitika finanszírozására, a tartós szegénység felszámolására, a társadalmi befogadást elősegítő tevékenységekre és szolgáltatásokra egyre kevesebb figyelmet és pénzt áldoznak a költségvetési kényszerek által megkötött kezű politikai döntéshozók. A korábbi bal- és jobboldali kormányzatok társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása iránti elkötelezettségének hiánya, a válságot követő megszorítások, valamint a 2010-ben hatalomra került Fidesz-KDNP kormányzat munkájának együttes eredménye, hogy 2009 óta a szociális kiadások a GDP arányában mérve 6,3 százalékponttal csökkentek. Ezzel párhuzamosan szigorodtak a szociális juttatásokhoz való hozzáférés feltételei, csökkent bizonyos ellátások (pl. a munkanélküliek juttatásai) igénybevehetőségének időtartama. A kiadások csökkentésének hatásait egyik kormányzat sem vizsgálta, a gazdasági megszorítások nemeket érintő sajátos következményeinek és a nemek egymás közötti viszonya alakulásának elemzése teljesen hiányzik a szociális szakmán belül.

A KSH adatai alapján 2012-ben a lakosság 40 százaléka a létminimum alatt élt, és egyharmadának lakhatása került veszélybe. Nem készülnek felmérések a fogyatékossgal élő lányok és fiúk oktatáshoz való hozzáféréséről, foglalkoztatásukról. Az integrált oktatás visszaszorulása folytán az oktatáshoz való hozzáférés egyértelműen romlott körökben, csakúgy, mint a romák esetében. Romlott az egészségügyi szolgáltatások minősége, és az intézmény-összevonások miatt ezek elérhetősége is szűkült, különösen a szegényebb nők számára, akiket hátrányosan érint a tömegközlekedés szűkítése és drágulása. A társadalmi feszültségek, az elszegényedés következtében is romlott a népesség egészségi állapota, nőtt a hajléktalanok, azon belül a nők és gyermekek aránya is. A 2008 óta tartó gazdasági válság során a főleg férfiakat foglalkoztató szektorok munkakínálatának drasztikus csökkenése miatt nőtt a nők felelőssége a családok megélhetésének biztosításában, akik reáljövedelmük értékvesztése miatt ugyanakkor egyre kevesebb szolgáltatást tudnak igénybe venni. Összességében romlott a nők életminősége, nőtték a rájuk nehezedő terhek, erősödött a nők és gyermekek családon belüli kiszolgáltatottsága.

A szociális szektorra jutó források szűkítése, a személyes juttatások megnyirbálása némileg javította ugyan az államkassza pénzügyi egyensúlyát, valójában azonban a társadalom reprodukciós alapjait és növekedési potenciálját ásta alá. A nők számára védelmet jelentő, újrakezdésüket, munkába állásukat megkönnyítő, gondozási tevékenységeik ellátását átvállaló szolgáltatások, szociális bérlakások biztosítása helyett döntően pénzügyi ösztönzésre épül a 2010-2014-es Fidesz-KDNP kormány által bevezetett, szinte kizárólagosan demográfiai szempontokat szem előtt tartó, a szociálpolitika kirekesztést enyhítő szerepét kiiktató családpolitika. A születésszám növelésének célkitűzését szolgálja a jövedelmeket a gyermektelenektől a magasabb keresetű gyermekek

felé átcsoportosító családi adórendszer, a kisgyermekes anyák diszkriminációjának ellensúlyozására bevezetett járulék-kedvezmények, és a gyermekgondozási igénybevételi ideje alatti munkavégzést megkönnyítő 2013-as intézkedéscsomag is.

A nők reprodukciós szerepének befolyásolására való törekvés azonban nem újkeletű. A szocializmus deklarált egyenjogúsító törekvései ellenére a hazai szociálpolitikát a Ratkó-korszak, azaz 1949 óta jellemzi a nők juttatásokkal (gyes, gyed, gyet, családi pótlék) és szolgáltatásokkal (védőnői szolgálat, nevelési tanácsadás stb.), vagy éppen azok elérhetőségének szigorításával való jutalmazása/segítése, vagy büntetése, attól függően, vállalják-e az anyaságot, „minőségi gyermeket” nevelnek-e, vagy éppenséggel nem felelnek meg az aktuális politikai irányítás reprodukciós politikájának.

Ugyanakkor azokon a területeken, melyek a nők jogainak érvényesítése, gazdasági függetlenségük, jólétük szempontjából bírnának fontossággal, a szociális szolgáltatások hiányoznak, kezdetlegesebbek vagy csak részterületet fednek le. A szociális ellátások rendszerének igen jelentős adóssága, hogy a nők tömegeit érő erőszak áldozatainak védelmére, helyzetük kezelésére és javítására nem áll rendelkezésre sem a megfelelő szolgáltatási struktúra, sem a szükséges szakértelem.

A szociálpolitikai intézményrendszer és a családpolitika – egyre csökkenő reálértékű anyagi juttatásokkal, és stagnáló vagy romló színvonalú és elérhetőségű szolgáltatásokkal – látszólag támogatja a nőket, amennyiben anya-szerepet vállalnak. Ugyanakkor a sérült gyermekek ellátása veszélybe került, a roma gyermekek nevelését a családi pótlék megvonásával rendszabályozzák, a bölcsődék várólistáit új intézmények építése helyett térítési díjak bevezetésével csökkentették, beváltatlanok maradtak a 2010-es lakáspolitikai választási ígéretek.

A nemek közti egyenlőség alapját megteremtő otthoni munkamegosztás kiegyensúlyozására, a férfiak magánéleti/szülői szerepvállalásának ösztönzésére törekvés az Európai Unió és számos tagország ezirányú ajánlásainak, illetve a termékenység mutatók stabilizálása terén elért eredményeinek ellenére teljes mértékben hiányzik a hazai szociálpolitikából.

Magyarországon a nők által végzett munka alacsonyabb társadalmi megbecsültsége a szociális szektor bérszínvonalában és a szektor kiszolgáltatottságában is megnyilvánul: a női szakpolitikai területnek és ágazatnak tekintett szociálpolitika a jövedelemtermelő, „férfias” szektorokhoz képest másodlagos a férfiak által dominált kormányzatok számára.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Esélyegyenlőségi közpolitikai intézkedések biztosítása

- 1.1. A mindenkori kormányzat nyilvánítsa ki, hogy a gyermek- és idősgondozási tevékenységek ellátásának biztosítása a társadalom érdeke és felelőssége, és vállaljon kötelezettséget a nemek egyenlőségének biztosítására, társadalmi igazságosságot szolgáló közpolitikával, adó- és szociálpolitikával köteleződjön el a fenntartható fejlődés mellett.
- 1.2. Biztosítsák a szociális szektorra jellemző horizontális szegregáció megszüntetését, a nemek egyenlő reprezentációját a fizetett gondozási tevékenységekben. Tegyék meg a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a gondozói szektor munkaadói teremtsenek egyenlő esélyeket a nők és férfiak számára.
- 1.3. Biztosítsák a különböző életkori, társadalmi helyzetű és etnikai csoportokhoz tartozó, eltérő képzettségű, eltérő lakókörnyezetben, családformákban élő, ép és fogyatékossgal élő nők, illetve képviselőik bevonását az őket érintő döntések meghozatalába.

2. Népesedéspolitikai lépések

- 2.1. A demográfiai nehézségek megoldásának felelősségét a kormányzat ne hárítsa a nőkre.
- 2.2. Az élethosszig tartó felelősséggel járó gyermekvállalást érintő magánéleti döntések meghozatalát bízva a magánszférára, s feladatának a nők, férfiak, lányok és fiúk számára az emberhez méltó élet társadalmi, gazdasági és környezeti feltételeinek megteremtését tekintse.
- 2.3. A családmodellek változása szükségessé teszi, hogy a rászorultság mérlegelésénél a háztartások helyett az egyén helyzetét vizsgáljuk, amely módszer alkalmazása felfedi a nők gazdasági függését, és lehetőséget teremt annak enyhítésére.

3. Erőforrások biztosítása

- 3.1. Biztosítsák a szükséges erőforrásokat a szociális szektor működőképességének fenntartásához, a szolgáltatások színvonalának emeléséhez, elérhetőségük kiterjesztéséhez oly módon, hogy ezek a szolgáltatások valódi választási lehetőséget kínáljanak a különféle típusú családokban élő nők számára abban a tekintetben, hogy szereteteiket maguk gondozzák, vagy segítséget vegyenek igénybe, vagy a kettőt kombinálják.

- 3.2. A szükséges költségvetési megszorításokat a szociális kiadásokra fordított költségvetési kifizetések, segélyek, járadékok csökkentése, térítési és tandíjak bevezetése, szolgáltatások leépítése helyett olyan területeken hajtsák végre, amelyek nincsenek összefüggésben mindennapjaink fenntarthatóságával, alapvető szükségleteinkkel.

4. Szociális és munkaerő-piaci szolgáltatások biztosítása

- 4.1. Garantálják, hogy a gondozási tevékenységeket önkéntesen végző családtagok is részesülhessenek a gazdasági függetlenségük hosszú távú megőrzését támogató szociális és munkaerő-piaci szolgáltatásokból.
- 4.2. Bővítsék a szolgáltatásokat a nők speciális csoportjainak szükségleteire alapozva. Alakítsanak ki szolgáltatásokat a nemí alapú erőszak és a prostitúció áldozatainak megsegítésére. Biztosítsanak a sérült gyermeket nevelő szülők számára speciális igényeiknek megfelelő ellátásokat.
- 4.3. Támogassák az egyedülálló anyák célzott foglalkoztatását, munkában maradását, fizetett munkájuk és otthoni kötelezettségeik összeegyeztetését, mentális állapotuk, önértékelésük javítását segítő ingyenes tréningekkel, és szolgáltatásokkal.

5. A nemekre érzékeny szakértelem fejlesztése

Szükség van arra, hogy a szakma fejlessze nemekre való érzékenységét, szakértelmét és módszertanait a nemek eltérő szükségleteinek megfelelő szolgáltatásnyújtás érdekében, ezért az állam finanszírozza a szociális szektorban dolgozók ezirányú képzését.

6. A munka és a gondoskodás összehangolása

- 6.1. Mozdítsák elő a munka és a szülői és gondozói szerepek összehangolását, támogassák a férfiak szerepvállalását a családtagokról való gondoskodásban.
- 6.2. Érzékenyítsék és ösztönözzék a munkáltatókat a férfiak gondozói szerepvállalásának támogatására, és támogassák a rugalmas munkaszervezési megoldások széleskörű elérhetőségét a munkahelyeken.

FORRAI JUDIT ÉS TÜDŐ PETRA

**A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG
KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A NŐK EGÉSZSÉGE ÉS
REPRODUKCIÓS JOGAI TERÜLETÉN****BEVEZETŐ**

Állásfoglalásunk a hazai és nemzetközi statisztikai adatok és tudományos elemzések alapján azokra a kulcsfontosságú egészségügyi és reprodukciós problémákra hívja fel a figyelmet, amelyekkel Magyarországon a nőknek szembesülniük kell. A nemek közötti egyenlőtlenség, jellemzően a nőket érő hátrányos megkülönböztetés az egészségügyben is tapasztalható jelenség. A magyar nőket érintő legfőbb egészségügyi problémák áttekintésével, valamint a szexuális egészség és a reprodukciós jogok területén kimutathatóan többszörösen hátrányos intézkedések ismertetésével a nők lehetőségeit korlátozó káros folyamatok különböző aspektusaira hívjuk fel a figyelmet.

A NŐKET ÉRINTŐ EGÉSZSÉGÜGYI PROBLÉMÁK

Magyarországon a nők lényegesen rosszabb általános egészségi állapotról és több krónikus betegségről számolnak be, mint a férfiak. A 2011-es népszámlálási adatok szerint majdnem minden ötödik nő küzd tartós betegséggel. A leggyakoribb probléma a magas vérnyomás, melyben minden harmadik felnőtt magyar állampolgár szenved – a nők között előfordulása kissé magasabb, ami elsősorban a nők átlagosan magasabb életkorából következik.

2010-ben a magyar nők minden okot magában foglaló halálozási aránya egyharmadával magasabb volt, mint az EU átlag. Ezen belül a szív- és érrendszeri betegségekben a magyar nők halálozása az EU-s mutató kétszeresét tette ki. Jelentős súlyt képvisel ezen kívül a mortalitásban a tüdőrákos halálozás is, amely kétszerese az uniós átlagnak.

Különbféle mozgásszervi panaszokban a férfiak és nők hasonló arányban szenvednek, kivéve az igen elterjedt és az életminőség komoly romlását is jelentő reumatikus panaszokat, amelyek a nők körében jóval gyakoribbak. Ezen túl a nők körében többször fordul elő fejfájás, illetve az allergiás panaszok is gyakoribbak.

A speciálisan csak nőket sújtó betegségek közül a méhnyak-rákos halálozás szintje 70 százalékkal magasabb az uniós átlagnál, a mellráké 10 százalékkal, az anyai – azaz a terhesség és szülés közbeni – halálozás pedig 100 százalékkal.

A krónikus depresszió és a krónikus szorongás – melyeket igen nagy részben társíthatunk az időszedéshez – jóval nagyobb arányban sújtja a nőket, mint a férfiakat, amely felveti a pszichiátriai ellátások kiterjedtségének, minőségének és hozzáférhetőségének kérdését. A depressziót tekintve több jel utal arra, hogy a nők fokozott érintettsége társadalmilag konstruált, azaz általában olyan életterületeken jelentkező problémák aktiválják leginkább, amelyek tradicionálisan a női szerephez kapcsolódnak.

A panaszok tekintetében a férfiak és nők között a legnagyobb relatív különbségeket a csontritkulás esetében tapasztalhatjuk. A csontritkulás négyszer olyan gyakran fordul elő a nők, mint a férfiak körében, így a reprodukzív egészség témakörein kívül az első számú, elsősorban nőket érintő egészségproblémának tekinthető.

A nők szempontjából kiemelkedően fontos egészségügyi szakterületeken (szív- és érrendszeri betegségek, a pszichiátriai, a mozgásszervi betegségek, valamint a nőgyógyászati-szülészeti ellátás) szükség volna a nők speciális egészségproblémáira reflektáló, átfogó egészségpolitikai programokra, amelyek a nőket kiemelt célcsoportnak tekintik, és biztosítanak a speciális szolgáltatás-fejlesztést.

A REPRODUKTÍV ÉS SZEXUÁLIS EGÉSZSÉG KÉRDÉSEI

Szülés

A kórházi szülések Magyarországon erősen medikalizált eljárások: 2012-ben az élveszülések száma 90 269 volt, ezek több mint 30 százaléka *császármetszéssel* történt. Ez 2006-hoz viszonyítva 5 százalékpontos emelkedés, 2009-hez képest pedig közel 2 százalékpontos. Van olyan kórház, ahol a császármetszés aránya a 70 százalékot is eléri, szemben az ENSZ Egészségügyi Világszervezete, a WHO 15 százalékos ajánlásával. A beavatkozásnak különböző okai lehetnek, melyek közül némelyek egyértelműen szükségessé teszik a császármetszést (pl. az anya és/vagy a baba egészsége, élete veszélybe kerülne, ha a szülés természetes úton folytatódna), más okok pedig mérlegelés függvényei, ez utóbbi megítélése azonban kórházanként és orvosonként is változó lehet, és számos szakmai vitára ad okot. Mindenesetre a császármetszésért több anyagi támogatást kap a kórház, és a hálapénz is ennél a szüléstípusnál a magasabb, illetve az orvosok számára kényelmesebb és kalkulálhatóbb ez a beavatkozási mód.

2012-ben Magyarországon az 55 878 hüvelyi szülés 62 százalékánál végeztek gátmetszést, első szülés esetén pedig a *gátmetszés* aránya 80 százalék felett valószínűsíthető. A beavatkozás szükségességére vonatkozóan számos tudományos bizonyítékokkal alá nem támasztott érvet idéznek, miközben a WHO az orvosi indok nélkül, rutinszerűen alkalmazott gátmetszést a bizonyítottan káros, megszüntetendő gyakorlatok közé sorolta, mivel a rutinszerűen alkalmazott gátmetszés nem védi sem az anyát, sem a magzatot a károsodástól,

ellenben növeli a gátsérülés és más komplikációk fellépésének kockázatát, illetve azok súlyosságát.

A kutatások rámutatnak, hogy minden huszadik nő poszt-traumás stressz szindrómával küzd a szülést követően, amely a szülés utáni depresszióval jóval súlyosabb tünetegyüttes. A traumatikus szülési élmény miatt sokan kerülnek a további teherbeesést, mert képtelenek szembenézni a megpróbáltatásokkal. Annak ellenére, hogy napjainkban a szülés biztonságosabb, mint régen, sok nő számára lesújtó élmény, amiről beszélni sem illik. Az egészségügyi rendszer sokszor figyelmen kívül hagyja a nő szuverenitását és méltóságát, pedig a nők jó szülési élménye kulcsfontosságú a további gyermekvállalásban, és a tervezett gyermekek megszületésében.

Bár az Emberi Jogok Európai Bírósága 2010-ben kimondta, hogy a magán-élethez való jog értelmében minden nő szabadon megválaszthatja szülése körülményeit, a magyar nők különböző akadályok miatt nem választhatnak az *otthonszülés* és a kórházi szülés között, többek között azért, mert a bábákat nem ismerik el független szakemberekként. A független bábák szakmai elismerése annak ellenére várat magára, hogy a 2011. április 1-jén hatályba lépett kormányrendelet megteremtette a kórházon kívüli szülés jogi kereteit. A szabályozás erősen korlátozó: a nők többségétől „egészségügyi okokra” hivatkozva elzárja a kórházon kívüli szülés lehetőségét, és azáltal, hogy nem biztosít hozzá állami támogatást, az otthonszülést csak a tehetősek számára teszi lehetővé. Eközben a bábák büntetőjogi felelősségét a szülés közben bekövetkező komplikációkért olyan szakértők véleménye alapján vizsgálják, akik kórházi szülészeteken dolgoznak, nincs tapasztalatuk az otthonszülésről, valamint nem áll rendelkezésükre az egészségügyi szakma által elfogadott protokoll, amire hivatkozhatnának. Az otthonszülés magyarországi úttörőjét, Dr. Geréb Ágneszt 2012 februárjában több éves börtönbüntetéssel és az orvosi és bábai tevékenységtől való 10 éves eltiltással sújtották. Több mint 3 évig tartó szigorú házi őrizetét 2014 februárjában megszüntette a bíróság, de továbbra is lakhelyelhagyási tilalmat rendelt el Gerébbel szemben.

A mesterséges megtermékenyítés

Az egészségügyi intézményekben igénybe vehető mesterséges megtermékenyítés szabályai szigorúak, és a leszbikus, valamint egyedülálló nőkkel szemben diszkriminatívak. Az egészségügyi törvény szerint csak házaspárok, különmemű élettársak, meddő, vagy koruknál fogva hamarosan meddővé váló egyedülálló nők vehetik igénybe, élettársi vagy bejegyzett élettársi kapcsolatban élő leszbikusok, ill. természetes úton fogamzásra képes egyedülálló nők nem. Ezért számos leszbikus pár kénytelen a szabályok megkerülésével vállalni gyereket mesterséges megtermékenyítés révén.

A leszbikus és egyedülálló nők általában nem egészségügyi okokból veszik igénybe a mesterséges megtermékenyítést: sok nő, különösen a leszbikus nők,

a kizárólag a megtermékenyülésért folytatott szexuális kapcsolatot megalázónak érzik; másoknak nincs olyan férfiismerősük, aki vállalná az apaságot. További szempont, hogy az anonim spermával történt megtermékenyítés esetén a gyermeknek nincs törvény szerinti apja, nem kell tehát attól tartani, hogy a férfi váratlanul felbukkan és apai jogait követeli.

Az abortusz és megelőzése

A művi terhességmegszakítások száma 2012-ben 36 118 volt Magyarországon. Bár a korábbi évekhez képest csökkenő tendenciát mutatnak a statisztikák, magasnak tekinthető az abortuszok száma és aránya. 2010-ben az európai országok közül csak Romániában magasabb az abortusz elterjedtségét mutató jelzőszám (1000 élveszületésre jutó abortuszok száma), mint Magyarországon, és Észtországban találunk a magyarhoz nagyon hasonló arányszámot. A magyar érték (447,8) ugyanakkor kétszer olyan magas, mint a nyugat-európai országok átlagos abortuszaránya. Az összes korosztályra általánosan magasnak tekinthető abortuszaránya azt mutatja, hogy a művi terhességmegszakítás a születésszabályozásnak igen elterjedt, és nem csupán speciális csoportokban gyakori módja.

Az Alaptörvény II. cikkének 2012-es módosítása szerint „*a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg*”, és ugyanebben a mondatban szerepel az élethez és emberi méltósághoz való jog is. Ez a szóhasználat megkönnyítheti az abortusz törvényi szabályozásának szigorítását. A 2010-ben megválasztott Fidesz-KDNP kormányzat kettős beszédet folytatott a témában: egyrészt azt állították, hogy nem tervezik a jelenlegi szabályozás módosítását, mert a magyar társadalom „még” nem áll készen az abortusz megtiltására; másrészt azonban számos olyan kijelentést és lépést tettek, amelyek a szabályozás szigorítását vetítik előre, többek között 2011-től kezdve abortuszellenes kampányokat és konferenciát kezdeményeztek és támogattak. Szintén 2011-ben napirendre került ismét a 72 órás tableta kérdése, de végül nem engedélyezték, hogy könnyebben hozzáférhető legyen a sürgősségi fogamzásgátlás. 2012 májusában az Országos Gyógyszerészeti Intézet engedélyezte a *Medabon* nevű abortusztabletta magyarországi forgalmazását, de az Emberi Erőforrások Minisztériuma egészségügyért felelős államtitkársága mégsem hagyta jóvá annak bevezetését. Mivel a gyógyszeres eljárás nem elérhető az országban, ezért a korábbi évekhez képest 2012-ben kétszer annyi nő döntött úgy, hogy külföldön, elsősorban Ausztriában és Szlovákiában veszi igénybe az abortuszt, mert a gyógyszeres módszert választották, illetve mert az abortuszhoz való hozzáférést Magyarországon nehéznek, lassúnak, drágának vagy megalázónak érezték.

Más országok tapasztalatai is azt mutatják, hogy a szigorúbb szabályozás a szegényebb, illetve fiatalabb nők körében jelentkező magasabb abortuszaráttal jár együtt. Hogy a családtervezés az abortuszok vagy a modern fogamzásgátló módszerek alkalmazásával megy-e végbe, részben az abortusz

szabályozásának kérdése, de emellett igen jelentős szerepe van a módszerek fizikai és anyagi hozzáférhetőségének, illetve a szexuális kultúra fejlettségének, mindezekben belül pedig a reprodukzív egészségre vonatkozó tudás szintjének. A nemzetközi kutatások eredményei alapján a szexuális egészség számos aspektusát tárgyaló iskolai modulok hasznossága bizonyított. Ezzel szemben az iskolai szexuális nevelés Magyarországon ma esetleges, és számos esetben civil szervezetekre hárított feladat. Az iskolai tantervekben a szexuális egészség témaköreinek oktatását stabilizálni kellene, tartalmát pedig tudományos tényekre és a szexuális önrendelkezés jogára alapozva függetleníteni az aktuális politikai hatalom reprodukív ideológiájától.

Fogamzásgátlási szokások, lehetőségek

A családtervezés és fogamzásgátlás fontossága a napjainkban zajló demográfiai folyamatok fényében egyre nő. 2011-ben az első gyermeküket szülő nők átlagos életkora 28,3 év volt Magyarországon. Viszonylag hosszú tehát az a szakasz, amikor a nők már szexuálisan aktívak, de gyermekvállalásra még nem gondolnak, és a tervezett gyermekszám is igen alacsony (2009-ben már kevesebb, mint 2 gyermek), ezért a megfelelő fogamzásgátlás alapvető feltétele annak, hogy a nők megfelelően tervezhessék életpályájukat.

Bár szinte minden fajta fogamzásgátlási eszköz kapható Magyarországon, használatuk korántsem kielégítő. 2009-ben a bármilyen párkapcsolattal rendelkező 20-49 éves nők 87,6 százaléka valamilyen módon védekezett a nem kívánt terhesség ellen, azonban a 15-40 éves nők körében elvégzett abortuszok magas arányszáma arra utal, hogy nem megfelelő módon alkalmazzák ezeket az eszközöket, módszereket. Ennek több oka van:

- információhiány: az iskolai tantervekből hiányzik vagy nem megfelelő minőségű a szexuális és reprodukív egészségre és jogokra nevelés, ami miatt nem ismertek és nem kellőképpen elterjedtek a hatékony fogamzásgátlási eszközök és eljárások;
- a fogamzásgátló eszközök helyes kiválasztásának készsége és módja: pl. nem garantált a fogamzásgátló eszközök helyes kiválasztása: nem mindenki számára könnyen elérhető a nőgyógyász, sokszor hiányzik a szülői segítség, gyakori, hogy a partnerek között nem megfelelő a kommunikáció;
- az anyagi eszközök hiánya: bár a magzati élet védelméről szóló törvény az állam kötelezettségei közé sorolta a fogamzásgátló eszközökhöz való hozzáférhetőség megkönnyítését, a kilencvenes évek elején mégis megszűnt a fogamzásgátló eszközök társadalombiztosítási támogatása. Ennek következtében, valamint a tömeges elszegényedés miatt sokak számára megfizethetlenné vált a fogamzásgátló szerek folyamatos használata. A rossz anyagi körülmények között élő nők hozzávetőleg 8 százaléka

anyagi okok miatt nem alkalmaz fogamzásgátló módszert, további 10-15 százaléka pedig nem azt a fogamzásgátló eszközt alkalmazza, amely számára a legalkalmasabb volna;

- a fogamzásgátló eszközök nem megfelelő alkalmazása: különösen a tizenéves és fiatal nők körében jellemző, hogy szórakozás közben olyan helyzetekbe kerülhetnek, amelyben szexuálisan kiszolgáltatottak vagy nincs lehetőségük a fogamzásgátló eszközről döntést hozni és azt akár az ellenkező szexuális partnerrel szemben is érvényesíteni.

Művi meddővé-tétel és kényszersterilizáció

Az egészségügyi törvény 2014 márciusától hatályos módosítása értelmében csak az kérhetné a családtervezési célú sterilizációt, aki annak költségeit vállalja, elmúlt 40 éves, vagy három vérszerinti gyermeke van. A kérelmezői korhatár 35-ről 40 évre való felemelése, illetve a választási lehetőség feltételül meghatározott gyerekszám olyan, a nők reprodukciós választási lehetőségeit korlátozó kormányzati intézkedés, amely nem hagy teret az egyén életkörülményeinek mérlegelésére, és visszalépést jelent ahhoz a korábbi jogi gyakorlathoz, amit 2005-ben az Alkotmánybíróság pont az önrendelkezési jog megsértése miatt törölt el.

A szexuális és reprodukzív egészségügyi szolgáltatások csak korlátozottan hozzáférhetőek és nem megfelelő minőségben állnak rendelkezésre a fogyatékossgal élő, az alacsony jövedelemmel rendelkező, a roma, a vidéken élő és a HIV-fertőzéssel élő/AIDS-beteg nők számára. Gyakran előfordul, hogy fogyatékossgal élő nőket sterilizációnak vetnek alá önkéntes és tájékozott beleegyezésük nélkül, vagy kizárják őket a nőgyógyászati és mammográfiai szűrésekből.

A kényszersterilizáció problémája továbbra is érinti a roma nőket Magyarországon. 2006-ban az ENSZ CEDAW Bizottsága megállapította, hogy a magyar kormány megsértette a CEDAW Egyezmény cikkeit egy roma nő művi meddővé tételével, amelyhez az érintett nem adott teljes körű tájékoztatáson alapuló beleegyezést. 2013-ban a kormányzat még mindig nem hajtotta végre a CEDAW Bizottság döntésében megfogalmazott összes ajánlást: a művi meddővé tételre vonatkozó jogszabályok továbbra sem felelnek meg a sterilizáció egészségügyi indokaira és a meddővé tételi eljárás visszafordíthatóságára vonatkozó nemzetközi normáknak, és nem garantálják annak törvényi feltételeit, hogy akarata ellenére senkit ne lehessen meddővé tenni, illetve hogy az érintett maga dönthessen a sterilizáció igényléséről.

Szexuális úton terjedő fertőzések (SzTF)

Az SzTF megbetegedések száma folyamatosan növekszik, átlagban 17 százalékkal több bejelentés érkezik évente. A szifilisz fertőzések száma 2013-ban 12 százalékkal nőtt az előző évhez képest, a 25-50 éves férfiak jóval nagyobb százalékban fertőződtek, mint a hasonló korú nők, míg a 15-24 éves nők között sokkal magasabb a szifilisz fertőzés aránya, mint a hasonló korú férfiaknál. A gonorrhoea fertőzések 7 százalékkal nőttek 2012-höz képest, a legtöbb megbetegedés a 25-29 éves korosztályban történt, a fertőzések negyötödét férfiaknál diagnosztizálták. Az esetek 62 százalékát a fővárosban, 38 százalékát vidéken regisztrálták. A chlamydiasis 18 százalékkal növekedett 2012-höz képest, a regisztrált fertőzések közel háromnegyedét férfiaknál észlelték. A HIV fertőzés aránya 2012-höz képest 30 százalékkal nőtt; a fertőzöttek kétharmada férfi. Az SzTF fertőződések számának növekedése azt jelenti, hogy vagy a szexuális aktivitás, illetve a partnerek száma növekszik, vagy a fertőzések elleni védelem alkalmazása hiányos.

A HIV fertőződés országos statisztikák alapján emelkedő tendenciát mutat. 2013. március 31.-ei adatok szerint Magyarországon 2402 nyilvántartott HIV+ személy van, de szakemberek egybehangzó véleménye szerint a valós szám ennek minimum a duplája. Az AIDS stádiumban lévő személyek száma ugyanezen időpontban 715. Jelenleg a HIV+ személyek többségében férfiak, és azon belül homo- vagy biszexuálisok, ami azt a tévhitet táplálja, hogy a HIV/AIDS továbbra is „homoszexuális betegség”. Valójában az adatok inkább annak köszönhetőek, hogy az önkéntes szűrésen megjelenők kb. 90 százaléka homo- vagy biszexuális. A heteroszexuálisokat legtöbbször véletlenül, valamilyen betegség kapcsán szűrik ki, a nőket akár terhességük kapcsán elvégzett vizsgálatok során. A HIV/AIDS fertőzés terjedésének a védekezés nélküli szexuális tevékenység mellett Kelet-Európában gyakori módja az intravénás drogok használata is. A nemzetközi szakirodalom szerint gyorsan emelkedik a HIV fertőzött heteroszexuális nők aránya, pontosan ama tévhit miatt, hogy a fertőzés nem veszélyeztet heteroszexuálisokat, így ha a nő fogamzásgátlót szed, nincs szükség óvszeres védekezésre.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Egészségügyi prevenciók programok, szolgáltatások elérhetősége

- 1.1. A nők egészségesebb élete érdekében szervezzenek célzott és hosszútávú egészségügyi prevenciók programokat.
- 1.2. Tegyék hatékonyabbá a méhnyak- és mellrák szűrőprogramokról szóló tájékoztatást, hogy a nők magasabb számban vegyenek részt ezekben.

- 1.3. Javítsák az egészségügyi szolgáltatások minőségét és hozzáférhetőségét, különösen a fogyatékossgal élő, az alacsony jövedelmű, a roma és a vidéken élő nők számára, és gondoskodjanak arról, hogy a HIV-fertőzött/AIDS-beteg, illetve szexuális úton terjedő betegséggel élő nők számára elérhetőek legyenek az egészségügyi szolgáltatások.

2. Reprodukzív és szexuális jogok

- 2.1. Hagyjanak fel a nők szexuális és reprodukciós jogait érintő negatív kezdeményezésekkel, ne indítsanak olyan kampányokat, amelyek megbélyegzik az abortuszt és negatív irányban próbálják befolyásolni az abortusszal és a fogamzásgátlással kapcsolatos közvélekedést.
- 2.2. A WHO ajánlásainak eleget téve biztosítsanak hozzáférést a biztonságos abortuszhoz anélkül, hogy a nőket kötelező tanácsadásra és egészségügyi szempontból szükségtelen várakozási időre kényszerítenék.
- 2.3. Engedélyezzék az abortusztabletta használatát, és biztosítsák, hogy orvosi felügyelet mellett, társadalombiztosítási támogatással elérhető legyen a nők számára ez a módszer Magyarországon is.
- 2.4. Számolják fel a fogyatékossgal élő nők kényszersterilizációját az egészségügyi szakemberek képzése és saját előítéleteik tudatosítása segítségével, és módosítsák azon törvényi rendelkezéseket, amelyek a nemzetközi egészségügyi standardokkal ellentétben számos okból lehetővé teszik az orvosok számára, hogy kényszersterilizációt végezhesenek.
- 2.5. Hozzanak létre megfelelő szabályozási keretet és monitorozó mechanizmust az egészségügyi szakemberek lelkiismereti alapú abortusz-megtagadásával kapcsolatban, és biztosítsák, hogy a lelkiismereti alapú abortusz-megtagadás esetén a nők információt kapjanak az elérhető egyéb lehetőségekről, valamint hogy az ilyen abortusz-megtagadás személyes, ne intézményi döntés következménye legyen.

3. Családtervezés, fogamzásgátlás

- 3.1. Biztosítsanak megfelelő hozzáférést családtervezési szolgáltatásokhoz és megfizethető fogamzásgátló eszközökhöz, beleértve a sürgősségi fogamzásgátló készítményeket is, minden nő számára, ideértve a fogyatékossgal élő, roma, HIV-fertőzött/AIDS-es, migráns és menekült nőket is.
- 3.2. Fedezzék többféle modern fogamzásgátló készítmény költségeit a társadalombiztosítás keretein belül.
- 3.3. Szüntessék meg a sürgősségi fogamzásgátlás vénykötelességét.

4. Szülészeti ellátás

- 4.1. Alakítsák át a szülészeti ellátórendszert, a (túl)medikalizált gyakorlat helyett kínáljanak nőközpontú ellátási lehetőséget, ahol a nők jogai érvényre juthatnak, mert a szülészeti ellátás ilyen irányú korszerűsítése jelentősen hozzájárulna a tervezett gyermekek megszületéséhez.
- 4.2. Gondoskodjanak arról, hogy a nők választhassanak az otthonszülés és a kórházi szülés között azáltal, hogy a képzett bábákat független szakemberként ismerik el, kidolgozzák az otthonszülések biztonságára vonatkozó jogi keretet és irányelveket, és a témával kapcsolatos képzéseket tartanak szülészorvosok számára.

5. Oktatás

Tegyük elérhetővé, hatékonyá és rendszeressé a reprodukciós egészségről és jogokról szóló oktatást az általános és a középiskolákban, mely hozzájárulna, hogy a nemi úton terjedő betegségek számának növekedése megálljon vagy legalább mérséklődjön a 19 év alatti fiatalok körében, hogy csökkenjen az abortuszok száma, valamint a fiatalkorúak körében mért magas születésszám; és a lányok és fiatal nők tisztában legyenek reprodukciós jogaikkal és ismerjék a szexuális egészségüket veszélyeztető körülményeket.

RÉDAI DOROTTYA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI AZ OKTATÁS TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

Az oktatáshoz, képzéshez való egyenlő hozzáférés alapjog, az egyenlő bánásmód és a nemek közti egyenlőség pedig alapelvek az Európai Unióban; az ingyenes alap- és középfokú oktatás a tagországokban elvileg biztosított minden lány és fiú számára. Ugyanakkor az oktatás a társadalmi nemi szocializáció egyik legfontosabb színtere, így a nemek közti egyenlőtlenségek és hátrányos megkülönböztetések fenntartásáé és újratermeléséé is.

A nők és férfiak megkülönböztetése az oktatásban számokban is megjelenik, például az iskolai végzettség nemi megoszlásával kapcsolatban, ugyanakkor ezek az adatok nem mindig mutatják meg rögtön és egyértelműen a nők hátrányát. A számok mellett a nemek közti (és többnyire a nők számára hátrányos) megkülönböztetés olyan, részben nehezebben mérhető területeken jelenik meg legmarkánsabban, mint a hivatalos tantervek, tananyagok tartalma és ezekben a nemek reprezentációja; a pedagógusok tudatos vagy nem tudatos nemi szocializációs munkája; az iskolai kortársak általi nemi szocializáció; az osztálytermi munka során megjelenő megkülönböztetések; a fiúk és a lányok különböző szakmai és tudományos területek felé való irányítása; a felsőoktatásban, majd a további tudományos és oktatói pályán történő megkülönböztetések; az oktatási és kutatói intézmények hierarchikus felépítése, amelyben a nők aránya vezető pozíciókban rendkívül alacsony; valamint a tanárképzés során a leendő pedagógusok nemi sztereotípiák iránti tudatossága fejlesztésének hiánya.

A NŐK HELYZETE AZ OKTATÁSBAN

A KSH népszámlálási adatai szerint Magyarországon 2011-ben a 15 évesnél idősebb népesség kevesebb, mint 5 százaléka volt 8 általánosnál alacsonyabb végzettségű. Ezen belül a 8 általánost nem végzett lányok aránya több, mint kétszer akkora (6,5 százalék), mint a fiúké (3,1 százalék). A férfiak között magasabb a szakiskolát végzettek aránya, a nők között pedig az általános iskolát végzettek, érettségizettek, valamint a főiskolát, egyetemet végzettek aránya. Ez utóbbi nagyobb arányban növekedett az elmúlt 10 évben, mint a férfiaknál:

2001-ben a nők 10,4 százaléka, 2011-ben pedig 18 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, míg a férfiaknál 2001-ben 11,6 százalék, 2011-ben pedig 15,8 százalék az aránya.

A nemek közti egyenlőtlenségek az oktatásban összefüggésben vannak a nemek közti munkaerő-piaci egyenlőtlenségekkel. Az Európai Uniónak a nők és férfiak közötti egyenlőségre vonatkozó 2010-2015-ös stratégiája megállapítja, hogy a nők az alulfizetett ágazatokban dolgoznak, a döntéshozó pozíciókban alacsony a nők aránya, az anyák foglalkoztatási aránya alacsony, illetve a nők több fizetetlen munkát végeznek otthon. A stratégia szerint a következő összefüggések állnak fenn az oktatás és a munka világa között:

- A nők iskolai végzettsége és szakmai előmenetele közti aránytalanságok: a bérres (EU-27 átlag: 17,8 százalék) egyik fő oka a munkaerő-piaci szegregáció, tehát hogy a nők és a férfiak más-más ágazatokban dolgoznak. A munkaerő-piaci szegregáció jelentős részben az oktatásban is tapasztalható szakterület-specifikus szegregációból következhet, mely a szocializáció során különböző területek felé irányítja a fiúkat és a lányokat.
- A döntéshozatalban megvalósítandó egyenlőség: ennek egyik kiemelt területe a tudományos kutatás és fejlesztés, melyek területén a nők alulreprezentáltsága és egyenetlen eloszlása akadályozza a versenyképesség növelését és az innovációs potenciál maximális kiaknázását.

Az EU szabad kezet ad a tagországoknak az oktatás szabályozásában, a nemek közti esélyegyenlőség kérdésével az oktatásban nem foglalkoznak érdemben az uniós szintű ajánlások, stratégiák, szabályozások – ellentétben például a nemek egyenlőségével a munka világában. Az Európai Női Lobbi (EWL) 2010-es helyzetértékelő tanulmánya hangsúlyozza, hogy a nők oktatásban való részvételének egyre javuló mutatói ellenére a lányok és nők többszörösen diszkriminált csoportjainak (pl. romák és mozgássérültek) az oktatáshoz való hozzáférése korlátozott. Az EWL álláspontja szerint az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés haszna kérdéses annak fényében, hogy a különböző szakterületeken és tudományágakban egyenlőtlen a nemek aránya, a magasabb presztízsű és magasabb munkaerő-piaci értékű szakmákban a nők részvétele alacsony. Az alacsonyan képzett nők munkaerő-piaci esélyei rosszabbak az alacsonyan képzett férfiakénál és a magasán képzett nőkénel. Ugyanakkor a nők magas végzettsége nem áll arányban munkahelyi vagy akadémiai pozíciójukkal: a vertikális szegregációnak köszönhetően a magasabb pozíciókban a nők jelentősen alulreprezentáltak.

Az oktatás és a munka világa területén megjelenő nemi egyenlőtlenségek a társadalmi nemi szerep-konstrukciókban gyökereznek, amelyek már a születéstől fogva erősen meghatározzák, hogy fiúk és lányok, nők és férfiak milyen helyet foglalnak el családjukban és a társadalomban, milyen lehetőségek állnak nyitva számukra, milyen normák és értékek, milyen társadalmi elvárások irányulnak feléjük. Az oktatásban – mind a tananyagban és tantervekben, mind az iskolai társas interakciókban – megjelenő nemi sztereotípiák (pl. hogy a nők gondoskodóak, engedelmeseek, gyerekszeretőek, inkább a család a fontos számukra, mint a karrier, gyengébbek, kevésbé értenek a természet-

tudományokhoz, a férfiak pedig határozottak, önállóak, alkotóak, irányítóak, családfenntartók) azt a veszélyt hordozzák, hogy korlátozzák az egyének mozgásterét, kibontakozását, választási lehetőségeiket, a képességek és tulajdonságok széles körű és szabad fejlődését.

Az óvodai és iskolai oktatás-nevelés alaptantervei Magyarországon a mindenkori kormánypártok ideológiai elgondolásait tükrözik, és ez alól a nemek közti egyenlőség kérdésköre sem kivétel. A 2010-2014-es ciklus alatt hatalmon lévő konzervatív politikai erők hagyományos nemi szerepfelfogásának megfelelően az óvodai és iskolai alaptantervekből 2010 és 2012 között kikerültek a néhány évvel korábban beillesztett megfogalmazások, amelyek a nemi sztereotípiamentes, nemek közti egyenlőségre nevelést szorgalmazták. Ezek a változtatások ellentétesek mind az európai uniós irányelvekkel, mind a nők és férfiak társadalmi egyenlőségét elősegítő 2010-2021-es nemzeti stratégiában foglaltakkal, és visszalépést jelentenek a korábbi – szintén apró, kezdeti – lépésekhez képest a nemek közti egyenlőség mint érték és irányelv megvalósítása terén.

A nemek egyenlőségére érzékeny szemlélet teljesen hiányzik a tankönyvek szöveges és vizuális tartalmából. A tananyagokban elvéve szerepelnek csak női alkotók, történelmi személyiségek, vagy a nők tapasztalatai. A tankönyvek sztereotipikusan ábrázolják a nemeket, és elsősorban a fehér, heteroszexuális, középosztálybeli, természettudományos érdeklődésű, éptestű fiúkat célozzák meg, tehát a tanulók sokféleségét figyelmen kívül hagyják. Az újonnan megjelent erkölcs- és etika tankönyvek többnyire fixnek és merevnek állítják be a nemek közti különbségeket, és sztereotíp, leegyszerűsítő módon tárgyalják ezeket. A nemekről és a heteroszexuális nukleáris családról alkotott meg lehetőségen szűk normákba a tanulók és családi környezetük nagy része nem fér bele, így a tanulók többségének élete és tapasztalata láthatatlan marad a tananyagban. Ez megnehezíti e tanulók számára az egészséges, reális énkép kialakulását, ami akadályozhatja képességeik, potenciáljuk kiaknázását, és így a számukra megfelelő iskolai végzettség elérését, illetve foglalkozás, szakma elsajátítását.

A nők tömeges beáramlása a felsőoktatásba nem változtatott azon, hogy a nők alulreprezentáltak a természet- és műszaki tudományok terén, valamint a magasabb akadémiai pozíciókban. Ugyanakkor bizonyos területeken, ahol a nők nagyobb számban jelentek meg (pl. közgazdaságtudomány, jog), túlképzés jellemző és több szakterület leértékelődött, azokon a területeken pedig, ahol már régóta többségben vannak a nők (pl. pedagógusképzés, egészségügy) a szakmák társadalmi és anyagi megbecsültsége már eleve alacsony volt, és továbbra is csökken. A felsőoktatás expanziója, és ezen belül a nők arányának növekedése Bolognai folyamat része, ugyanakkor a nemek közti egyenlőség nem fog automatikusan megteremtődni azáltal, hogy több nő vesz részt a felsőoktatásban.

A hagyományos nemi szerepek széleskörű elfogadottságának egyik eredménye, hogy – azonos felsőfokú végzettség mellett – a nők karrierje nehezebben halad előre és többször is megszakadhat. Diplomájuk megszerzése

után jellemző, hogy a munkáltatók inkább az azonos végzettséggel rendelkező férfit választják, mert feltételezik, hogy a nő hamarosan családot fog alapítani. Amennyiben ezt meg is teszi, minden egyes gyerek megszületésével megszakad a karrierje, ugyanis a gyermekgondozás és a háztartási teendők nagy részét továbbra is a nők végzik, így vállukra többszörös teher nehezedik, amelyet férfi partnerük jellemzően nem oszt meg velük igazságosan. Jelenleg a gyermekgondozási időszak alatt otthon levő nők továbbtanulási, továbbképzési lehetőségei szűkösek és nem feltétlenül hozzáférhetőek, így amikor gyes után a nő visszatérne a munkaerő-piacra, a kisgyermek-gondozással töltött évek során képzettsége – különösen a gyorsan fejlődő szakmák terén – elavulhat, és a munkáltató sok esetben nem vállalja, hogy a visszatérő nő továbbképzésébe befektet.

A pedagógusképzésben a nemek esélyegyenlőségének szemléletmódja, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal szembeni egyenlő bánásmód és méltányosság mint érték nem jelenik meg intézményi szinten. Így a pedagógusok többségének érzékenysége és tudatossága ezzel kapcsolatban minimális, és amikor a nemekről és kisebbségi csoportokról direkt vagy indirekt módon tudást adnak át a tanulóknak, gyakran saját sztereotípiáikra, előítéleteikre vagy kizárólag személyes élettapasztalataikra támaszkodva teszik azt. Ennek következményei a fent tárgyalt egyenlőtlenségek fenntartásában sok szinten megjelennek, közvetlen és közvetett módokon.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Az iskolai képzés esélyegyenlőségének megteremtése és közpolitikai szabályozása

- 1.1. Támogassák intézményi, helyi és országos szinten, hogy minden tanuló el tudja kezdeni és be tudja fejezni az alapfokú iskolai képzést. Ehhez szükséges a társadalmi nemén kívül az egyéb, egyenlőtlenségeket okozó társadalmi kategóriák (pl. etnicitás, társadalmi osztály) jellemzőinek ismerete, az interszekcionális hátrányok figyelembevétele is.
- 1.2. Támogassák állami és helyi szinten a gyermekgondozási időszak alatt otthon levő nők továbbtanulását, továbbképzését.

2. A nemek közti esélyegyenlőség a tantervekben és tananyagokban

- 2.1. Az óvodai alapprogramba és iskolai alaptantervbe tegyék vissza a nemek közti esélyegyenlőség elősegítésének célját, valamint a sztereotípia- és előítélet-mentes nevelést mint prioritást.

- 2.2. Szabályozzák újra a tankönyv-elbírálási rendszert úgy, hogy az újonnan megjelenő tankönyvek szakmai elbírálásakor, illetve a korábban megjelent tankönyvek újabb kiadásainak elkészítésekor legyen szempont és a megjelenés feltétele a nemek közti esélyegyenlőség megjelenítése és a sztereotípiamentes ábrázolás. Ennek elbírálását bízzák a társadalmi nemek tudományában képzett szakemberekre.
- 2.3. Vezessék be egységesen minden iskolatípusban a szexuális nevelés tantárgyat fix óraszámban, az óvodától az érettségiig a gyermekek korának megfelelő szinten. A tananyagban a szexuális egészség témakörén kívül szerepeljen az egyenlőségen, elfogadáson, kölcsönös örömszerzésen és erőszakmentességen alapuló szexuális és párkapcsolatra nevelés.

3. Állami és intézményi szintű esélyegyenlőségi programok

- 3.1. Támogassák állami és helyi (iskolai) szintű programokkal a lányok és fiatal nők szakmai és tudományos érdeklődésének szabad kibontakozását, valamint a nem hagyományos női, illetve férfi szerepeknek megfelelő pályaválasztást, illetve továbbtanulási irányokat.
- 3.2. Támogassák állami és helyi (egyetemi, munkahelyi) szintű programokkal a nők arányának növelését a kutatás és fejlesztés területén.
- 3.3. Támogassák a nők magasabb akadémiai és munkahelyi pozíciókba kerülését, illetve az ezzel együttjáró családi többletterhek könnyítését.

4. Gender szemlélet a pedagógusképzésben

- 4.1. Vezessék be intézményes szinten a pedagógusképzésben a nemek közti esélyegyenlőség és méltányosság szemléletét, a pedagógusok ilyen irányú továbbképzését.
- 4.2. Bízzanak meg a társadalmi nemek tudományában képzett szakembereket ezen képzési anyagok kidolgozásával, illetve a képzések lebonyolításával.

KEVEHÁZI KATA ÉS SÁFRÁNY RÉKA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJANLÁSAI A NEMEK KÖZÖTTI EGYENLŐSÉGET ELŐSEGÍTŐ MÉDIÁRA VONATKOZÓAN

BEVEZETŐ

A média – mint ismeretes – a törvényhozás, az igazságszolgáltatás és a végrehajtó, kormányzati hatalom mellett a negyedik hatalmi ág, melynek hatalma és befolyása a nyilvánosság elérésében, a közvélemény befolyásolásának képességében rejlik. Egy demokratikus államban a hatalmi ágak egymástól elkülönülten működnek, és a média a nyilvánosság által képes a politikai hatalmat gyakorlók mellett egyfajta ellensúlyként megjelenni: nyomon követni, tájékoztatást nyújtani arról, mennyiben képviseli az aktuális politika a társadalom alapértékeit és jogrendjét.

A nők és a férfiak közötti egyenlőtlenség patriarchális társadalminkban a legalapvetőbb társadalmi egyenlőtlenség, amely a demokrácia és igazságosság teljes megvalósulásának egyik legjelentősebb hátráltatója. Hogy egy társadalomban általánosan elfogadott alapértékké válik-e a nemek közti egyenlőség, azaz osztársadalmi célkitűzésként jelenik-e meg a nemek tényleges egyenlőségének megvalósítása a jogok, esélyek és valós választási lehetőségek biztosítása szempontjából, nagyban függ attól, hogy a törvényi szabályozás mellett a politikai és a közéletben, illetve a nyilvános terekben mennyire válik, válhat lényeges üggyé az egyenlőtlenségek megszüntetése, mennyiben vállalja fel ezek láttatását a média.

Magyarország törvényerejű rendelet által vállalt kötelezettségeket az ENSZ nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolására irányuló, ún. CEDAW egyezményében⁵⁴ részletezett egyenlőtlenségek megszüntetésére, ezen belül is a nemi alapú sztereotípiák felszámolására az egyezmény 5. cikke értelmében. Az elmúlt évtizedek kormányzatai részéről azonban többnyire hiányzott a politikai akarat az egyezmény szellemének megfelelő társadalmi folyamatok előmozdítására.

A társadalmi nyilvánosság színterein továbbra is marginális azon szereplők, pl. a nők egyenlő jogainak érvényesüléséért fellépő civil szervezetek hangja,

54 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

láthatósága és társadalmi befolyása, akik rávilágítanak a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek jellegére és összefüggéseire.

Ennek legfőbb oka, hogy a média intézményrendszere a társadalom egyéb patriarchális struktúráiba beágyazódva működik, és mint ilyen, a férfiak kiváltságos pozíciója jellemzi. A média szervezetei is – a férfiak döntéshozatali szerepe és a férfiközpontú gondolkodás dominanciája következményeként – férfiakra szabott, a nők egyoldalú gondozói szerepvállalásának feltételezésén alapuló munkahelyekként működnek. Ennek következtében a döntően férfiak által, vagy – olykor – a patriarchális értékek és elvárások rendszeréhez idomuló nők által irányított szervezetek (kiadók, szerkesztőségek stb.) nem vagy csak igen korlátozottan érzékenyek a nemek közti hierarchikus viszonyrendszer igazságtalanságára, és kevésbé érdekeltek annak vizsgálatában, hogy mi a szektor felelőssége az egyenlőtlenségek kialakításában és fenntartásában.

A nemek közti hierarchikus viszonyrendszer megváltoztatásának igénye és lehetősége külső, elsődlegesen politikai ösztönzők híján – függetlenül a nők társadalmi szerepében végbement változásoktól – nehezen kerül a média érdeklődésének homlokterébe. Az előremutató nemzetközi trendek ellenére a hazai média vonatkozásában ez még inkább szembetűnő: a legszélesebb közönséghez elérő médiumok ma is korszerűtlen, a nemek társadalmi szerepét illetően merev nézeteket közvetítenek, és hozzájárulnak a nők férfiakénál alacsonyabb társadalmi státuszának fenntartásához.

Közpolitikai ajánlásunkkal hozzá szeretnénk járulni a nemek egyenlőségének, a nők társadalmi megbecsültségének előmozdítását szolgáló média kialakulásához. Nemzetközi kutatások és tapasztalatok alapján bemutatjuk a nők egyenlő jogainak érvényesülése ellen ható, a hazai médiában rendszeresen előforduló megnyilvánulásokat, és az azokat célkeresztbe állító civil kezdeményezéseket. Javaslatainkban részletesen kifejtjük, milyen intézkedések segítenék elő leginkább, hogy a média egyfelől intézményi struktúráját tekintve, másfelől az általa közvetített üzenetek révén előmozdíthassa a nemek közötti egyenlőség társadalmi megvalósulását.

Ajánlásainkat elsősorban a kormányzat és a médiaszabályozásért felelős állami szervek, a médiahatóság, a közszolgálati és a kereskedelmi média vezetői és a média önszabályozó szervezetei figyelmébe ajánljuk.

HELYZETKÉP

A magyarországi média az elmúlt két és fél évtizedben szabályozottságát és a demokratikus folyamatokban játszott szerepét tekintve jelentős változásokon ment keresztül. A nemek egyenlősége tekintetében azonban – bizonyos előrelépések ellenére is – meglehetősen hiányosságokat és visszasságokat mutat.

A tömegtájékoztatás a fogyasztók igényeire építve a legszélesebb társadalmi rétegekhez kíván eljutni. A mérvadónak tekintett, nagyrészt férfiak által irányított médiavállalatok termékei esetében azonban annak ellenére, hogy a nők

a lakosság kicsit több, mint felét alkotják, indokolatlanul felülreprezentáltak a férfiakkal szóló médiatartalmak, sokkal hangsúlyosabban jelennek meg a férfiak vélt vagy valós fogyasztói igényei.

Kétségtelen tény, hogy a médiapiacra igen magas a nőknek szóló, nőket megjelenítő médiatermékek részaránya. Ezek a médiatermékek tartalma azonban a nők jelenlegi, egyenlőtlen társadalmi szerepét erősíti meg, hiányzik belőlük a társadalmi kérdésekre tekintő, azokra tényleges befolyást gyakorló, vagy annak igényével fellépő, a hagyományos női szereprepertoáron túlmutató női nézőpont, a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek megkérdőjelezése. Nem véletlen, hogy ezek az ún. női lapok másodrendűnek számítanak a közélet és a közgondolkodás befolyásolása szempontjából.

A média egészéről kijelenthető, hogy igen nagy teret enged a nemek sztereotíp ábrázolásának, melynek során a nők, sokféleségük és jelentős társadalmi szerepük ellenére is általában kevesebb presztízt hordozó szerepekben jelennek meg, mint a férfiak. Mindehhez hozzájárul az egyre elterjedtebb bulvár stílus is, amelynek egyik meghatározó jegye a nemek sztereotíp bemutatása, ezen belül pedig a szexista, azaz nemi szempontból diszkrimináló, valamint a nőkre nézve többnyire negatív, lekicsinylő, tárgyiasító és erotizáló nyelvi és képi ábrázolásmód. Ennek a műfajnak a térhódítása nem csak az ezt nyíltan felvállaló kereskedelmi médiatermékeknel figyelhető meg, hanem olyan orgánumban is, amelyek az objektívebb, magasabb minőségű újságírást hivatottak képviselni, és ugyancsak elterjedt a közmédia berkeiben is. A jelenség az online médiatermékeknel még egyértelműbb: az olvasók figyelméért folytatott versengésben a szexizmust mintegy marketing eszközként használják a címadás során, áthatja az íráskor nyelvezetét, és igen gyakori a nők nyíltan szexista ábrázolása a felhasznált, illetve hivatkozással elérhetővé tett vizuális anyagokban.

A média általános szexizmusa aktívan hozzájárul a patriarchális társadalmi berendezkedést megalapozó nemi alapú megkülönböztetés, a nők diszkriminációja és marginalizációja fenntartásához. Sőt, a média – az oktatás mellett – a nemi alapú diszkrimináció újratermelésének az egyik legfőbb színtere és eszköze.

Hiába erősödött a nők társadalmi szerepvállalása, a patriarchális gondolkodásmódot és gyakorlatot megtestesítő, általánosan elterjedt minőségi újságírásra vonatkozó szakmai sztereotípek – stílus, elvárások, tematika, a megszólalásra érdemesített szereplők köre – ellenállnak a változásnak. Amennyiben ez így van, a média jelenlegi állapotában elégtelenül tölti be a demokratikus társadalmakban elvárt szerepét: nem képes a közvélemény megfelelő tájékoztatására, a társadalomban létező többfajta nézőpont, a társadalom valamennyi szegmensének, így a hátrányos helyzetben lévő csoportok szempontjainak megjelenítésére, nem biztosítja, hogy a társadalmi diskurzusban és a demokrácia alakításában minden társadalmi csoport azonos eséllyel vehessen részt.

Kétségtelen, hogy ma még a média a világon mindenütt a patriarchális társadalmi berendezkedést képezi le, és állítja normaként. Ugyanakkor számos országban, elsősorban a civil társadalom nyomására, jelentős előrelépés tör-

tént a nemek egyenlősége demokratikus értéként való elismerésében. Ez a változás hat a médiára is: a kormányzatok, a szakma törekszik a genderszempontból méltányosabb szabályozás és gyakorlatra, ami Magyarország számára is példaértékű lehet.

A magyarországi médiatörvény⁵⁵ explicit módon nem tiltja a nemi alapú hátrányos megkülönböztetést, csupán az emberi méltóságot sértő újságírói eljárásokat. A különböző újságíró- és reklámszervezetek etikai ajánlásai viszont jelenleg is elítélik egyebek mellett a nemi alapú diszkriminációt megvalósító újságírói megnyilvánulásokat. „A magyar újságíró-szervezetek közös etikai alapelvei”⁵⁶ c. dokumentum iránymutatása a következőképp szól: „Az újságíró nem maradhat semleges, ha a demokratikus értékek védelméről van szó! Kötelessége fellépni a terrorizmus, a bármilyen szempontú – faj, vallás, kultúra, nemzetiség, nem, életkor stb. miatti – gyűlöletkeltés ellen. Nem támogathatja az erőszakot.” Ám a magyarországi média gyakorlatának társadalmi nemi szempontú vizsgálata ezeknek a szabályozó és önszabályozó eszközöknek a korlátaira mutat rá – melyeket véleményünk szerint explicitebb, a nemek egyenlőségének elvét követendő és számon kérhető alapértékké emelő szabályozással lehetne a leghatékonyabban kiküszöbölni.

CIVIL KEZDEMÉNYEZÉSEK A NEMI SZEMPONTBÓL MÉLTÁNYOSABB MÉDIÁÉRT

Az elmúlt két és fél évtizedben több, eltérő nyilvánosságot kapott társadalmi civil kezdeményezés és kutatás irányította rá a figyelmet a nemek egyenlősége szempontjából kirívóan negatív jelenségekre, általános hiányosságokra, illetve kiemelkedően pozitív történésekre a hazai médiában. Mivel a nemek egyenlőségének demokratikus alapelve mind a mai napig korlátozottan érvényesül a médiatartalmakban, ezekre a kezdeményezésekre a jelenlegi általános médiaetikai szabályok mellett továbbra is szükség van. Már csak azért is, mivel a rendszerváltás utáni, kétségtelenül sokkal szabadabb médiapiacot összességében inkább kedvezőtlen tendenciák jellemzik. Ezek a kezdeményezések emellett jelezhetik a médiában egy méltányosabb nemi ábrázolásmódoz szükséges reform irányát és lehetséges tartalmát is.

A rendszerváltást követően az irányadó médiában is teret nyert a politikában és a közbeszédben egyaránt erősödő hagyományos, merev nemi szerepfelfo-

55 2010. évi CIV. (XI. 9.) törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól, 2010. évi CLXXXV. (XII. 31.) törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról

56 A magyar újságíró-szervezetek közös etikai alapelvei http://www.sajtoszakszervezet.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=49:a-magyar-ujsa-giro-szervezetek-kozos-etikai-alapelvei&catid=30:etikai-allasfoglalasok&Itemid=44

gás közvetítése. Ebben az időszakban a nők helyzete csakugyan megváltozott, összességében javult a nők képzettsége, mintegy felük tartósan inaktívvá vált, míg mások fontos szakmai és társadalmi szerepet töltenek be. A média a nők és az általuk a valóságban választott vagy megélt életformák sokféleségének bemutatása és reprezentálása helyett egyre szűkülő körű és egyre inkább szemiatikus, sztereotip, jellegzetesen kisebb presztízzsel járó szerepekben jeleníti meg a nőket. Eközben a férfiakat továbbra is közéleti szerepek sokaságában, nagyobb presztízzst hordozó szerepkörökben látatja.

Ezt tanúsítja többek között az 1995 óta világszerte, Magyarországon 2005 óta ötévente megismételt Nemzetközi Médiafigyelő Projekt (angolul Global Media Monitoring Project vagy GMMP), amelyet hazánkban a Magyar Női Érdekvédelem Szövetsége koordinál. Ez a kutatás a hírmédia széles spektrumát méri fel abból a szempontból, hogy a nők és a férfiak milyen arányban és szerepekben vannak jelen a hírmédia alanyai és készítői között. A kvantitatív és kvalitatív elemeket ötvöző kutatás tanúsága szerint a nők megjelenési aránya a legfontosabb magyarországi hírekben nem lépi át a 25%-ot (2005-ben 12%, 2010-ben 25%, 2015-ben 23%), amit a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság médiakutatásai⁵⁷ is megerősítenek. A közéleti szerepet játszó, illetve a szakmájukban mérvadó tapasztalattal rendelkező nők valós arányukhoz és társadalmi jelentőségükhöz képest sokkal kevésbé jelennek meg a médiában, és akkor is túlnyomórészt sztereotip női szerepeiket kihangsúlyozó megközelítésben, ami igen egyoldalú, torz képet eredményez.

Elenyésző arányban jelenik meg a cikkekben az a szempont, hogy egyes hírek milyen hatással lehetnek a két nemre, illetve kifejezetten a nőkre, valamint hogy egy-egy hír milyen, a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségeket jelző problémára, esetleg megoldási lehetőségre világít rá. Pedig az ezen szempontoknak teret adó hírmédia nem csak merőben új, mélyebb összefüggésekre világíthat rá, hanem magasabb színvonalú újságírást is eredményezhet. Egyébként kevés olyan téma vált eddig széles körben vitatottá a médiában, amely a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőtlenségeket érintette, de ilyen volt például 2007-ben a politikai nemi kvótára irányuló parlamenti törvényjavaslatok témája. A médiában a témáról kibontakozott vita megjelenítette a kvótával kapcsolatos vélemények széles palettáját, a téma ilyen sokoldalú feldolgozása ugyanakkor arra is rámutatott, hogy más társadalmi jelenségek – akár politikai, akár gazdasági, jogi, kulturális stb. témákról van szó – esetében is gazdagítaná a társadalmi vitát nemi esélyegyenlőségi szempontok megjelenítése.

Ezenkívül, bár a női újságírók aránya az utóbbi időszakban fokozatosan nőtt, a munkaerőpiacon általánosan jellemző vertikális nemi szegregációt leképezve a legjelentősebb médiatermékek főszerkesztői körében is csupán elvétve található nők. A médiában dolgozó nők előrelépését a kutatások szerint

57 Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Médiatanács (2015. április 16): Társadalmi sokszínűség a hír- és politikai magazinmúsortokban (2014. II. félév) http://mediatanacs.hu/dokumentum/166328/tars_sokszinuseg_2014_2.pdf

sok tényező hátráltatja a nemi alapú megkülönböztetéstől a rugalmatlan munkaszervezésen keresztül a szexuális zaklatásig⁵⁸. Mindez akadályt gördít az elé, hogy a médiatartalmakat és a médiavállalatok struktúráját illetően mindkét nem szempontjai azonos mértékben érvényesüljenek. A GMMP kutatás eredményei arról tanúskodnak, hogy a média női munkatársai által készített tudósításokban általában nagyobb arányban jelennek meg nők a hírek alanyaiként, illetve a nőkre és a nemek egyenlőségére fókuszáló témák. Ennél fogva az, hogy a média milyen arányban foglalkoztat újságírókat hatással van a média nemek közötti egyenlőtlenségek felszámolásában játszott szerepére – hátráltathatja vagy elősegítheti azt.⁵⁹ A Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete kutatása felhívja a figyelmet a nők támogatásának fontosságára abban, hogy a médiában döntéshozatali pozíciókba jussanak. Ez ugyanis fontos előrelépést jelentene a nemek egyenlőségének médiában való megjelenése szempontjából, ehhez viszont országos és intézményi szintű átmeneti intézkedésekre egyaránt szükség van.⁶⁰

A nőjogi aktivisták és civil szervezetek hétköznapi médiafigyelő munkájuk során számos olyan híradásra bukkantak, amelyek kifejezetten erősítették a nemi sztereotípiákat, degradálóak voltak a nőkre nézve, vagy éppen veszélyesek voltak tekinthetők a nők biztonsága szempontjából. A tapasztalatok alapján megállapítható, hogy igazán kirívó szexista megnyilvánulások a hazai médiának abban a szegmensében, legfőképp a kereskedelmi médiumoknál találhatók, ahol üzleti érdek fűződik a minél magasabb nézőszám, hallgatottság és olvasottság eléréséhez, és ehhez a médiumok döntéshozói helyénvalónak gondolják a nők szexista ábrázolását is felhasználni. A hírmédiáról ugyanakkor legfőképp az állapítható meg, hogy a híradásokból hiányzik a társadalmi nemek egyenlősége szempontjára való érzékenység, illetve kritika nélküli termeli újra a sztereotip nemi ábrázolás újságírói gyakorlatát, ami a gender-, azaz a társadalmi nemi szempontokra vak, a nőket rutinszerűen kisebb jelentőségű szerepekben ábrázoló újságírást eredményez. Végül a közszolgálati médiát e téren az jellemzi, hogy túlnyomórészt hagyományos szerepeikben látatja a nőket, amihez a jelenlegi médiatörvény közszolgálati médiára vonatkozó

58 European Institute for Gender Equality (2013): Review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States: Women and the Media – Advancing gender equality in decision-making in media organisations. <http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/MH3113742ENC-Women-and-Media-Report-EIGE.pdf>

59 Sáfrány Réka (2015) Magyarország. Nemzetközi Médiafigyelő Projekt, Országjelentés. Budapest: Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség. <http://noiierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2015/12/GMMP-Magyar-Riport-2015.pdf>

60 European Institute for Gender Equality (2013): Review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States: Women and the Media – Advancing gender equality in decision-making in media organisations.

irányelveinek házasságot és családot védő passzusai is ösztönzést nyújtanak. Összességében a különféle jellegű médiumok mind hozzájárulnak a nemekre vonatkozó sztereotípiák továbbéléséhez.

A tapasztalatok alapján különösen a nők elleni erőszakról (ideértve a nők és lányok ellen ismert és ismeretlen személy által elkövetett fizikai, szexuális erőszakot és a prostitúciót is) szóló híradások, vélemények és reklámok között akad számos visszasság, elsősorban a kereskedelmi rádiós és televíziós riportokban és reklámokban. A leggyakrabban felmerülő problémák között szerepel a nők elleni erőszak jelenségének hiányos ismerete, illetve bemutatása, az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatos pontatlan, gyakran romantizáló nyelvhasználat (pl. szerelemfáltásra, féltékenységre való hivatkozás), az erőszak elkerülhetetlen vagy kis súlyú cselekményként való beállítása, az elkövető mentetegetése, az áldozat lekicsinylése és/vagy hibáztatása, illetve a nők elleni erőszakkal szembeni morális állásfoglalás hiánya, és a megelőzés és kezelés módjainak hiányzó ismertetése. A civilek számos ilyen esetet jeleztek, petíciókban fordultak az érintett médiavállalatok és a nyilvánosság felé, nem egyszer jelentős tiltakozáshullámot indítva el. Kiemelkedő társadalmi és médiafigyelmet kapott például a 2014-ben történt gólyatábori, egy egyetemista ellen elkövetett szexuális erőszakcselekménnyel kapcsolatos rádiós (Class FM, „Morning Show” című műsor) és tévés megnyilatkozás (Hír TV, „Paletta” c. műsor) által kiváltott, és a TV2 „Éden Hotel” című műsorában 2014-ben történt szexuális erőszak-kísérlettel kapcsolatos civil tiltakozás⁶¹.

A kiterjedt civil és állampolgári tiltakozás vélhetően közrejátszott abban, hogy a Class FM és a TV2 esetében is az emberi méltósághoz való egyenlő jog megsértése⁶² és, utóbbi esetében, a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek öncélú és sérelmes bemutatása miatt⁶³ hozott elítélő határozatot a Médiahatóság. A rádió esetében jelentéktelen, a televíziós csatornánál jelentősebb pénzbüntetésre is kötelezték a szolgáltatót. Ugyanakkor a hatóság szerint a Hír TV esetében csupán a médiaszabályozás kiskorúak védelmére vonatkozó rendelkezései sérültek⁶⁴. Előrelépésnek tekintjük, hogy míg korábban – ha születtek is elítélő határozatok – a nőkre nézve kirívóan sértő vagy megalázó

61 A Magyar Női Érdekvégyenesítő Szövetség média témájú eseményén ezeket a sérelmes megnyilvánulásokat egy sajtófigyelmet is kapott vitában elemeztük, melynek összefoglalója ezen a linken található: <http://noierdek.miria.hu/wp-content/uploads/2015/11/N%C5%91i-%C3%89dek-Kino-besz%C3%A1mol%C3%B3-AR.docx>.

62 A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 1132/2014. (XI. 25.) számú határozata. http://mediatorveny.hu/dokumentum/791/11322014_Class_FM_nemi_eroszak_kozig_hat.pdf

63 A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 774/2015. (VI. 23.) számú határozata. http://mediatorveny.hu/dokumentum/823/7742015_kozig_hat.pdf

64 A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 174/2015. (II. 24.) számú határozata. http://mediatorveny.hu/dokumentum/824/1742015_kozig_hat.pdf

ábrázolásmód miatt, azok csupán a kiskorúak erkölcsi fejlődésének védelmére hivatkoztak, a két említett esetben azonban az emberi méltósághoz való jog sérülése is megállapítást nyert.

Azt gondoljuk ugyanakkor, hogy a nők elleni erőszak lekicsinylő, áldozathibáztató megjelenítésének és a nők egyéb, kirívóan diszkriminatív ábrázolásának újabb és újabb esetei felhívják a figyelmet a jelenlegi médiaszabályozás korlátaira és arra, hogy az efféle médiatartalmak nagy eséllyel továbbra is újratermelődhetnek. Az effajta ábrázolásmód minden esetben sérti a nők emberi méltóságát és a nemek egyenlőségének elvét, ami negatív társadalmi hatásokat válthat ki a nők társadalmi szintű diszkriminációjától kezdve egészen a nők egyéni biztonságának gyengítéséig. Tiszteletben tartva a sajtószabadság és a véleménynyilvánítás szabadságának elvét úgy gondoljuk, hogy az alapvető jogok védelme elsőbbséget kell, hogy élvezzen a nők jogai esetén is. A gyakorlat alapján tehát szükségesnek látszik a nemek sérelmes bemutatását, főként pedig a nők elleni erőszak méltánytalan, áldozathibáztató és áldozatokat veszélyeztető bemutatását kimondottan tiltó médiaszabályozás, amely csak jelentős pénzbüntetés kiszabásával együtt válhat visszatartó erejűvé.

A FIONA Alapítvány a nőket nemi szempontból hátrányosan megkülönböztető, azaz szexista reklámokkal kapcsolatban indított 2007-ben kutatási és érzékenyítő projektet, amely blogján és konferencia keretében igyekezett összegyűjteni a kirívóan szexista reklámokat, és elemezte azok káros hatását a nők társadalmi megítélésére. Az idők folyamán számos, a nőkre nézve degradáló, a nők elleni erőszakot normálisként, humorosként vagy erotikusként láttató reklám váltott ki civil és állampolgári tiltakozást, melyek felszólították az illetékes médiahatóságot a reklámetikai irányelvekkel ellentétes reklámok elmarasztalására. Ezek a tiltakozások azonban csupán néhány esetben jártak sikerrel. Különösen aggasztó például a 2014-ben országos tiltakozást kiváltott eset, amikor a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság tett közzé és terjesztett a közösségi médián keresztül egy a szexuális erőszak veszélyére figyelmeztető, ugyanakkor teljességgel áldozathibáztató videoklipet, „Selfie” címmel. Az erőszak felszámolása iránti állami elkötelezettség hiányát jól mutatja, hogy éppen a bűncselekmények áldozatait közvetlenül védeni hivatott hatóság, a rendőrség tanúsított ennyire szakmaiatlan és káros sztereotípiákat erősítő hozzáállást, ráadásul nem először. A rendőrség által üzemeltetett police.hu kvázi-hírügynökségnek számító weboldalon is számos problematikus hír-adás akadt a nők elleni erőszakos bűncselekményekről megjelenő hírek között. Ezek kiküszöbölésére nőjogi civil szakértők sikeresen kezdeményeztek együttműködést a rendőrséggel. A szexuális erőszak témájában született fenti videó széleskörű nyilvános tiltakozást váltott ki, közszereplők és politikusok is csatlakoztak. Hatására a Belügyminisztérium végül elállt a videók iskolai felhasználásától.

A nők elleni erőszak átfogó társadalmi probléma⁶⁵, a nők elleni hátrányos megkülönböztetés legsúlyosabb megnyilvánulási formája és a nemek közötti egyenlőség fenntartásának eszköze. A médiának kiemelt szerepe van abban, hogy ennek megváltoztatásához hozzájáruljon, és – ahogyan azt nemzetközi egyezmények, elsősorban az Európa Tanács Egyezménye a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról, közismert nevén az isztambuli egyezmény előírja – tevőlegesen lépjen fel a nők elleni erőszak megelőzése és a nők méltósága tiszteletben tartása érdekében. A nők elleni erőszaknak az elkövető iránt elfogult, az áldozatot akár a legcsekélyebb mértékig is hibáztató megjelenítése számos kimutathatóan negatív hatással bír. Azokat, akik maguk is nemi alapú erőszak áldozatai, még jobban elszigetelheti és eltántoríthatja attól, hogy hatósághoz forduljanak segítségért. Emellett hozzájárul az áldozatokkal, a velük megtörtént erőszakkal szembeni társadalmi közöny elmélyítéséhez, továbbá negatívan befolyásolhatja a női elleni erőszakos cselekmények ellen fellépő rendőrök értékítéletét. Nem kevésbé súlyos következmény, hogy csökkentheti a megfelelő szigorúságú és visszatartó erejű büntetések kiszabásának esélyét az igazságszolgáltatásban.⁶⁶ Megfigyeléseink szerint ennek a fontos témának a feldolgozása terén sajnálatosan lassú az előrehaladás. Ugyanakkor üdvözlendőnek tartjuk, hogy a civilek téma iránti kiemelt figyelme, illetve a nőjogi szervezetek újságíróknak tartott műhelymunkái nyomán számos újságíró és szerkesztő a gyakorlatban is alkalmazza a témával kapcsolatos szakmai ajánlásokat⁶⁷.

A nemek egyenlőségét elősegíteni próbáló kiadványok a rendszerváltás utáni Magyarországon nemigen jelentek meg. Csupán néhány rendszeresen megjelenő orgánum akadt, elsősorban a nyomtatott „Nőszemély” című magazin. Később több internetes női magazin, hírportál és blog indult el, pl. a „Túsarok”, a „Nőkért.hu”, a „Feminfo.hu”, „Sex.gender.hu”, „Üvegplafon.blog.hu”. Ezek a kiadványok nem csak a rendszerváltást követően újra kibontakozó nőjogi civil mozgalmak összefogását célozták, hanem a médiából hiányzó genderszemponturnak híradás és vélemények megjelentetését is feladatukul tűzték. Bár a gendertudatos és -etikus hozzáállás a hagyományos újságírás berkein belül eddig nem gyökeresedett meg kellő mértékben, az új médiának köszönhetően remélhetőleg az újságírók és a szerkesztők is egyre jobban felismerik majd a társadalmi nemi egyenlőtlenségek felszámolásának fontosságát, kialakítják az ezt elősegítő szerkesztőségi hozzáállást, és elsajátítják a megfelelő újságírói

65 Wirth Judit–Winkler Zsuzsanna (2015): Nők elleni erőszak az adatok tükrében, FRA-népszerűség-bűnügyi statisztikák. Prezentáció. Budapest: NANE Egyesület. <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/nane-fra-nepesseg-enyubs-final-2014-w-w-2015jun19.pdf>

66 The Canadian Resource Centre for Victims of Crime (2009): Victim Blaming. http://www.crcvc.ca/docs/victim_blaming.pdf

67 Lásd: <http://nokjoga.hu/kiadvanyok-forrasok/ujsgiroknak>

eszközöket. Mindehhez a fenti és hasonló, civil szakértők által létrehozott kiadványok témafelvetése és –feldolgozása is értékes javaslatokkal szolgálhat.

Kifejezetten a média ezirányú változását ösztönző céllal jöttek létre olyan civil szervezeti kezdeményezések, amelyek a nemek egyenlősége szempontjából pozitív újságírói és médiagyakorlatot értékelték. A Nők a Médiaiban Egyesület azonos elnevezéssel alapított díjat 2005-ben, és néhány éven át a társadalmi nemi szempontból a médiában előforduló legjobb és legkárosabb tartalmakat és alkotókat díjazták. Pozitív példát nyújtó díjazottjaik között szerepeltek véleményformáló női médiaszemélyiségek, kereskedelmi cég nemi szerepeket méltányosan, egyenlőségre törekvően megjelenítő katalógusa, a negatívak között pedig állami hatóság társadalmi célú, ám a nőket sztereotip módon ábrázoló felhívása is.

E díj hagyományára is építve hirdeti meg a Magyar Női Érdekvédelemért Szövetség 2013 óta évente a pénzdíjjal járó Hüpátia Média-díjat a nyomtatott, az elektronikus, az online és a közösségi média területén. A pályázati kiírásban szereplő szempontok tömören összefoglalják a genderetikusi média ismérveit és céljait: „Előítéletektől mentesen, hiteles és kiegyensúlyozott tájékoztatással segítse a nemek valódi egyenlőségét; kritikusan viszonyuljon a nők elleni erőszakról, így a párkapcsolati erőszakról, a szexuális erőszakról és a prostitúcióról szóló tévhitekhez és sztereotípiákhoz, kerülje az áldozathibáztatást; témáiban, és a megszólaltatott szereplők arányában tükrözze a nők és lányok valódi arányát a társadalomban (50%); és/vagy munkatársai újságírói és emberi magatartásukkal konkrétan is járuljanak hozzá egy-egy, a nők társadalmi hátrányaiból fakadó személyes válsághelyzet megoldásához vagy javításához”⁶⁸. A Női Érdek emellett „Egyenlő-e a nő?” és „Tűzhely, pulpitus, Parlament: hol a nő helye?” címmel 2015-ben két kreatív pályázatot is meghirdetett a nemek társadalmi egyenlőségét elősegítő mozgóképi, illetve egyéb vizuális alkotások létrehozására. Az értékelt és kifejezetten a pályázatokra született pályaművek⁶⁹ az újságírók, a kreatív művészek és laikusok idevágó témák iránti fogékonyságáról és a lehetséges feldolgozásmódok sokféleségéről tanúskodnak.

Szervezetünk a Független Médiaközponttal partnerségben 2013 és 2016 között megvalósított „Egységes női hang. Egyenlően hallható?!” című projektje⁷⁰ keretében a nők és férfiak méltányosabb, valamint a nemek társadalmi egyenlőségét elősegítő médiaábrázolás elősegítésére a genderetikusi újságírást elősegítő, „Genderetikusi újságírás és médiavállalati irányelvek kézikönyv és forrásgyűjtemény” című nemzetközi tankönyv lefordításában és a „Nők és férfiak a hírekben, aránytalanságok és beidegződések” című, magyar vonat-

68 <http://noierdek.hu/?p=926>

69 Ld.: <http://noierdek.hu/?s=p%C3%A1ly%C3%A1zat>

70 A projekt részletei itt olvashatók: <http://ncta.noierdek.hu/>, a kiadványok az alábbi linken érhetőek el: <http://ncta.noierdek.hu/index.php/gender-media-tankonyv>

kozású példatár létrehozásában, női újságírói mentorprogramok, tagszerkezeti kapacitásépítő nyári egyetemek és feminista témájú éves magazin, a „Femizine” megvalósításában működött közre. A projekt keretében 2014. május óta havi rendszerességgel tartott „Gender- és médiaháló” elnevezésű eseményei egyedülálló alkalmat nyújtanak arra, hogy a nőjogi civil szervezetek és a média képviselői megvitathassanak egy-egy jelentős témát társadalmi nemi szempontból, a témák sokoldalúbb és méltányosabb bemutatásának elősegítésére. Tevékenységeinkkel reményeink szerint hosszútávon is hozzájárulunk ahhoz, hogy a nemek egyenlősége és a nők elleni diszkrimináció témájának szakmailag magas szintű médiabeli megjelenítése minél szélesebb körben meggyökeresedjen Magyarországon.

A MAGYARORSZÁGI MÉDIASZABÁLYOZÁS A NEMZETKÖZI GENDERETIKUS STANDARDOK TÜKRÉBEN

A jelenleg hazánkban működő újságírói szakmai és önszabályozó testületek számos olyan különálló és közös etikai irányelvet dolgoztak ki és használnak, amelyek megfogalmazzák az elvárásokat az etikus újságírói hozzáállással szemben, és alapot nyújtanak az informatív, méltányos és sokoldalú újságíráshoz. A fent összegzett tapasztalataink alapján, illetve a nemzetközi jó gyakorlat értelmében fontosnak tartjuk, hogy a genderetikus – tehát egy genderszempontról igazságosabb, kiegyensúlyozottabb, kevésbé sztereotip és a valóságot hűségesebben tükröző – újságírás kialakításának egyik alapfeltételeként a gender témaköre explicit módon megjelenjen az újságírói etikai kódexekben és médiairányelvekben.

Az etikus újságírás szükségszerűen genderszempontról is etikus kell, hogy legyen, hiszen a társadalmi egyenlőtlenségek sújtotta, a népesség felét alkotó nők nézőpontjának, szempontjainak megjelenítése nélkül a sajtónak a közéleti részvételt elősegítő és demokráciát erősítő szerepe nem lehet teljes. Ez a fel-tétel egyébként nemtől függetlenül a szexuális kisebbségek, etnicitásuk, gazdasági helyzetük, vallásuk, fogyatékoságuk vagy más szempont miatt hátrányosan megkülönböztetett csoportok, beleértve a férfiak marginalizáltabb rétegeit, nézőpontjának képviselőire is vonatkozik. A nemek elfogult, nem egyenlő módon történő média-ábrázolásának okát kétségtelenül nem csupán az újságírásban meghonosodott gyakorlatban, hanem külső rendszerjellegű tényezőkben is kell keresni. Ám a markánsabb, a társadalmi nemi szempontot az alapértékekbe integráló etikai kódexek segíthetnek meghonosítani egy olyan gyakorlatot, amely tudatosan tekintettel van a gender társadalmi jelenségekben, történésekben betöltött szerepére, és amely által a média elősegíti a nemek közötti egyenlőség megvalósulását.

Az efféle kódexek kidolgozása számos országban megvalósult már⁷¹, sikeres átültetésüket egyaránt segítette az, ha az újságíró szakma képviselői, szakmai civil szervezetek javaslatait is felhasználva, demokratikus folyamat útján vettek részt az önszabályozó vagy törvényi előírás kidolgozásában. Ha az etikai szabályok megsértésével szembeni fellépésnek lett felelőse, a súlyos megsértés elleni lehetséges szankció pedig visszatartó erejűnek bizonyult. Az újságírók számára az etikai alapelvek betartását nagymértékben segítette az, ha konkrét példákat adott a szabályozás a kívánatos vagy megkövetelt, illetve a tiltott gyakorlatra, és nem csupán a nemi alapú megkülönböztetést nem engedte meg.

Úgy véljük, hogy a nemzetközi példák alapján meghatározhatóak minimum elvárások és sztenderdek, amelyek a médiára vonatkozó etikai szabályozásba elvárható, hogy integrálva legyenek a nemek közötti társadalmi egyenlőség hazai elősegítéséhez. Ugyanakkor szükséges az újságíró szakmának és a médiahatóságnak az effajta szabályok kidolgozásánál arra is figyelemmel lenni, hogy a jelenleg érvényben lévő törvények és kódexek milyen tekintetben mutatnak hiányosságokat, és milyen mértékű tiltás vagy ajánlás lenne szükséges az etikai szempontból egységesebb gyakorlat meghonosításához (ld. például a nők elleni erőszak problematikus ábrázolásának általunk javasolt tilalmát). Végül a média minél inkább teljes körű demokratizálódásához, illetve a médiatartalmakban a genderérzékeny valóságábrázolás elősegítéséhez elengedhetetlen lenne magának az intézménynek is átalakulnia úgy, hogy felépítésében ne tükrözze, hanem megkérdőjelezze a társadalmi, így a nemek közötti egyenlőtlenségeket, és a többi intézmény, valamint a társadalom számára is példát nyújtson nemi szempontból kiegyenlített, sokszínű és befogadó intézményi kultúráján keresztül.

A nemzetközi követendő gyakorlat tekintetében két kiadványt ajánlunk a döntéshozók figyelmébe. Az egyik az UNESCO, azaz az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete „Gender-érzékeny indikátorok a média számára”⁷² című, angol nyelvű kiadványa, amely két területen ismerteti részletekbe menően azokat az mutatókat, amelyeket célul tűzve megvalósítható a médiában intézményi szinten és a tartalom tekintetében is a nemek közötti egyenlőség elősegítése. E két terület közül az első a média szervezetén belül a nemek közötti egyenlőséget ösztönző tevékenységek köre (pl. a döntéshozatalban, a munkakörülmények terén, a szakszervezeten belül, az etikai normák meghatározása által, illetve a képzésben és a továbbképzésben). A dokumen-

71 A genderetikus újságírói önszabályozás és kódexek tipológiáját tekinti át részletesen, és külföldi kódexekből vett példákkal is szolgál a „Genderetikus újságírás és média-vállalati irányelvek kézikönyv és forrásgyűjtemény” első kötete, amely itt elérhető: <http://www.ncta.noierdek.hu/gmt1.pdf>.

72 UNESCO (2012): Gender-Sensitive Indicators for Media. Framework of Indicators to Gauge Gender Sensitivity in Media Operations and Content. <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002178/217831e.pdf>

tum a második részben pedig a médiatartalmak társadalmi nemi ábrázolásának mutatóit sorolja fel, külön tárgyalva a hírmédia és a reklámok nemi ábrázolását. A tartalmi részben megfogalmazott célkitűzések kitérnek a nők és férfiak minden szerepben kiegyenlített, a társadalom felépítését tükröző megjelenítésére a hírmédiában, a sztereotípiáktól mentes, többdimenziós ábrázolásra, a nemek közötti egyenlőtlenséget tükröző témák médiabeli megjelenítésének jelentőségére, a gendertudatos hozzáállás médiatartalmakon átívelő tükrözésére, valamint a nők elleni erőszak mint súlyos emberi jogi jogsértés pontos és értő megjelenítésének fontosságára. Végül a reklámok vonatkozásában a nők és férfiak méltányos ábrázolását és a sztereotíp nemi megjelenítés felismerését és kiküszöbölését tűzi célul.

A másik dokumentum, amelyet a média döntéshozóinak figyelmébe ajánlunk, a Keresztény Kommunikációs Világszövetség (WACC) és a Nemzetközi Újságíró Szövetség (IFJ) kétkötetes – a Női Érdek honlapján magyarul is elérhető⁷³ – szakmai kiadványa, melynek címe: „Genderetikus újságírás és médiavállalati irányelvek kézikönyv és forrásgyűjtemény”. Az előzőekben ismertetett, főként tartalmi vonatkozású genderszemponitú célkitűzéseket e kiadvány első kötete szintén részletesen megvitatja, nemzetközi kutatási eredményekre, illetve már hatályban lévő újságírói etikai kódexek példaira hivatkozva. A kötet értékes ajánlásokat tartalmaz a genderérzékeny etikai kódexek felépítésére vonatkozóan (29. o.), aprólékos ellenőrző listákkal szolgál a médiaszabályozás genderszemponitból való megfelelésének mérésére (39. o) és a médiavállalati irányelvek genderszemponitúvá tételének elősegítésére (41. o.). A második kötet emellett egyedülálló módon a médiában megjelenő tématerületekre vonatkozóan (pl. a gazdasági, az egészségügyi híreket, a klímaváltozás, a politika és kormányzás témáit illetően) fogalmaz meg konkrét genderetikus szakmai ajánlásokat.

Figyelemreméltó, hogy a nemek egyenlőségének hatékony előmozdítására a médiában mindkét kiadvány egyfajta komplex megközelítést tart ideálisnak, amely ötvözi az újságírói gyakorlatot, tehát a tartalmi kérdéseket és a médiavállalati intézkedéseket, azaz a strukturális kérdéseket illető ajánlásokat. Bár a jelenlegi társadalmi keretek között működő média számára kétségtelenül kihívást jelent a különböző szereplők többféle értékrendjének megfelelni, melyek között a patriarchális értékrendet képviselők dominálnak, egy valóban demokratikusabb, igazságosabb társadalom minél teljesebb megteremtése érdekében elengedhetetlen, hogy a média a nyilvánosság legfontosabb színtereként és szereplőjeként aktív szerepet vállaljon a nemek közötti egyenlőség értékrendjének megismertetésében és népszerűsítésében.

73 Ld.: <http://ncta.noierdek.hu/index.php/gender-media-tankoenyv>

AJÁNLÁSAINK

Általános társadalmi nemi szempontú médiaszabályozási alapelvek:

- *Szexizmustól mentes média*: a szabad média és a nemek egyenlősége egyaránt fontos demokratikus alapértékek; egyszerre fontos a sajtószabadság és a véleménynyilvánítás szabadságának védelme és a nőket érintő szexista médiatartalmakkal szembeni fellépés.
- *Számokérhető genderetikusi irányelvek*: a nemek etikus ábrázolására vonatkozó irányelvek rögzítése az újságírói etikai kódexekben, az önszabályozás és a hatósági szabályozás fontossága, az irányelvek számokérhetővé tétele.
- *Nemek közötti egyenlőség a médiavállalatoknál*:
 - Nemi szempontból kiegyensúlyozott médiavállalati irányítás kormányzati ösztönzése erre vonatkozó szakpolitikák segítségével.
 - A nők és férfiak szakmai előrelépését egyaránt elősegítő intézkedések a médiavállalatoknál, a munka és a magánélet, illetve a családi feladatok összeegyeztetését támogató intézkedések.
 - A nők döntéshozatalban való részvételének elősegítésére átmeneti támogató intézkedések, pl. kvóta bevezetése a médiavállalatok vezetőségeiben.
- *A nemekre vonatkozó etikus újságírásra vonatkozó képzés*: A társadalmi nemi szempontú, etikus újságírás elvének és gyakorlatának, a felmerülő témák nemi vonatkozásainak oktatása az újságírók és a nyelvi és képi médiatartalmakért felelős szerkesztőségi munkatársak képzése és továbbképzése során.

Társadalmi nemi szempontok beépítése az újságírás gyakorlatába:

- A társadalmi nemi szempontokra érzékeny látásmód elsajátítása és alkalmazása az újságírásban, a diszkrimináció-mentesség általános elvére alapozva, amely lehetővé teszi annak feltárását, hogy egyes hírek, történések hasonlóan vagy eltérően érintenek-e nőket és férfiakat, és amely tartalmasabb, magasabb szakmai színvonalú újságírást eredményezhet.
- A hírek gendervonatkozásait elemző rendszeres rovatok kialakítása, genderszempontú elemzést igénylő cikkek egyenlő elosztása férfi és női újságírók között.
- Kiegyensúlyozott nemi arány alkalmazása a riportalanyok, szakértők, vitafelek kiválasztása során.
- A nemi szempontból diszkriminatív interjú- és vitakérdések mellőzése.
- A nők nem homogén csoportként való ábrázolása, különböző társadalmi,

kulturális és gazdasági háttérű nők szempontjainak megjelenítése, erősségeik, szerepeik sokszínűségének bemutatása.

- A nők nemi szempontból sztereotip, szexualizáló, tárgyiasító vagy lealacsonyító ábrázolásának kerülése.
- Nem szexista, befogadó nyelvhasználat alkalmazása.
- A nők elleni erőszak témájának különösen körültekintő ábrázolása, újságíró szakmai szervezetek ezirányú ajánlásainak⁷⁴ segítségével: a témával kapcsolatos tudósítás során az áldozat hibáztatásának vagy megkérdőjelezésének és az elkövető felmentésének kerülése; az áldozat személyiségi jogainak tiszteletben tartása; eufemisztikus és az erőszakot romantikus színben feltüntető kifejezések kerülése; a nemi alapú erőszak társadalmi elterjedtségének és egyéni hatásainak ismerete; áldozatok támogatásában és ellátásában jártas (civil) szakértők tanácsának, segítségének igénybevétele; az áldozattal való interjúkészítés esetén az interjúalany ismételt traumatizálódásának elkerülése; illetve az interjúkészítő másodlagos traumatizálódásának esélyére való felkészülés.
- A képi ábrázolás során nem sztereotip, nem szexualizáló, erőszak áldozata esetén az áldozat biztonságát nem veszélyeztető, általa jóváhagyott képek használata.
- A hirdetésekben és a reklámokban a szexizmus kerülése a képi ábrázolás és a nyelvhasználat tekintetében egyaránt.

74 Ld.: <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/sajto-a-nok-elleni-eroszakkal-foglalkozo-hiradasok-tizparancsolata.pdf>, <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/sajto-hogyan-irjunk-a-szexualis-eroszakrol-dart-centre-europe-ajanlasai.pdf>.

WIRTH JUDIT

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A NŐK ELLENI ERŐSZAK TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

A nők elleni erőszakkal szembeni hatékony fellépés minden országban mutatója a demokratikus intézményrendszer működésének: megmutatja, mennyire köteleződött el az adott állam a társadalmi igazságosság, az erőszakmentesség, az előítéletek és diszkrimináció áldozatai jogbiztonságának garantálása, a közegészségügy javítása, a gyerekek védelme mellett. Magyarországra egyre nagyobb belföldi és nemzetközi nyomás nehezedik a nők elleni erőszak felszámolását és hatékony kezelését, megelőzését célzó, emberi jogi alapú jogi szabályozás és közpolitikai környezet kialakítása érdekében.

HELYZETKÉP

A statisztikai adatok gyűjtése és hozzáférése terén Magyarország messze elmarad az elvárhatótól minden, a nők elleni erőszakot érintő területen. Reprezentatív felmérés családon belüli erőszakról először 1999-ben készült (Tóth Olga: *Erőszak a családban*). 2014-ben jelent meg az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének következő reprezentatív felmérése a nők elleni erőszak különböző fajtáiról. Mindkettő szerint Magyarországon körülbelül minden negyedik nő kerül élete során legalább egy olyan párkapcsolatba, amelyben rendszeresen bántalmazták. Hazánkban a hasonló fejlettségű, ám jobb jogi és intézményrendszerrel rendelkező országokhoz képest arányosan két-hatszor annyi nőt öl meg évente a (volt) partnere, évente 35-70 nőt ölnek meg párkapcsolati erőszakban, míg pl. a hasonló lakosságú Svédországban 16-ot. Az ellátórendszer a nemzetközi ajánlásokban foglalt 1000 menedékhely-beli ágy helyett ennek 10-12 százalékával rendelkezik. Az áldozatok ellátását is végző női jogi szervezetek egyáltalán nem részesülnek állami támogatásban, és szinte egyáltalán nincs olyan célzott állami támogatás, pályázati kiírás, amely kifejezetten a párkapcsolati erőszak áldozatainak ellátását szolgálná.

A nők elleni erőszak bármely más formájáról nem áll rendelkezésre reprezentatív felmérés, és hiteles kutatási adat is általában csak akkor, ha azt valamely nemzetközi projekt támogatja. Így nincs pl. naprakész, megbízható

és átfogó képünk a felnőttek és gyerekek elleni szexuális erőszak különféle formáinak elterjedtségéről és gyakoriságáról, az iskolai/munkahelyi szexuális zaklatásról, a fenyegető zaklatásról, a távoltartások alakulásáról, a menedékhelyeken nyújtott szolgáltatások számáról és minőségéről, illetve az ellátottak számáról, a kényszerláthatás áldozatává vált anyák és gyerekek számáról és a kényszerláthatás hatásairól, a prostitúcióba került és/vagy a nemzetközi vagy belföldi emberkereskedelem áldozataivá vált lányok és nők számáról és helyzetéről, az intézményekben élő lányok és nők elleni fizikai, lelki és szexuális erőszakról, a nők reprodukciós és szexuális jogainak megsértéséről az egészségügyi intézményekben vagy a magánéletben. Ugyancsak nincsenek adatok ezeken a területeken a többszörös diszkriminációtól szenvedő nők és lányok vonatkozásában sem.

Az Európa Tanács 2006-os tanulmánya szerint a késői beavatkozás, kezeletlenül hagyás csak a párkapcsolati erőszakra vetítve mintegy évi 400 millió euróba kerül Magyarországnak. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) a nők elleni erőszakot a járványokkal egyenértékű világméretű közegészségügyi problémaként határozza meg.

A legfontosabb vonatkozó nemzetközi dokumentumok meghatározzák a nők elleni erőszak tipikus megjelenési formáit, kijelölik a hatékony megelőzés és beavatkozás eszközeit és módszereit a jogalkotás és jogalkalmazás területén, világos útmutatást adnak a szükséges ellátórendszer kiépítéséhez, és felhívják a figyelmet a statisztikai adatgyűjtés, a képzések és a női jogi szervezetekkel való együttműködés fontosságára és megfelelő szempontjaira. Az Európa Tanács Nők Elleni és Családon Belüli Erőszak Megelőzéséről és Leküzdéséről Szóló Egyezménye (Isztambuli Egyezmény, 2011) ezeken kívül útmutatást tartalmaz a lehetséges csapdák és az áldozatokat további veszélybe sodró eljárások elkerülésére is.

A nemzetközi emberi jogi megközelítések közös alapelve, hogy a jól működő rendszer két kritériumnak kell, hogy megfeleljen: egyrésztől igazságot, támogatást, védelmet és kárpótlást kell nyújtania az áldozatoknak, másrésztől felelősségre kell vonnia az elkövetőket.

Magyarországon a nők elleni erőszak különféle formáival szembeni fellépés területén vagy társadalmi nyomásra, vagy nemzetközi kötelezettségek miatt került sor jogalkotásra, illetve intézményi változásokra 2003 óta. Ezek egy része előremutató, összességében azonban elmondható: a magyar jogalkotást a megkésetttség, az időhúzás, a félmegoldások keresése és megvalósítása, a költségvetési elkötelezettség teljes hiánya, a női jogi szervezetekkel való együttműködés elhárítása, a nemzetközi ajánlások és jó gyakorlatok lehető legnagyobb mérvű figyelmen kívül hagyása jellemzi. Bár a társadalmi és/vagy a nemzetközi nyomás hullámainak fellendülése idején észlelhető valamelyes előrehaladás, a hazai megoldásokon átít az eddigi kormányzatok és parlamentek szándékának és elkötelezettségének hiánya a probléma hatékony kezelésére.

FOGALMI HÁTTER, A NŐK ELLENI ERŐSZAK TIPIKUS FORMÁI

A WHO szerint a *párkapcsolati erőszak* a partner vagy volt partner által elkövetett olyan erőszak, amely fizikai, szexuális vagy lelki károsodást okoz, beleértve a testi erőszakot, a szexuális kényszerítést, lelki bántalmazást és a kontrolláló viselkedésmódokat. Szexuális erőszaknak nevez minden olyan erőszakot, vagy ennek kísérletét, amely szexuális cselekmény elérését célozza, vagy más célból egy személy szexualitását érinti és kényszert tartalmaz, bármely körülmények között, és bármely kapcsolatban is áll az áldozat az elkövetővel. A WHO a lehetséges egészségügyi következmények és a nők elleni erőszak tipikus hatásai között felsorolja az ölést, az öngyilkosságot, a fizikai és lelki sérüléseket, a nem kívánt terhességek létrejöttét, a vetélést, a halvaszülést, a koraszülést, a kis súllyal születő csecsemőket, a táplálkozási és gyomor-bélrendszeri zavarokat, szorongást, a krónikus fájdalmakat (hát, fej, gyomor, alhas, izomreumatizmus), az általános egészségügyi leromlást. A WHO kiemeli a párkapcsolati erőszak káros hatását a gyerekek testi és érzelmi fejlődésére, viselkedésére.

Az Isztambuli Egyezmény 3. cikke szerint a *nők elleni erőszak* „emberi jogi jogsérelem és a nők elleni diszkrimináció egyik formája, mely a nemi alapú erőszak bármely formáját magába foglalja, amely fizikai, szexuális, lelki vagy gazdasági sérelmet vagy szenvedést eredményez, vagy valószínűsíthető, hogy eredményez a nők számára, magába foglalva az ilyen cselekménnyel való fenyegetést, kényszerítést, vagy a szabadság önkényes korlátozását, akár a köz-, akár a magánszférában történik”. *Családon belüli/kapcsolati erőszaknak (domestic violence)* definiál az egyezmény „bármely olyan fizikai, szexuális, lelki vagy gazdasági erőszak cselekményt, amely a családban vagy az otthoni közegben volt, vagy jelenlegi partnerek között történik, függetlenül attól, hogy az elkövető együtt él, vagy bármikor együtt élt-e az áldozattal”. *Nemi alapú erőszaknak (gender-based violence)* definiálja az egyezmény „azokat az erőszakcselekményeket, amelyek nőket a női nemhez való tartozásuk miatt érnek, vagy amelyek nőket aránytalanul nagy mértékben érnek.”

Az Európai Parlament 2011-es állásfoglalása a nők elleni erőszak leküzdését azért tűzi ki célul, mert „... a nemi alapú erőszak az egyik olyan kulcsfontosságú probléma, amelyet a nemek közötti valódi egyenlőség megteremtése érdekében meg kell oldani”. Megállapítja, hogy „a tagállamokban érvényesülő különböző szakpolitikák és jogi szabályozás miatt az Európai Unióban a nőket nem védik egyenlően a férfiak által elkövetett erőszakos cselekményekkel szemben”. Kimondja, hogy „a nőkkel szembeni erőszak az emberi jogok megsértésének széles skáláját foglalja magában”, melyek között a fentiek mellett a következőket említi: prostitúció, nőket és lányokat érintő emberkereskedelem, a nők szexuális és reprodukív jogainak megsértése, nők ellen munkahelyen elkövetett erőszak, nők ellen fegyveres konfliktushelyzetekben elkövetett erőszak, nők ellen börtönben vagy gondozó intézményekben elkövetett erőszak

[...], és hogy „a fenti bántalmazások bármelyike [...] károsíthatja a nők és lányok egészségét, beleértve reprodukív és szexuális egészségüket és bizonyos esetekben halált okozhat”. Többek közt ezért „új, átfogó politikai megközelítést javasol a nem alapú erőszak ellen”.

A LEGFONTOSABB HIÁNYOSSÁGOK MAGYARORSZÁGON

1. Átfogó közpolitika hiánya

A kormány 2014 márciusában írta alá az Isztambuli Egyezményt, ratifikálása és a megvalósuláshoz rendelt költségvetés lesz a következő lépés. Magyarország eddig nem ratifikálta az Európa Tanácsnak a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló 2011-es egyezményét sem.

A Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és Célok 2010-2021 megvalósítása 2014-ben még nem kezdődött meg.

2010-ben megszűnt a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanács működése, az ezzel a témával korábban foglalkozó osztályt integrálták a családpolitikával foglalkozó részlegbe. Előbbi felélesztésére a 2010-2014-es Fidesz-KDNP kormányzat az Emberi Jogi Kerekasztal keretén működő Női Jogi Tematikus Munkacsoport keretében formai kísérletet tett, az azonban nem tölt be érdemi konzultatív funkciót. Magyarországon tehát eltűnt a nemzetközi kötelezettség által előírt ún. nemzeti mechanizmus, és a nőkkel mint társadalmi csoporttal felelősen foglalkozó bármely állami szerv.

Intézményrendszeri és közpolitikai megoldások egyáltalán nem, a nemzetközi normáknak megfelelő oktatási vagy együttműködési szakmai programok legfeljebb a civil szervezetek finanszírozásában és kezdeményezésére valósulnak meg – kiszolgáltatottan a nemzetközi támogatásoknak. Átgondolt, a nemzetközi jó gyakorlatnak megfelelő támogatási programok, költségvetési hozzárendelések nincsenek, és nincsenek hozzáférhető, rendszeresen frissített, nemekre bontott statisztikák a nem alapú erőszak egyetlen területén sem.

2. Egyes jogágakban fellelhető jogszabályi hibák és hiányosságok

Családon belüli és párkapcsolati erőszak

A távoltartás 2006-os büntetőeljárás szabályozása egyáltalán nem, a 2009-es közigazgatási-polgári jogi szabályozása nagyrészt nem hatékony. A büntetőeljárás szabályozás legfőbb hibája, hogy a kiszabható távoltartás nem azonnali és nem elég hosszú időtartamú (maximum 60 nap). Az ún. megelőző távoltar-

tásról szóló törvény szintén nem nyújt hatékony és hosszú távú védelmet az áldozatoknak, mivel a távoltartást irreálisan rövid időszakra lehet elrendelni; a rendőr által 3 napra, a bíróság ezt hosszabbíthatja tovább maximum 60 napra (2014. március 15-től), további hosszabbításra nincs lehetőség. A távoltartás továbbá intim (volt) partnerek esetében nem alkalmazható. Ezen túlmenően a megelőző távoltartás „alapítvány” kezdeményezése szabálysértésnek minősül. A maximum 30 napra szóló megelőző távoltartás bírói elrendeléseinek száma ugyan jelentősen növekedett 2009 és 2012 között, azonban az ügyforgalmi adatok szerint a rendőrség által legfeljebb 3 napra elrendelhető ideiglenes megelőző távoltartások száma csökkenő tendenciát mutat. A megfigyelések arra engednek következtetni, hogy a bírósági elutasítások elveszik a rendőrség kedvét az ideiglenes megelőző távoltartás kiadásától.

A Büntető törvénykönyv 2013-tól hatályos tényállása a párkapcsolati erőszak megállapításának feltételül szabja az aktuális vagy korábbi együttélést, és bizonyos kapcsolati formákban élőket – például a (volt) intim partnereket – kizár a védelemből, valamint – jelentős mértékben korlátozva ezzel az áldozatok törvényi védelemhez való hozzáférését – magánindítványt követel meg az eljárás megindításához a kényszerítő kontrollra (közismertebb, de nem pontos nevén lelki erőszakra) és a gazdasági erőszakra vonatkozóan.

A 2014 márciusa óta hatályos Polgári törvénykönyv szerint a szülői felügyelet gyakorlásának rendezése iránti perben a bíróság, a szülői kapcsolattartás során pedig a gyámhatóság a feleket közvetítői eljárás igénybevételére kötelezheti. Ugyanakkor nem tér ki a Ptk. arra, hogy ennek előírásakor a bíróság köteles lenne alaposan megvizsgálni, volt-e (akár jogi útra terelt, akár anélkül megvalósuló) párkapcsolati erőszak a peres felek előtörténetében, illetve áldozata-e valamely fél a volt partner fenyegető zaklatásának vagy jogi zaklatásának. A mediáció a nemzetközi szakirodalom és az Isztambuli Egyezmény szerint is ellenjavallt, sőt tilos családon belüli erőszak esetén, mivel az fokozott veszélybe sodorja az áldozatokat. Aggályos, hogy mégis a mediáció módszerét használják a családon belüli erőszakkal kapcsolatos büntetőeljárásokban és szociális szolgáltatások során, még az ún. krízisintervenciós központokban is.

Kényszerláthatás

A nők és gyerekek elleni erőszak összefonódásának területe a kényszerláthatás, melynek során a gyermeket olyan szülővel kényszerítik kapcsolattartásra, akivel – általában annak erőszakos, kiszámíthatatlan, gondoskodást nem nyújtó volta miatt – ő maga nem akar találkozni, illetve akitől a másik szülő védeni próbálja. Azokra a nőkre, akik nem teszik lehetővé vagy korlátozzák a bántalmazó apák kapcsolattartását, ismétlődő és súlyos bírságok, végül pedig börtönbüntetés vár, a „kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása” bűncselekmény elkövetése miatt. Ugyanezen jogszabály nem követeli meg a párkapcsolati, illetve az azzal összefüggésben a gyermek ellen elkövetett erőszak vizsgálatát és figyelembe vételét a kapcsolattartás akadályozásának megállapítása előtt, és ezzel veszélynek teszi ki a gyermeket, és általában az anyát is.

Szexuális erőszak

Bár az új Btk. 2013-as hatályba lépésével a szexuális bűncselekmények meghatározását részben fejlesztették, ugyanakkor – az ENSZ CEDAW Bizottsága ajánlásának ellenére – a nemi erőszak definíciója még mindig nem a beleegyezés hiányán alapul, és a nemi erkölcsre való hivatkozás továbbra is szerepel a szabályozásban.

A beleegyezési korhatár leszállítása 12 éves korra, amennyiben az elkövető 18 év alatti, érthetetlen, és Európában egyedülálló módon szolgáltatja ki a 12 éves gyermekeket az akár 18. évüket éppencsak be nem töltött szexuális visszaélőknek.

Számos családon belüli és szexuális erőszakkal összefüggő bűncselekmény esetén még mindig elvárás az áldozat aktív részvétele az eljárás megindításában/lefolytatásában – ellentétben a nemzetközi ajánlásokkal. Az aktív részvétel lehet a magánindítvány kívánalma (ami kiszolgáltatja az áldozatot az elkövető bosszújának és egyben veszélyezteti az eljárás lefolytathatóságát, mivel az elkövető kikényszerítheti a bejelentéstől való elállást vagy az áldozat együttműködésének beszüntetését a hatóságokkal – és ezt gyakran meg is teszi), vagy a magánvádas eljárás (ami súlyos anyagi terhet ró az áldozatra). Ezek az eljárási feltételek világos üzenetek az áldozatok számára: az állam nem tekinti fontos bűncselekményeknek a nők elleni erőszakot, sem magától nem kíván fellépni ellene, sem az eljárást nem óhajtja lefolytatni, ha nem muszáj.

Szexuális zaklatás

A jogalkalmazásban megjelenő ügyek elenyésző száma azt mutatja, hogy a szexuális zaklatás jogi szabályozása alkalmatlan az áldozatok védelmére. Egy 1998-as EU-s adat szerint az EU-ban a nők 40-50 százaléka szenvedett el életében legalább egyszer szexuális zaklatást. A 2012-es Eurobarométer diszkrimináció-felmérés szerint Magyarországon az emberek 41 százaléka volt tanúja az elmúlt 12 hónapban annak, hogy valaki mást a neme, szexuális irányultsága, nemi identitása, vallása, etnikai hovatartozása, kora, vagy fogyatékosága miatt diszkrimináció és/vagy zaklatás ér, ám az adatokban nincsenek különböztetve a zaklatás fajtái. Világos tehát, hogy egyrészt a szexuális zaklatásról elégtelen az adatgyűjtés, másrészt az Egyenlő Bánásmód Hatóság illetve a bíróságok által nyújtott védelem nem elégséges.

Prostitúció és emberkereskedelem

A 2013-tól hatályos Büntető törvénykönyv néhány ponton jelentős előrelépést tartalmaz, az emberkereskedelem tényállását például közelebb hozza a nemzetközi normák definíciójához, néven nevezi a prostitúciót és tilalmazza a gyermekprostitúció kihasználását. A törvény azonban a prostitúciót és az emberkereskedelmet továbbra sem hozza kapcsolatba. A két terület összefüggéseiről lásd: *A Női Érdek Szövetség közpolitikai ajánlásai az emberkereskedelem és prostitúció területén.*

Gazdasági erőszak

A magyar jogszabályok nem szankcionálják a nők elleni gazdasági erőszakot (pl. prostitúcióban, kapcsolat megszakadása után tartásdíj nem-fizetésben, foglalkoztatásban szexuális zaklatással összefüggésben), sőt, egyes normákban kifejezetten buzdítják arra az elkövetőt. Ilyen például annak kimondása a gyerek és külön élő szülője közötti kapcsolattartás szabályozásában, hogy a gyermektartás önkényes nem fizetése semmilyen következménnyel nem veendő figyelembe a kapcsolattartásra jogosult szülő magatartásának, gyerekéről való gondoskodásra irányuló valódi szándékának megítélésben.

A jogszabályok további gazdasági akadályokat gördítenek a nők jogérvényesítése elé azzal, hogy számos, jellemzően nők elleni erőszakfajta esetén, vagy azokból könnyen következő élethelyzetekben illetéket, díjat állapítanak meg (pl. a látéletért, a magánvádas eljárásokért, a terhességmegszakításért stb.), melyet az áldozatnak kell viselnie. Ezzel az állam a párkapcsolati erőszakban általános és egyénileg elkövetett gazdasági erőszakot kiterjeszti a közszférára.

3. JOGALKALMAZÁS

A nőszervezetek jogsegélyszolgálatainak tapasztalata alapján a bíróságok és a gyermekvédelmi hatóságok – csakúgy, mint a vonatkozó jogszabályok – általában nem veszik figyelembe a családon belüli erőszakot a bontóperekben, vagyonmegosztási, gyerekelhelyezési és láthatási ügyekben, ezért elterjedtek a következő káros gyakorlatok: kényszerláthatás megítélése vagy akár a gyermeknek a bántalmazónál való elhelyezése; a jogi zaklatás bíróságok, gyámhatóságok általi elnéző kezelése; a joggal való bántalmazói visszaélés szankciók nélkül hagyása az eljárások elhúzása során; a bántalmazotti jogos követelések végrehajtásának elodázása; a tartás megállapításakor a nem fizető fél valós anyagi helyzetének feltáratlanul hagyása; a sokszor nyilvánvalóan szakmai-atlan, nőellenes előítéletekre építő, alátámasztást nélkülöző szakértői vélemények kritika nélküli elfogadása.

Az Egyenlő Bánásmód Hatóság elenyészően kevés munkahelyi szexuális zaklatás esettel foglalkozott 2014-ig, bírósági szakban pedig a tapasztalatok szerint a bírák általában nem hajlandóak figyelembe venni a közvetett bizonyítékokat. Ebből az következik, hogy a bíróság olyan elvárásokat támaszt az áldozattal szemben (közvetlen bizonyítékokat követel meg, pl. szemtanúkat, írásos anyagokat, felvételeket, az elkövető beismerését, stb.), melyeket nem lehet teljesíteni, így végül nem találják bizonyítottnak a szexuális zaklatást.

A jogalkalmazás az áldozatok tapasztalatai szerint tehetetlenül áll a nőket érő, a párkapcsolat megszűnését követő fenyegető zaklatás előtt. A jogalkalmazók nincsenek tisztában azzal, hogy mennyi eset tekinthető „rendszeresnek”, hogy mennyi idő a „tartós”, hogy az elkövető szándékának megállapításához nem elegendő, ha őt magát megkérdezik: „vajon az volt-e a célja”, hogy az áldozatot „megfélemlítse vagy magánéletébe önkényesen beleavatkozzon”.

A jogszabály szövege nem ad világos útmutatást és ellentmond a nemzetközi normáknak, amelyek kivétel nélkül a hatás és a potenciális hatás alapján határozzák meg az ilyen erőszakot, az elkövető szándékának vizsgálata nélkül.

4. INTÉZMÉNYI, KÉPZÉSI HIÁNYOSSÁGOK

Az összes fenti területen hiányoznak a nemi alapú erőszakkal, a nők elleni erőszakra és a gyerekek ellen a párkapcsolati erőszakkal összefüggésben elkövetett erőszakra vonatkozó, az áldozatokkal foglalkozó szakembereknek szóló rendszeres *képzési programok*. Így nincsenek például az egészségügyben dolgozók vagy az ügyészek, rendőrök, bírók, oktatási, szociális és gyermekvédelmi intézmények munkatársai stb. számára szervezett szisztematikus és kötelező képzések sem. Érzékenyítő képzéseket főképpen civil szervezetek tartanak, külföldi támogatók által finanszírozva; ezeken gyakran az egészségügyi, oktatási és szociális szférában dolgozók csak saját pénzből, szabadságot kivéve tudnak részt venni.

Szintén hiányoznak a hatékony fellépésre és az intézményközi együttműködésre vonatkozó *szakmai protokollok*.

Hiányoznak az áldozatok számára nyújtott széleskörű és elérhető *szolgáltatások*. Az erőszak áldozatainak ellátására csökevényes intézményi fejlesztés történt eddig: az áldozatok számára létrehozott „kríziskezelő központokban” pár tucat férőhely van csupán, azokat minden speciális képzés és jogi szabályozás nélkül, az áldozatok biztonsági szükségleteinek figyelmen kívül hagyásával hozták létre, maximum néhány hetes tartózkodásra. Az áldozat ezt követő elhelyezése esetleges, a bántalmazótól való biztonsága nem garantált. Jelenleg Magyarországon 878 bántalmazott nő számára fenntartott krízis-férőhellyel van kevesebb, mint amennyit az Európa Tanács ajánlása előír. A 2006–2010-es szocialista kormányzat idején kialakított mintegy 90 férőhely felét a 2010–2014-es Fidesz-KDNP kormány először megszüntette, majd fejlesztésként kommunikálta ugyanezen férőhelyek ismételt rendelkezésre bocsátását, végül 2013-ra 92-ről 122-re növelte a férőhelyek számát. A krízisközpontok többségének a „családok átmeneti otthonai” biztosítanak elhelyezést, amely intézményeket szociális krízishelyzetben lévő emberek számára hoztak létre, nem női áldozatoknak szánt speciális szolgáltatásként, működésük jogi alapját jelenleg a gyermekek védelméről szóló törvény biztosítja. Így a központok működési módszerei nem felelnek meg a nemzetközi normáknak és jó gyakorlatoknak: nem az áldozatok biztonsága a prioritás, a nők és gyerekek emberi jogai nem érvényesülnek. A krízisintervenciós hálózat ritkán működik együtt a nőszervezetekkel, amelyek így – eseti kivételektől eltekintve – nem vesznek részt sem a központok működésének monitorozásában és értékelésében, sem az ott dolgozók képzésében.

A prostitúció és emberkereskedelem áldozatai – köztük a gyermekkorú áldozatok – számára változatlanul nincsenek speciális szolgáltatások. A szüksé-

ges szolgáltatásokról és azok hiányáról lásd: *A Női Érdek Szövetség közpolitikai ajánlásai az emberkereskedelem és prostitúció területén*. A szexuális erőszak áldozatainak számára hasonlóképpen nincsenek szolgáltatások azokon kívül, amelyeket civil szervezetek tartanak fenn – amennyiben ezek női jogi szervezetek, akkor állami támogatás nélkül.

Az interszekcionalitás és a nők elleni erőszak kapcsolata

A többszörös diszkrimináció, illetve az interszekcionalitással kapcsolatos hátrányok fokozottan kiteszik a nőket az erőszak veszélyének, egyúttal súlyosan csökkentik esélyeiket a jogérvényesítésre, a szolgáltatások igénybevételére, egyáltalán a láthatóságra. Az erőszak megszüntetésére és megelőzésére vonatkozó alábbi ajánlásokat e csoportok speciális igényeinek figyelembe vételével kell megvalósítani. A többszörös diszkrimináció és az általa érintett nők csoportjairól lásd: *A Női Érdek Szövetség közpolitikai ajánlásai a többszörös diszkrimináció és interszekcionális hátrányok elleni fellépés területén*.

A speciális csoportokba (is) tartozó nők és lányok nagyobb eséllyel lehetnek kitéve egyes erőszakfajtáknak. A fiatal lányok prostituálása, illetve a nemzetközi és belföldi szexiparba való eladása szorosan összefügg etnikai hovatartozásukkal, mely utóbbi szorosan összefügg a kényszerű szegénységgel, vidéki/városi lakóhelyükkel. Az életkor és a családi állapot kihat arra, hogy az iskolai vagy munkahelyi szexuális zaklatás vagy a családon belüli, illetve a párkapcsolati erőszak áldozata milyen hatékonysággal tud és mer fellépni a zaklatás/erőszak ellen. A fogyatékossgal élő nők nagyobb arányban válnak a szexuális és reprodukciós jogaikat sértő intézményi erőszak áldozataivá. A migráns vagy menedéket kérő nők még a többségi lakossághoz tartozó nőknél is kisebb eséllyel tudnak kilépni egy bántalmazó kapcsolatból. A magyar jogszabályok, fejlesztési programok, illetve az ellátórendszer nem veszi figyelembe a többszörös diszkriminációnak kitett nőket, és az interszekcionalitás miatt a diszkrimináció megsokszorozódását.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Kutatás, adatgyűjtés

- 1.1. Gyűjtsenek hozzáférhető statisztikai adatokat nemre, az elkövető és az áldozat kapcsolatára, korra, helyszínre és egyéb interszekcionális tényezőkre bontva, a nők elleni nemi alapú erőszak minden területén.
- 1.2. Finanszírozzák és tegyék nyilvánosan elérhetővé az emberi jogi szempontokat megjelenítő, a nemzetközi standardokat követő kutatásokat.

2. Jogalkotás, közpolitikai intézkedések

- 2.1. Az állam feladata, hogy kimondja: a lakosság 10-50 százalékát érő rendszeres erőszakfajták megnyilvánulásait az egész társadalomra nézve veszélyesnek, ezért hivatalból üldözendőnek tekinti.
- 2.2. Haladéktalanul ratifikálják az Isztambuli Egyezményt.
- 2.3. Ratifikálják az Európa Tanácsnak a Gyermek Szexuális Bántalmazása, Szexuális Kizsákmányolása és a Gyermekpornográfia Elleni Küzdelemről Szóló Egyezményét.
- 2.4. Valósítsák meg Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia - Irányok és Célok 2010-2021 4. pontját.
- 2.5. Tekintsék át, igazítsák egymáshoz és a nemzetközi egyezményekhez, ajánlásokhoz, jó gyakorlatokhoz a nők elleni erőszak bármely formáját érintő, minden jogágba tartozó jogszabályokat (prostitúció, emberkereskedelem, szexuális zaklatás, szexuális bűncselekmények, párkapcsolati erőszak, gyermekvédelmi jogszabályok), elsődleges szempontnak az áldozatok biztonságát tekintve.
- 2.6. Vigyék véghez a távoltartásra vonatkozó szabályozás reformját a védett személyek körének kiterjesztésével, hogy az minden párkapcsolati viszonyt magában foglaljon, a korlátlan hosszabbítás lehetőségével, a mediáció tilalmával, a távoltartás elrendelésének mellőzése esetén pontos indoklási kötelezettséggel.
- 2.7. Fejlesszék a zaklatásra, a kapcsolati erőszakra vonatkozó Btk. tényállásokat.
- 2.8. Egészítsék ki a 2013-as Ptk. mediációra vonatkozó szabályozását azzal, hogy az nem vonatkozik olyan esetekre, amelyekben a párkapcsolati vagy a gyermek elleni erőszak gyanúja felmerül (összhangban az Isztambuli Egyezménnyel és a nemzetközi jó gyakorlatokkal).
- 2.9. Reformálják meg a kapcsolattartásra vonatkozó jogszabályokat a párkapcsolati erőszak figyelembevételével.
- 2.10. Fogadjanak el országgyűlési határozatot a prostitúciós célú kizsákmányolás és emberkereskedelem megelőzéséről és hatékony kezeléséről, a prostitúció, a szexuális erőszak, és a szexuális célú emberkereskedelem áldozatainak védelméről, valamint a testi és nemi önrendelkezésük biztosításáról.
- 2.11. Egészítsék ki az Egyenlő Bánásmódról szóló törvényt oly módon, hogy a szankciók magukba foglalják az áldozatnak való kártérítés egy eljárásban való megállapíthatóságát. Szükséges továbbá, hogy a törvény meghatározott foglalkoztatók számára követelményként jelenítse meg a szexuális zaklatás belső eljárásban való, protokollok alapján történő panaszmechanizmusának felállítását.
- 2.12. Fokozottan érvényesítsék a szexuális erőszak áldozatává vált nők és gyerekek védelmét a Nemzeti AIDS Stratégiában.

- 2.13. Jogszámban biztosítsák a nők szexuális és reprodukciós önrendelkezési jogait, különös figyelemmel az interszekcionális tényezőkre.
- 2.14. Pontosítsák a kapcsolattartást szabályozó jogszabályokat, mivel azokat pontatlanságuk miatt a jogalkalmazók következetesen félreértelmezik.

3. Intézmények

- 3.1. Alakítsák ki, illetve fejlesszék tovább az ellátórendszert (szociális ellátórendszer, egészségügy, áldozatvédelem, gyerekvédelem intézményei) a már elérhető szakmai ajánlások szerint:
 - 3.1.1. az állami és civil áldozatvédelmi szolgáltatások személyi és intézményi kapacitásának növelése;
 - 3.1.2. a civil szervezetek által kidolgozott és alkalmazott integrált ügyféllátás bevezetése az áldozatokat ellátó állami szolgáltatóknál, a segítségnyújtás ingyenessé tétele;
 - 3.1.3. egységes, emberi jogi megközelítésen alapuló működési szabályok alkalmazása;
 - 3.1.4. a jelenleg működő és fejlesztés alatt álló krízishálózat működésének felülvizsgálata és fejlesztése a külföldön bevált módszerek, a nők elleni erőszak áldozatait ellátó menedékhelyek működtetésére kidolgozott kézikönyv figyelembevételével, a munkatársak folyamatos képzésének biztosítása;
 - 3.1.5. online anonim és nem anonim kríziscentrumok létrehozása, menekülő áldozatok ellátására alkalmas férőhelyek számának radikális növelése, speciális, alacsonyküszöbű, integrált ügyféllátásra szolgáló irodák létrehozása (lelki, szociális, gazdasági, jogi támogatás és képviselő egy helyen) a nők elleni különböző erőszakfajták áldozatai számára.
- 3.2. Hozzanak létre a szexuális erőszak különféle fajtáival foglalkozó speciális hatósági egységeket, képezzék ezek dolgozóit; dolgozzanak ki az ilyen ügyekben eljáró különböző hatóságok tevékenységére vonatkozó protokollokat, és vezessenek be ún. nemi-erőszak ellátókészletet az egészségügyi intézményekben.
- 3.3. Vezessék be az igazságügyi (orvos, pszichológus, stb.) szakértők párkapcsolati erőszakkal, családon belüli erőszakkal, szexuális erőszakkal, sérüléskeletkezéssel, fojtogatással kapcsolatos alkalmassági és tudásvizsgájt, és szabják azt feltételül a vonatkozó ügyekben való eljáráshoz.
- 3.4. Vonják be az oktatási intézményeket a nemi alapú erőszak megelőzésébe.
- 3.5. Biztosítsák, hogy az elkövetőkkel történő foglalkozás (elterelés az erőszakos magatartástól) ne vonjon el emberi és anyagi erőforrásokat az áldozatoktól.

4. Jogalkalmazás, képzések

- 4.1. Ismerjék meg és valósítsák meg a már létező szakmai ajánlásokat, módszertani útmutatókat.
- 4.2. Vezessenek be kötelező és rendszeres képzéseket a különféle szakterületeken (jogalkotás, jogalkalmazás, szociális ellátórendszer, egészségügy, oktatás), a nők elleni erőszak szakmai módszertanát ismerő, az ezzel kapcsolatos jogfejlesztésre és az áldozatok ellátására szakosodott női jogi szervezetekkel együttműködésben.
- 4.3. Biztosítsák az Egyenlő Bánásmód Hatóság dolgozói, döntéshozói, valamint a munkaügyi bírók folyamatos, nemekre érzékeny szemléletű képzését.
- 4.4. Integrálják a WHO 2003-as *Irányelvek a szexuális erőszak áldozatainak orvosi és jogi ellátásához* című kiadványát, illetve a fenti módszertani ajánlások és útmutatók anyagát a szakemberek alap-és továbbképzésébe.
- 4.5. Vegyék át állami szinten és országosan valósítsák meg a 2011-ben kísérleti projektként bevezetett, a bántalmazott nők és gyermekeik biztonságát szolgáló mobil vészhívó szolgáltatást, és egészsítsék ki a távolltartott bántalmazók számára bevezetett helymeghatározóval ellátott lábperccel alkalmazásával.
- 4.6. Alkalmazzanak speciális technikai felszereléseket a nők és gyerekek elleni erőszakkal kapcsolatos eljárások során az áldozat védelmében, a reviktimizáció, intézményi erőszak elkerülése érdekében.

5. Társadalmi tudatformálás

- 5.1. Támogassák a nők elleni erőszak minden formáját elítélő társadalmi hirdetések, nyilvánítsák ki a nők elleni erőszakkal szembeni zéró tolerancia-elvet.
- 5.2. Támogassák a nők elleni erőszak megelőzését és hatékony kezelését, az egyenrangú párkapcsolatok elvének, működésének megismertetését, a többszörös diszkrimináció és az interszekcionalitás okozta fokozott hátrányok bemutatását és leküzdését szolgáló iskolai és munkahelyi programokat.
- 5.3. Alakítsanak ki egységes ajánlásokat az iskolai szexuális nevelés tantárgy számára, melynek célja az ideológiától mentes tényszerű információk átadása legyen, és tartalmazzon ismereteket a párkapcsolati és családon belüli erőszakról.
- 5.4. Folytassanak társadalmi tudatformáló és felvilágosító kampányokat a szexuális önrendelkezési jog tudatának megerősítésére, mutassák be az iskolai szexuális nevelés, valamint a felvilágosító kampányok során a fiúk és férfiak szerepét és felelősségét a szexuális önrendelkezési jogok érvényesülésében.

6. Jobbiztosítás és monitorozás

- 6.1. Indítsák újra az Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanácsot és minisztériumi osztályt.
- 6.2. Dolgozzanak ki a fentiek szerinti jogfejlesztés, standardok, protokollok, képzések, stb. megvalósulását ellenőrző mechanizmusokat és mutatókat.
- 6.3. Különítsenek el költségvetést és indítsanak pályázati programokat a fentiekre.
- 6.4. Mindezek során működjenek együtt a női jogi szervezetekkel.
- 6.5. Nyújtsanak állami támogatást a nők elleni erőszak ellen küzdő női jogi szervezeteknek.

BETLEN ANNA

A MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSAI A PROSTITÚCIÓ ÉS EMBERKERESKEDELEM TERÜLETÉN

BEVEZETŐ

Magyarországon a prostitúció a rendszerváltással járó nagy társadalmi átrendeződés egyik tüneteként több mint húsz év óta feltűnő, tömeges, sőt, hazánk nemzetközi arculatára is árnyékot vető jelenséggé nőtt: prostituáltak lepték el az utcákat, parkokat, utakat, mulatókat, bárókat; prostitúciós hirdetések sorakoznak előbb az újságok, újabban az internetes orgánumok oldalain, az Európai Unióba lépésünkötől, s különösen a határellenőrzés megszüntetésétől fogva magyar gyereklányok és nők tömegei özönlöttek el Nyugat-Európa prostitúciós színtereit.

A prostitúció és a szexuális kizsákmányolás céljából folytatott emberkereskedelem álláspontunk szerint – mivel a nők és a férfiak, tágabban pedig a hátrányos és előnyös helyzetben lévő társadalmi csoportok közötti hatalmi egyenlőtlenségben gyökerezik, egyben annak fenntartását szolgálja – első-sorban hatalmi kérdés. A prostitúció és emberkereskedelem nem játék, nem magánügy, hanem társadalmi méretű probléma: amíg prostitúció van, addig nincs egyenlőség nő és férfi, ember és ember között.

HELYZETKÉP

A prostitúcióval kapcsolatos hazai közbeszédet a közöny, illetve az olyan köz-helyek határozzák meg, mint „a legősibb mesterség”, „mindig volt, mindig lesz”. Vita legfőljebb arról folyik, hogy a prostituált nő bűncselekmények áldozata-e, vagy inkább dolgozó nő, és hogy a prostitúció esetleg kellemetlen szomszédságát a szexipar elnyomásával, vagy épp ellenkezőleg: törvényes keretek közé terelésével lehet-e elviselhetőbbé tenni – tehát arról, hogy büntető és szabálysértési jogszabályokat a prostituált, a vásárló (kliens, kuncsaft) vagy a prostitúciós szisztémát működtető futtatók, kerítők, emberkereskedők, bordélytulajdonosok stb. ellen helyesebb-e bevetni.

Ez a vita ugyanakkor megkerüli a leglényegesebb kérdéseket: mi a teendő kicsi gyerekek tömegeinek szervezett szexuális kizsákmányolásával, hogyan kéne megelégní és kezelni felnőt nőket, valamint lányok és fiúk tízezreinek súlyos kiszolgáltatott helyzetben tartását, s az ezzel járó felmérhetetlen egyéni

és társadalmi károkat. A „munka vagy nem munka?“, valamint a „hol jobb a (természetesen elkerülhetetlen és megváltoztathatatlan) prostitúcióval együtt élni: az utak mellett vagy inkább bordélyházakban?“ kérdések kizárólagos ismételtetése elvonja a figyelmet a hasznélvezőkről: a bűnözői körökről és a kliensekről, akik fenntartják a kiszolgáltató helyzetű nők, lányok, fiúk szexuális kizsákmányolását.

Szilárd meggyőződésünk – összhangban az Európai Női Lobbi álláspontjával –, hogy a prostitúció nem munka, hanem a nők alávetésének intézményrendszere. Ebből következőleg a prostitúció és emberkereskedelem kapcsán felmerülő büntetőfelelősség kizárólag a prostitúciós szisztéma fenntartóit és hasznélvezőit – kerítőket, emberkereskedőket, kitarítottakat, bordélytulajdonosokat, pornóiparosokat és persze a klienseket – terhelheti, de semmi esetre sem magukat a prostituáltakat. Noha a büntetőjognak nagyon is fontos szerepe van a prostitúció és a vele szoros összefüggésben működő emberkereskedelem leküzdésében, a büntetőjog eszközeivel ennek a sokrétű társadalmi problémának csupán a felszínét lehet megkapargatni. A prostitúció egész intézményrendszerével szembeni hatékony fellépéshez a büntetőpolitikán messze túlmutató intézkedéssorozatra, sokrétű és mélyreható kormányzati és társadalmi stratégiára és cselekvésre van szükség.

Magyarországon a prostitúció és az emberkereskedelem leküzdése nem szerepel a pártok, az egymást követő kormányzatok és a társadalmi szervezetek többségének programjaiban sem. Nem folyik az állami szervek által szervezett vagy támogatott érdemi megelőző tevékenység, nincsenek rendszeres, akár a leendő keresletet, akár a kínálatot alkotó populációt megcélzó felvilágosító programok a médiumokban és az iskolában, nem folynak kutatások sem a prostitúció és az emberkereskedelem kiterjedésének, társadalmi, gazdasági, egyéni okainak a feltárására, sem az áldozatok kezelésére alkalmas módszerek, ellátási formák kidolgozására, nincs célzott felsőfokú (vagy akár alacsonyabb szintű) szakemberképzés.

Az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (szociális törvény), illetve az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (gyermekvédelmi törvény) nem tartalmazza a „prostituált“, „prostitúció“, „emberkereskedelem“ szavakat (s persze az általuk jelzett fogalmakat sem), így ezen a címen nem minősül rászorulóknak – és nem is kap ellátást – senki. Pár elkötelezett és a rendkívüli nehézségekkel is dacoló szakember helytállását dicsérő rövid programoktól eltekintve nem folyik hazánkban rendszeres és elérhető, szakszerű, szakmailag és pénzügyileg ellenőrzött ellátás a prostitúcióban élők, illetve az emberkereskedelem áldozatai számára, még a gyermekáldozatok számára sem.

Ezekre a feladatokra pályázati kiírások sem igen születnek, így nemcsak az állami költségvetés, hanem az EU által biztosított, de szintén a magyar állam által működtetett Strukturális Alapok forrásaiból sem fejlesztik hazánkban a prostitúció és az emberkereskedelem által érintett vagy veszélyeztetett rétegek és személyek támogatását, illetve a megelőzést, kutatást és szakemberképzést.

A szociális és egészségügyi területen dolgozó szervezetek ugyanakkor szá-

mos prostitúcióban élő, illetve az emberkereskedelem áldozatául esett személyt kénytelenek ellátni, de úgy, hogy ennek a problémának a kezeléséhez megfelelő eszközöket – képzést, szakszemélyzetet, biztonságot, pénzt, programokat – szinte egyáltalán nem kapnak.

A legkirívóbb példája ennek az anomáliának az, hogy az elégtelen gyermekvédelmi alapellátás és büntetőeljárás következtében a gyermekkorban súlyosan veszélyeztetett, sokszor a prostitúcióba is bevont kiskorúakat, amikor már eredeti környezetükben végképp kezelhetetlennek bizonyulnak, állami gondozásba veszik – ahelyett, hogy az őket veszélyeztető felnőtteket már korábban kiemelték és megbüntették volna, és idejében megkezdték volna a gyerekek rehabilitációját. A gyermekotthonok azonban sem szakmailag, sem a szabályzatokat illetően, sem szakemberállományuk tekintetében, sem a biztonsági berendezéseket tekintve sincsenek felkészítve a prostitúcióban élő fiatalokra és problémáikra, tehetetlenek a rendszeres szökés, a szerhasználat: társadalomból történt kirekesztődésük megannyi jelével szemben.

Az Ombudsman AJB-1472/2011 számú, „A gyermekprostitúció elleni fellépésről” című jelentése szerint „a szexuális kizsákmányolás gyanújára a jelzőrendszer még nem reagál, a bizonyíték pedig már későn érkezik. A gyermekprostitúció ellen, a gyermekek védelmében azért sem képes a rendszer hatékonyan fellépni, mert nincs belső együttműködés, ismeret, szakmai útmutató, eljárásrend”. Az ombudsman azt is észrevételezte, hogy „a rendőrök elkövetőként és nem áldozatként kezelik a prostitúción ért gyermekeket.”

Általános vélekedés – amelyet a politikai, állami aktorok, a szakemberek és a laikusok egyaránt osztanak –, hogy a prostituáltak bizonyára maguk akarják így, maguknak választották, és nyilván meg is éri nekik. Pedig nem csak a fizikai, szexuális, gazdasági és érzelmi erőszak-fajták sokfélesége által a prostitúciónak és emberkereskedelemnek kiszolgáltatott lányoknak, fiúknak és nőknek nem éri meg, de az egész társadalomnak is óriási veszteséget kell elkönyvelnie. Veszteségünk a már fiatal, életerős korban visszavonhatatlanul eltékozolt munkaerő, a soha el nem látott testi, lelki és mentális betegségek, a drog-, fegyver- és emberkereskedelem által beszabályozott társadalmi mikro-környezetek, a tanulatlan (mert a prostitúció évei, évtizedei alatt iskolát nem végzett) és traumatizált anyák által beteg, túl korán szült és rendkívül nehéz körülmények között nevelt vagy állami gondozásba kerülő gyerekek, a reménytelen társadalom kívüliségbe szorult tömegek.

Hivatalosan 10-15 ezer fő közé becslik a prostituáltak számát, de ez a szám csak az utcai, látható prostitúciót öleli fel. Minthogy a modern prostitúció nagyobb része ma már lakásokban, bordélyszerű intézményekben és internetes kapcsolatfelvétel segítségével zajlik, sokkal kevesebbet látunk a prostitúcióban és emberkereskedelemben érintettek arányát akár a 15-40 éves női korosztályok 1,5-2 százalékára (30-40 ezer főre). A közvetetten érintettek száma pedig ennél is nagyobb: a használók akadálytalanul vihetik haza a pornográf elméleti és a prostitúciós gyakorlati „kiképzés” során elsajátított kihasználó, megalázó, tárgyiasító, erőszakos szexuális gyakorlatot, s fertőzhetik meg még szexuális úton terjedő betegségekkel is partnerüket.

Nem csak Magyarországon, gyakorlatilag mindenütt létezik prostitúció, de az állami, intézményes hozzáállás nem mindenhol egyforma. Hollandia legalizált formákat keresett a prostitúcióval együtt járó bűnözés leszerelésére, Svédország pedig a vásárlók büntetőjogi felelősségre vonását választotta a szexipar visszaszorítása eszközéül. A megelőzést, a felvilágosítást, az áldozatok szervezett és kiterjedt ellátását és védelmét, a velük foglalkozó szakemberek képzését és támogatását azonban egyaránt állami feladatnak tekintik és persze gyakorolják is mindkét országban. A legális prostitúció országaiiban – így pl. Ausztriában, Svájcban, Hollandiában – a prostituáltak körében végzett rendszeres rendőri ellenőrzésnek nem az a célja, hogy minél több (akár gyermek-) prostituáltat sikerüljön előállítani, megbírságot, elzárni, hanem hogy feltárják a mögöttük álló bűnszervezeteket, lefűleljék, elfogják és példásan megbüntessék a futtatókat, az emberkereskedőket.

Ezzel szemben Magyarországon a prostitúció és az emberkereskedelem elleni szervezett, szakszerű, hatékony fellépésre ma nincs sem politikai, sem társadalmi akarat. A kormányzat a 2006-os ciklustól kezdődően évente mindössze 6 millió forintnyi juttatással igyekszik eleget tenni a nemzetközi elvárásoknak, hogy legyen állami ellátás az emberkereskedelem áldozatai számára. Az egyetlen államilag részben támogatott úgynevezett *shelter* (menedékhon), még ha szakmailag, jogilag és biztonságtechnikailag meg is felelne a nemzetközi normáknak – ami az intézményvezető szerint nincs így –, a maghat férőhelyével akkor is elégtelen volna. Tízezres nagyságrendben lehetnek azok a rászoruló áldozatok, akiknek valamilyen rendszeres és igényeikre specializált célzott ellátásra volna szükségük ahhoz, hogy közülük némelyeket ki lehessen segíteni ebből a helyzetből és integrálni lehessen a társadalomba.

A JOGI SZABÁLYOZÁSRÓL

2007 óta van hatályban a jogszabály (a 2013-tól hatályos Btk.-ban a 203. §), amely a 18 évesnél fiatalabb személlyel ellenszolgáltatás ellenében végzett szexuális aktus – vagyis a gyermekprostitúció kihasználása – elkövetőjét rendeli büntetni. Ezen a címen 2014-ig alig folyt büntetőeljárás, ami ugyancsak a prostitúcióval, és ezen belül kifejezetten a gyermekprostitúcióval kapcsolatos állami közönyre, a politikai akarat hiányára utal. A 3 évvel később, 2010-ben bevezetett szabálysértési törvénymódosítást azonban – amely lehetővé tette a fiatalok szabálysértő ellen nem csupán a behajthatatlan pénzbírság, de az elzárás alkalmazását is – azonnal elkezdték alkalmazni. Az új rendelkezés legelső célpontjai természetesen a kiskorú prostituáltak voltak. Számos esetben állítottak elő azóta is, és ítélték pár naptól pár hónapig tartó elzárásra tinédzser lányokat prostitúció miatt. A Büntető törvénykönyvből az ENSZ vonatkozó egyezményének betartása okán 1993-ban törölték a prostituált e címen való büntethetőségét. A prostitúció szabálysértési kódexben történt megjelenítése azonban – 1999-től általában, 2010-től pedig már gyermekek esetében is – lehe-

tóvé teszi a prostituáltak büntetését.

2010-ben az Alkotmánybíróság, mivel az ellenkezett a nemzetközi egyezmények előírásaival, 28/C/2005. AB sz. határozatával hatályon kívül helyezte azt az 1999-es egészségügyi miniszteri rendeletet, amely a prostituáltakat megadott egészségügyi igazolás (közismert nevén „bárca”) megszerzésére kötelezte, s amelynek értelmében a prostituáltak az igazolás hiányában szabálysértés címén eljárás alá lehetett vonni. Az AB határozatában kimondta, hogy a közegészség védelmét nem a prostituáltak megbélyegzésével és zaklatásával, hanem szociális és egészségügyi szolgáltatások biztosításával lehet szolgálni. Az AB döntésében 1 éves határidőt adott a hatóságoknak, hogy “kivezessék” a „bárcarendelet” néven elhíresült intézkedést. 2013-ban, három évvel az AB döntésének hatálybalépése után, még mindig a „bárca” hiánya miatt állították elő és vonták eljárás alá a prostituáltakat – de még a kiskorúakat is, pedig azt még a megszüntetett 1999-es rendelet sem tartalmazta, hogy orvosok gyermekeknek prostitúcióra engedélyt adó igazolást adhatnak ki. Tovább súlyosbítja a kiszolgáltatott gyermekek helyzetét, hogy jogszabályaink – hatályos nemzetközi kötelezettségeinkkel is szembeszegülve (lásd: *A Női Érdek Szövetség közpolitikai ajánlásait a nők elleni erőszak területén*) – lehetővé teszik, hogy 16 éves gyermeklányok házasságkötés címén nagykorúsíttatva kikerüljenek a gyermekvédelem és a közoktatás védelme alól, és prostitúcióra kényszerítsék őket.

A 2013-ban hatályba lépett új Btk. a prostitúcióra vonatkozó sok előremutató változtatás mellett az emberkereskedelem fogalmát továbbra is élestszerűtlenül, elemeire bontva tartalmazza: külön tényállás maga az emberkereskedelem – elad, megvásárol, elcserél, ellenszolgáltatásként átad vagy átvesz, valamint szállít, elszállásol, elrejt vagy másnak megszerez – és külön tényállás az, ha ezt kizsákmányolás céljából, szabadságától megfosztott, vagy megtévesztett személy rovására, esetleg erőszakkal követik el. Ugyanakkor ugyanúgy, mint a korábbi jogszabály, ez sem tesz említést arról a kapcsolatról, ami az emberkereskedelmet a szexuális kizsákmányolással, vagyis a prostitúcióval elválaszthatatlanul összeköti.

A prostitúcióval foglalkozó paragrafusok, noha számos súlyosbító körülményt sorolnak fel, ugyancsak nem említik meg az emberkereskedelem szerepét, így fel sem merül, hogy prostitúciós bűncselekményeket is lehet a szervezett bűnözés keretei között elkövetni. Nagyobb probléma azonban, hogy nem neveznek meg az elkövetők mellett sértetteket is. Ez a továbbiakban is azzal a következménnyel fog járni, hogy a prostitúciós bűncselekmények tényleges sértettjei – maguk a prostituáltak – pusztán tanúként, nem egyszer társtettesként szerepelnek az eljárásokban. A sértetti státusz hiánya fontos szerepet játszik abban, hogy a prostituált nem az eljáró hatósággal, hanem az ellene bűncselekményt elkövetővel érez közösséget, így kevésbé valószínű, hogy együttműködik az igazságszolgáltatás szerveivel, de ugyanezért nem kapja meg a sértetteknek kijáró bánásmódot sem, ami a felépülése és a későbbi élete szempontjából elsőrendű fontosságú lenne. Ugyancsak a sértetti státusz hiánya miatt nem gyűjtenek adatot a prostituáltakról a büntetőeljárás során (tanúkról ugyanis nem kell részletes adatokat gyűjteni), ami pótolhatatlan hiányt

okoz az áldozatok, körülményeik, háttérük, szükségleteik, valamint a bűncselekmények természete, hálózati jellemzői stb. megértése szempontjából is.

Az 1999 óta hatályos törvény a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról olyan előírásokat tartalmaz a prostitúcióra, prostituáltakra vonatkozóan, amelyek szellemükben és hatásukban ellenkeznek Magyarország nemzetközi egyezményekben foglalt kötelezettségeivel. Ez a jogszabály a prostitúció cselekményének elkövetőjeként – szemben a Btk.-val – a prostituáltat tételezi, így tilalmakat és szabályokat elsősorban őrá vonatkozóan állapít meg.

Tehát míg a Btk. többé-kevésbé követi a nemzetközi dokumentumokban foglalt ajánlásokat és kötelezettségeket: nem bünteti a prostituáltat (bár azt nem mondja ki határozottan, hogy sértett vagy áldozat volna), a szervezett bűnözésről szóló törvény a prostituáltat helyezi a szabálysértési eljárás középpontjába. A jogalkalmazás a törvények szövegén is túlmegy: szorgalmasan végrehajtják a prostituáltak – akár a fiataloké – igazoltatását, büntetését, ám közben elmulasztanak fellépni az internetes és újsághirdetők, a prostitúciós helyszínül szolgáló üzletek, mulatók ellen, igen ritkán lépnek fel kerítők, bordélytulajdonosok és kitértők ellen is, de még ennél is ritkábban intézkednek az emberkereskedelem nagyágyúival szemben: jobbára akkor, ha nemzetközi megkeresés érkezik. A legeslegritkábban pedig a gyermekprostituáltak (ki)használói kerülnek horogra.

KÖZPOLITIKAI AJÁNLÁSOK

1. Jogi és közpolitikai szabályozás

- 1.1. Nyomatékosan ajánljuk, hogy a magyar állam tartsa be és széles körben alkalmazza az Európa Tanács 2005-ös, az Emberkereskedelem Ellenes Fellépésről szóló, ún. Varsói Egyezményét, amelyet az Országgyűlés a 2013. évi XVIII. törvénnyel ratifikált, különös tekintettel annak a nemek egyenlőségére, a megelőzésre és az áldozatok szakszerű megsegítésére vonatkozó előírásaira. Javasoljuk megfontolni továbbá az emberkereskedelem fogalmára az Egyezmény által adott, s a Btk.-ban jelenleg alkalmazottnál pontosabb definíciót.
- 1.2. Ajánljuk továbbá, hogy a magyar kormányzat haladéktalanul gondolja át az Európai Parlament 2014. február 26-án hozott, a prostitúcióra irányuló kereslet elleni törvényi fellépést szorgalmazó állásfoglalásának megvalósítása érdekében teendő lépéseket. Az EP állásfoglalása kimondja, hogy a prostitúció visszaszorítását az szolgálja, ha nem a prostituáltakat, hanem a prostitúció vásárlóit, a klienseket bünteti a jog.
- 1.3. Illesszék be a Btk.-ban az emberkereskedelem tényállásába a leggyakoribb, legtípusosabb eset, a prostitúció, illetve szexuális kizsákmányolás céljából

történi elkövetést. Ne csak a gyermekpornográfia, hanem a felnőtt pornográfia céljából történő emberkereskedelem is legyen minősített eset.

- 1.4. A prostitúcióval foglalkozó tényállásoknál nevezze meg a prostituáltat, mint a bűncselekmények sértettjét.
- 1.5. A szociális és a gyermekvédelmi törvényben nevesítsék a prostituáltat, illetve az emberkereskedelem áldozatát a szociális támogatásra, ellátásra, segítő szolgáltatás igénybevételére jogosultak között.

2. A megfelelő jogalkalmazás elősegítése

A jogszabályok hatékony alkalmazása érdekében szükség van ezek széles körben – de főleg a jogalkalmazó szervek körében – való megismertetésére, magyarázatára. A felderítéssel és az áldozatok ellátásával foglalkozó szervezetek közötti együttműködést minden lehetséges eszközzel támogatni kell.

3. Kutatás, helyzetfeltárás

- 3.1. Rendeljen meg az állam szerteágazó, megalapozott társadalomtudományi kutatásokat a prostitúció és az emberkereskedelem társadalmi háttéréről, okairól, típusairól. Az állami forrásokon (pl. OTKA) kívül fordítson erre az EU által biztosított Strukturális Alapokból is.
- 3.2. Rendeljen továbbá hozzáférhető, rendszeresen és szakszerűen gyűjtött és elemzett statisztikai adatokat a bűnüldöző hatóságoktól. Biztosítsa az így gyűjtött adatok nyilvános hozzáférhetőségét, kutathatóságát.

4. Képzés, oktatás

- 4.1. Építsék be az ember- és társadalomtudományi szakok (orvosok, rendőrök, jogászok, pszichológusok, pedagógusok, szociális munkások) képzésébe a prostitúció és az emberkereskedelem társadalmi-gazdasági háttérével, az áldozatok sajátos jellemzőivel, igényeivel, a velük való speciális bánásmóddal kapcsolatos ismeretanyagot.
- 4.2. A közoktatásban életkornak megfelelő, rendszeres programok keretében dolgozzák fel a problémát, már az általános iskola 5. osztályától kezdve.

5. Média

A közszolgálati médiumokban foglalkozzanak rendszeresen a témával filmek, sorozatok, vitamúsorok, bűnügyi tudósítások keretében. Különös

hangsúlyt kell helyezni arra, hogy NEM a prostituált a prostitúció mozgatója, hanem a vásárló és a prostitúcióból és emberkereskedelemből hasznot húzó bűnözők.

6. Ellátórendszer

- 6.1. Építsenek ki a prostitúcióban élők, illetve az emberkereskedelem áldozatai számára komplex szolgáltatást nyújtó szociális ellátórendszert, beleértve minden megyében, térségben elérhető, széles spektrumú, áttekinthető, ellenőrzötten működő szolgáltatórendszert, az anonim tanácsadástól az ambuláns ellátáson keresztül az otthont is biztosító ellátásig. E célból jogszabályi változtatásokra, költségvetési forrásokra, szakemberképzésre van szükség.
- 6.2. Vegyék figyelembe az ombudsman 2011-es ajánlását a gyermekprostitúcióról és a gyermekek szexuális bántalmazásáról. Szervezzék át a gyermekvédelmi ellátást úgy, hogy az képessé váljon a gyermekek áldozattá válását a korai szakaszban megállítani, illetve megelőzni.

SEBHELYI VIKTÓRIA-VARGA-SABJÁN DÓRA

AZ EMBERKERESKEDELEM KÉRDÉSÉRE ADOTT SZAKPOLITIKAI VÁLASZOK MAGYARORSZÁGON AZ EURÓPAI UNIÓ IRÁNYMUTATÁSAINAK TÜKRÉBEN

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Európai Unió területén és a Magyarországon ellátott emberkereskedelmi áldozatok száma nagyon különböző, aminek oka az emberkereskedelem fogalmáról való tagállami gondolkodás és az arra adott szakpolitikai válaszok különbözősége.

Az Európai Unió az emberkereskedelem problematikáját méreténél és hatásainál fogva komplex transznacionális jelenséggént kezeli, megoldását tagállami szinten közös szakpolitikák kialakításában és koordinált megvalósításában látja. A szakpolitikai intézkedések rendszerszintű válaszok, amelyek jól tükrözik, hogy az adott társadalom milyen értékek mentén, hogyan gondolkodik azokról a csoportokról, akik hatalom híján a társadalom segítségére szorulnak. Az Európai Unió emberkereskedelem elleni küzdelmének középpontjában a következetesebb megelőzés, az áldozatok jogainak védelme és a büntetőeljárások hatékonyságának javítása áll.

Magyarországon a széttagolt szakpolitikák következményeként kicsi az esélye annak, hogy az áldozatok valódi, rendszerszintű, megfelelő ideig tartó és nyomon követhető segítséget, az elkövetők pedig arányos büntetést kapjanak. A prostitúcióban élők (nagy részét nők és gyermekek) az igazságszolgáltatás rendszerében szervezeti és személyi háttértől függően ugyanazért a cselekményért akár ugyanazon a napon egyszerre lehetnek *emberkereskedelmi áldozatok* és *(szabálysértést) elkövetők*. Gyermekek kerülnek azért börtönbe Magyarországon, mert – noha szexuálisan kizsákmányolt áldozatok – a velük szemben eljáró hatóság szemében szabálysértők, akikkel szemben elzárás alkalmazható. Így kerülnek az igazságszolgáltatás rendszerében az áldozatok egy oldalra az elkövetőkkel. Mindez szimbolikus értéket közvetít azok felé, akik az igazságszolgáltatás működésétől várják az életmentő segítséget és védelmet. Ugyanakkor, az igazságszolgáltatás rendszerében keringő, emberkereskedelemért elítélt elkövetők bűnismétlése, az elhúzódo előzetes letartóztatások és a hosszadalmas büntetőjogi eljárások, valamint a csekély időtartamú szabadságvesztések miatt az elkövetők felelősségre vonása nem bír visszatartó erővel és nem arányos az általuk elkövetett bűncselekmények súlyával, büntetésük nem hatékony.

Ez az elemzés azt vizsgálja, hogy Magyarország miként alakította át jogrendjét annak érdekében, hogy az összhangban álljon az Európai Unió által

meghatározott közösségi előírásokkal és más nemzetközi egyezményekkel. Az írás felépítésében rendhagyó módon nem az áldozatok ellátásán van a hangsúly, hanem sokkal inkább az áldozatok ellátását megnehezítő azonosítási és büntetőeljárás szabályrendszeren.

MÓDSZEREK

Terjedelmi korlátok miatt – az emberkereskedelem legjellemzőbb típusaként – a szexuális kizsákmányolást vizsgáltuk, kis kitekintéssel a többi kizsákmányolási formára. A tanulmány magyarázó jellegű, amely másodelemzés útján (statisztikák, kutatási jelentések és szakpolitikai dokumentumok alapján) vizsgálja az emberkereskedelem kérdésre adott szakpolitikai válaszokat. A statisztikák forrásai az Európai Unió emberkereskedelemre vonatkozó statisztikai adatbázisai (2013-as és 2015-ös EUROSTAT-jelentések), az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS), szabálysértési statisztikai adatok (STAT VIR) és a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatának rendelkezésünkre bocsátott adatai. A kutatási jelentések az elmúlt évek hazai és külföldi kutatásaiból, az Amerikai Egyesült Államok évente közzétett elemzéséből (TIP-jelentés) és a GRETA-jelentés stb. szakirodalmából válogatnak. A szakpolitikai dokumentumok európai uniós és magyarországi szakpolitikai intézkedéseket foglalnak magukban; közülük stratégiákat és különböző jogszabályokat vizsgálunk meg.

A kiadvány melléklete egy olyan anonimizált eset leírását tartalmazza, amelyet egy hazai gyermekvédelmi intézmény bocsátott rendelkezésünkre, és amely véleményünk szerint jól példázza a tanulmányban bemutatott szakpolitikák gyakorlati működésének elégtelenségét.

Sebhelyi Viktória ezúton szeretné megköszönni Németh-Almási Juditnak, Juhász Borbálának, Hoffmann Krisztának, Don Katalinnak, Sáfrány Rékának, Agárdy Cecíliának, Szabó Dianának, Fáklya Ágnesnek és Betlen Annának a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségét és támogatását.

1. Az Európai Unió előírásai az emberkereskedelem elleni küzdelemmel kapcsolatban

Az emberkereskedelmi áldozatok száma, a lánygyermek prostitúción belüli aránya és a harmadik országokból érkező áldozatok száma növekvő tendenciát mutat az Európai Unióban az elmúlt évekre visszatekintve. Noha az emberkereskedelem jellegét tekintve folyamatosan változik, jellemzői közül

a nemek aránya változatlan: a statisztikákból⁷⁵ a női áldozatok állandó felülreprezentáltsága olvasható ki. Az Európai Unió tagállamaiban a nőáldozatok többsége kelet-európai (bolgár, román, magyar) állampolgár, és roma etnikumú⁷⁶. Európai unió (a továbbiakban: EU) szinten a magyar nők a 2010-es évek óta egyre nagyobb számban jelennek meg az emberkereskedelem áldozatai között⁷⁷, őket szexuális kizsákmányolás céljából elsősorban Hollandiába, Németországba, Angliába viszik ki⁷⁸. A statisztikákból az is kiderül, hogy az emberkereskedelmi áldozatként azonosított és ellátott magyar áldozatok száma nem Magyarországon, hanem külföldön, az Európai Unió más tagállamaiban a legmagasabb.

75 A szexuális kizsákmányolás, a koldulásra kényszerítés és a gyereklányok eladása kapcsán felülreprezentáltak a női áldozatok.

76 Az etnikai háttérnek strukturális jelentősége van, mivel a romák – a nem romákhoz képest – társadalmi-gazdasági deprivációjuk következtében alacsonyabb hatalmi helyzetben vannak. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az emberkereskedelmet nem etnikai problémának, hanem sokkal inkább hatalmi, és ezért „genderproblémának” tekintjük.

77 Az EU-n belül azonosított áldozatok nagy többsége EU-s polgár (61%), az EU-n kívüli országokból Európába hozott és itt kizsákmányolt áldozatok többsége pedig nigériai, kínai és brazil. Nagyon szembetűnő a nem EU-s polgárok számának ugrásszerű növekedése a vizsgált 2008 és 2010 közötti időszakban. Míg 2008-ban az összes, Európai Unióban azonosított nőáldozat 18%-a volt harmadik ország állampolgára, 2010-ben ez az arány már 39% volt. (Férfiak tekintetében hasonló, ugrásszerű növekedésről beszélhetünk: míg 2008-ban 12% volt a harmadik országokból érkező férfi áldozatok aránya, 2010-ben már 37%). Míg állampolgárság tekintetében 2013-ban a bolgár és a román nők voltak felülreprezentáltak az emberkereskedelmi áldozatok között, 2014-ben már magyar nők is megjelentek a legnagyobb kelet-európai kibocsátó országok sorában. Ha az összeurópai képet nézzük, Magyarország a negyedik helyen áll: 2014-ben Románia, Bulgária, Hollandia, Magyarország volt a sorrend. Az adatok forrása: „EUROSTAT Statistical Working Papers Trafficking in Human Beings (2013-2014), Publications Office of the European Union”.

78 Trafficking in Person Reports (TIP), 2012-2014 of US Department of State In: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/index.htm>, (a letöltés időpontja: 2015. 09. 14.).

Az Európai Unió olyan jogállamiságon alapuló közösség, amelyben a tagállamokat önkéntesen és demokratikus úton jóváhagyott szerződések kötik össze.^{79, 80} Az Európai Parlament és a Tanács olyan súlyos bűncselekmények esetén, amelyek jellegüknél és hatásuknál fogva több államra kiterjednek, és amelyekkel szemben különösen szükséges a közös tagállami fellépés, szabályozási minimumokat tartalmazó irányelveket állapíthat meg. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 83. cikke értelmében (többek között) az emberkereskedelem, illetve a nők és a gyermekek szexuális kizsákmányolása ilyen bűncselekménynek minősül⁸¹. Az irányelvek úgy tűznek ki kötelezően elérendő célokat, hogy a megvalósításhoz szükséges forma és eszközök kiválasztását a nemzeti hatóságokra bízzák⁸². Az emberkereskedelemtől szóló irányelv⁸³ (a továbbiakban: irányelv) minimumszabályokat határoz meg a bűncselekményi tényállások és a büntetési tételek vonatkozásában, és a nemi szempontokat is figyelembe véve vezet be közös rendelkezéseket az emberkereskedelem megelőzése és az áldozatok védelmének megerősítése érdekében. Az irányelv fő célja a „következetesebb megelőzés és büntetőeljárás, valamint az áldozatok jogainak védelme. Ez az irányelv továbbá összefüggéseiben tárja fel az emberkereskedelem különböző típusait, és annak biztosítását célozza, hogy az emberkereskedelem valamennyi formáját a lehető leghatékonyabb intézkedésekkel kezeljék”⁸⁴.

79 „Uniói szerződések”, Európai Unió, utolsó letöltés: 2015. 09. 28: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_hu.htm.

80 „Lisszaboni Szerződés (Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról)” (2007/C 306/01), 2007. 12. 13. (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:-FULL&from=HU>). A 288. cikk alapján az EU hatásköre gyakorlására rendeleteket, határozatokat, irányelveket, ajánlásokat és véleményeket fogad el. Minden tagállam számára kötelező erejű a határozat, a rendelet és az irányelv – az ajánlás és a közlemény azonban nem.

81 „Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata” 2012/C 326/01 83. cikk, utolsó letöltés: 2015. 09. 28: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HU>

82 Ibid., 288. cikk.

83 Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:101:0001:0011:HU:PDF>.

84 Ibid., (7) preambulumbekzdés.

Az irányelv célja a benne megnevezett jogok és alapelvek teljes betartása⁸⁵. Az irányelv - az újabb tapasztalatokra figyelemmel - a korábbinál tágabban értelmezi az emberkereskedelem fogalmát, így nevesíti a szexuális kizsákmányolás és munkára kényszerítés mellett a koldulásához (ez akkor tartozik az emberkereskedelem fogalma alá, ha a kényszermunka valamennyi feltétele fennáll) és a bűncselekményekhez kapcsolódó kizsákmányolások (többek között zsebtolvajlás, áruházi lopás, kábítószerrel való kereskedés), a szervkereskedelem, valamint a jogellenes örökbefogadás és a kényszerházasság aktusait, utóbbi kettő esetében akkor, ha azok megfelelnek az emberkereskedelem tényállási elemeinek. Az irányelv értelmében, *ha gyermekkorú – vagyis 18 éves kor alatti – áldozatról van szó, a kizsákmányolásba való esetleges beleegyezés irreleváns*⁸⁶. A szankciókat figyelembe véve emberkereskedelem esetén a büntetés felső határa legalább öt év, minősített esetekben (például ha gyermekkorú az áldozat) pedig legalább tíz év szabadságvesztés kell, hogy legyen.

Az irányelv nem helyezi hatályon kívül a tagállami jogszabályokat, de arra kötelezi a tagállamokat, hogy úgy alakítsák át nemzeti jogi szabályozásukat, hogy az összhangban legyen a közösségi előírásokkal. Ha egy tagállam nem ülteti át az irányelvet, és nem végzi el az ebből fakadó kötelezettségeit, az Európai Bizottság indokolással ellátott véleményt ad, és az ebben foglaltakat az érintett tagállamoknak meghatározott határidőn belül teljesíteniük kell. Amennyiben ez nem történik meg, és az adott tagállam nem tesz eleget a véleményben foglaltaknak, a Bizottság az Európai Unió Bíróságához fordulhat⁸⁷. A Bíróság az ilyen tagállamokat kényszerítő bírságra vagy átalányösszeg fizetésére kötelezheti⁸⁸.

A 2011/36/EU irányelv átültetésének határideje 2013 áprilisa volt a tagállamok számára. Magyarország a határidőig teljesítette az elvárást, és arról értesítette az Európai Bizottságot, hogy az irányelvet teljesen átültette a magyar jogrendszerbe⁸⁹. A magyar kormány 2014 novemberében jelentést küldött az

85 Ezek a jogok és alapelvek a következők: emberi méltóság; a rabszolgaság, a kényszermunka és az emberkereskedelem tilalma; a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalma; a gyermekek jogai; a szabadsághoz és biztonsághoz való jog; a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadsága; a személyes adatok védelme; a hatékony jogorvoslatihoz és a tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a törvényesség elve és a bűncselekmények és büntetések arányosságának elve, lásd az irányelv (33) preambulumbekzdését.

86 Ibid., (11) preambulumbekzdés.

87 „Európai Unió működéséről szóló szerződés”, 258. cikk.

88 Lásd az „Európai Unió működéséről szóló szerződés” 260. cikkét.

89 Dr. Berta Krisztina, „Dr. Berta Krisztina helyettes államtitkár asszony közleménye az emberkereskedelem elleni nap alkalmából”, 2013. 10. 18., <http://emberkereskedelem.kormany.hu/dr-bertha-krisztina-helyettes-allamtitkar-asszony-kozleme-nye-az-emberkereskedelem-ellni-nap-alkalmabol>.

Európai Bizottságnak az irányelv végrehajtásáról, a jelentés nem nyilvános volta miatt azonban nem ismerjük annak tartalmát.

A magyar emberkereskedelem elleni szakpolitikák és a megelőzéssel kapcsolatos intézkedések, programok bemutatását terjedelmi korlátok miatt csupán a teljes kutatási beszámoló tartalmazza. Ebben a dokumentumban az irányelv magyarországi végrehajtásának legfontosabb elemeit emeljük ki.

2. AZ EMBERKERESKEDELEM ÁLDOZATAI MAGYARORSZÁGON: ELKÖVETŐK ÉS SÉRTETTEK EGYSZERRE

2.1. Azonosítás

Az azonosítási folyamat az ellátórendszer beléptetési mechanizmusa. Megfelelő működése esetén az áldozatok segítséget kapnak, elégtelen működése esetén nem jutnak el az ellátórendszerbe, vagy nem a számukra megfelelő ellátásban részesülnek. Nem mindegy, hogy miként azonosítja az ellátórendszer és az igazságszolgáltatás az abban megjelenőket, ugyanis e „címkek” alapján különül el a segítség (ellátás) vagy a szankciók típusa. Az emberkereskedelem és a prostitúció fogalmával kapcsolatos dilemmák már az azonosítás folyamatában kumulálódnak és válnak problémává.

Az emberkereskedelem és a prostitúció kapcsolata nem jelenik meg a szakpolitikák (stratégiaiák és jogszabályok) szintjén. A szociális törvény⁹⁰ nem nevezi meg ellátandó csoportként a prostituáltakat. A büntető törvénykönyv⁹¹ (a továbbiakban: Btk.), a szabálysértési törvény⁹² és rendőrségi jogszabályok⁹³ esetében más az emberkereskedelem és a prostitúció alanya, és a (társadalomra veszélyes) tevékenységek meghatározása sem egységes. A Btk. az emberkereskedelem meghatározása során a kizsákmányolási fajtákat (a gyermekpornográfián kívül), tehát például konkrétan a prostitúciót annak ellenére sem nevezi meg, hogy az irányelvben kifejezetten szerepel a prostitúció révén történő kizsák-

90 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

91 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)

92 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről. (Szabs. tv.)

93 Csupán az idevágó jogszabályokat vizsgáltuk: „Az országos rendőrfőkapitány 13/2014. ORFK utasítása a prostitúcióval összefüggő jogsértések és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról”, 2014. 05. 16.; „2/2013. ORFK utasítás a rendőrség áldozatsegítő feladatairól”, 2013. 01. 31.; 17/2007. IRM (Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium) rendelet a rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól, 2007. 03. 13.

mányolás. A Büntető törvénykönyvbéli hiányosság (a megnevezés hiányának) következménye az, hogy a prostitúcióban élők nem jogosultak az áldozatoknak járó támogatásokra, a szociális törvénybéli hiányosság következménye pedig az, hogy a prostituáltak – a prostitúció okán, rászorulóként – semmilyen szociális ellátásra nem jogosultak⁹⁴. Az, hogy a prostitúció és az emberkereskedelem közötti kapcsolat nem jelenik meg a szakpolitikákban, azzal a következménnyel jár, hogy a *prostitúcióban érintettek nem jogosultak* – a prostitúció okán – *bekerülni az szociális és áldozatvédelmi rendszerbe*.

A prostitúció és az emberkereskedelem összekapcsolt fogalmainak és alanyai megnevezésének hiánya a Btk.-ban és a rendőrség intézkedésre vonatkozó szabályozásaiban is megjelenik. A Btk. alapján a prostitúciót végző személy aktív cselekvő, míg az emberkereskedelem sértettje passzív alany, akivel a bűncselekmény megtörténik. A büntető törvénykönyv alapján a prostitúció haszonszerzés⁹⁵ céljából végzett szexuális tevékenység. A rendőrség (prostitúciós és emberkereskedelmi feladatairól szóló) utasítása⁹⁶ kategóriák szerint különíti el a prostitúcióval összefüggő intézkedés alá vont személyekkel kapcsolatos feladatokat. Ilyen személyek a prostituáltak (akik ellen az utasítás szerint fel kell lépni)⁹⁷, az emberkereskedelem áldozatai⁹⁸ (akiket a jogszabály nem definiál) és az eltűnt személyek (akik az emberkereskedelem potenciális áldozatai is lehetnek)⁹⁹.

Annak ellenére, hogy az új Btk.-ban alkalmazott emberkereskedelmi meghatározás pontosabb és egyértelműbb, mint a korábbi emberkereskedelmi tényállás¹⁰⁰, az irányelvben megfogalmazott céloknak több ponton sem felel meg. A Btk. emberkereskedelmi tényállásának *minősített esete* nevezi meg az emberkereskedelem cselekményét (eladás, átadás, toborzás, szállítás stb.) és célját (kizsákmányolás), és csak egy következő pontban mutat rá az eszköz-

94 csak akkor, ha beletartoznak a szociális törvény által megnevezett támogatandó kategóriába, tehát szerhasználók, hajléktalanok, pszichiátriai betegek, idősek vagy gyermekek.

95 Btk., 459. § 25.

96 13/2014. (V. 16.) ORFK utasítás a prostitúcióval összefüggő jogsértések és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról

97 Ibid., II. fejezet, Részletes rendelkezések, 1. A prostitúcióval összefüggő rendészeti feladatok

98 Ibid., II. fejezet, 2. rész: A prostitúcióhoz kapcsolódó bűncselekmények és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos bűnügyi, bűnmegelőzési és áldozatsegítési feladatok, 13–16. pont.

99 Ibid., II. fejezet, 2. rész: A prostitúcióhoz kapcsolódó bűncselekmények és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos bűnügyi, bűnmegelőzési és áldozatsegítési feladatok, 17–19. pont.

100 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (korábbi Btk.), 175/B. §.

zők használatára (erőszak, fenyegetés, megtévesztés stb. használata) mint súlyosbító körülményekre¹⁰¹. A GRETA csoport, valamint az Amerikai Egyesült Államok 2014-es emberkereskedelmi jelentése¹⁰² egyaránt rámutat arra, hogy az emberkereskedelemnek ez a meghatározása félreérthető. Azt javasolják a kormánynak, hogy az alapeset meghatározásába a cselekmény és célok mellett az eszközök is szerepeljenek annak érdekében, hogy más tagállamokkal való kölcsönös segítségnyújtáskor¹⁰³ ne okozzon nehézséget az emberkereskedelem fogalmának különböző definíciója. Ezenkívül –ahogy már korábban jeleztük – az új Btk. emberkereskedelem tényállása nem alapesetben, hanem minősített esetben szerepelteti célként a kizsákmányolást. A GRETA-jelentés megállapítja, hogy az emberkereskedelem alapesete a cselekményre mint a bűncselekmény egyetlen elemére utal („Aki mást elad, megvásárol, elcserél, ellenszolgáltatásként átad vagy átvesz”), és csak a minősített tényállásban szerepel az emberkereskedelem nemzetközi meghatározásának két további eleme (mégpedig a *kizsákmányolás céljából elkövetett bűncselekmény*)¹⁰⁴.

A magyar szakpolitika (és ebből következik, hogy az áldozatokkal találkozó ellátórendszer) sem tekinti áldozatnak azokat a nőket, akik anyagi kényszer miatt kerültek bele a prostitúcióba. A Btk. az uniós irányelvvel ellentétben¹⁰⁵ nem veszi figyelembe az áldozatok kiszolgáltatott helyzetéből adódó, a (saját) kizsákmányolásába való beleegyezésének irrelevanciáját az elkövetési módszerek (eszközök) alkalmazásának fennállása esetén. Teszi ezt annak ellenére, hogy a 2011/36 EU irányelv a kiszolgáltatott helyzettel való visszaélést az emberkereskedelmi tényállás egyik elkövetési módjaként nevezi meg.¹⁰⁶ A gazdasági kényszer miatt „választott” prostitúció az irányelv fogalmai szerint akkor jelent kiszolgáltatottságot, ha „az adott személy tényleges vagy elfogadható választási lehetőség hiányában kénytelen alávetni magát az adott visszaelésnek”¹⁰⁷. A kiszolgáltatottság az irányelv szerint akkor esik az emberkereskedelem fogalma alá, ha valaki azt kihasználva, annak okán szervez be (vagy szállít, ad át, rejteget, fogad) valakit, hogy kizsákmányolja (vagyis, hogy elvegye, elfogadjon a pénzt vagy a pénzének egy részét). 2012-ben kutatást végeztünk Magyarországon és Svájcban, és 120 utcai prostitúcióban élő ma-

101 Btk., 192. § (3) bek.

102 TIP, 2014.

103 Az Európa Tanács Emberkereskedelem Elleni Fellépésről szóló Egyezménye Magyarország által történő végrehajtásáról szóló jelentés, GRETA – Az emberkereskedelem elleni fellépés szakértői csoportja. Első értékelési kör, 2015 – GRETA(2015)11.

104 GRETA(2015)11.

105 2011/36/EU irányelv, 2. cikk, (4) bek.

106 Ibid., 2. cikk, (1) bek.

107 Ibid., 2. cikk, (2) bek.

gyar nőt kérdeztünk meg¹⁰⁸. Az eredmények azt mutatták, hogy a nők prostitúcióba kerülése esetén a többszörös kizsákmányolás, a kiszolgáltatottság és a mindenféle támogatás hiánya az összes prostitúcióban élő nőben közös¹⁰⁹. A prostitúcióba kerülés elsődleges okainak egyike a konkrét fizikai, lelki, szexuális kényszer (leggyakrabban a három együttese), egy másik pedig a gazdasági kényszer, ami általában szintén együtt jár a felsorolt kényszerekkel, de ilyen esetben a prostitúcióba kerülés elsődleges oka gazdasági eredetű. Ha gazdasági kényszer áll fenn, a szegénység, a munkanélküliség és a gyermek gyermekvédelmi hatóság általi elvételétől való félelem egyszerre jelenik meg a nők életében, és kényszeríti őket – más lehetőség hiányában – a prostitúcióra. Az összkép azt mutatta, hogy bár a nők nem beszéltek kifejezetten saját futtatóról, válaszaikból kiderült, hogy életüket, amelyben sem az alvásidőt, sem a szabadidőt, sem a napi étkezést tekintve nem rendelkezhetek magukról, egy harmadik fél kontrollálja. A megkérdezettek nagy része (88%) heti hétnapos munkahétről, átlagosan heti 50,1 órás „munkavégzésről” (a válaszadók egyötöde heti legalább hetven órát jelölt meg kötelező munkaidőként) és a szabadidő eltöltésének korlátozásáról (63%) – például a meghatározott alvásidőről – számolt be. A kutatás szerint a válaszadók 91%-a ki szeretne szállni a prostitúcióból, de különböző (elsősorban gazdasági) támogatások nélkül nem tudja ezt megtenni, ugyanis kizárólagos kenyérkeresőként a többség önmagán kívül (63%) átlagosan három ember eltartásáért is felel. Az eltartottak száma nem feltétlenül jelent gyerekeket, hanem inkább a nők szűkebb és tágabb környezetét: a saját és a futtatója családjának felnőtt családtagjait. A kutatás során megkérdezett nők nagy része nem volt emberkereskedelmi büntetőeljárás sértettje, de magyarországi prostitúciós tevékenységük során számos szankciót (leggyakrabban: pénzbírságot) kaptak tevékenységükért.

108 IRIS - Szociális szolgáltatások fejlesztése prostitúcióban élő magyar nők részére Magyarországon és Svájcban, Helyzetkép és teendők, Sex Educatio Alapítvány, Budapest, 2012, <http://sexeducatio.hu>.

109 A kérdőíves módszer például a futtatók vagy kizsákmányolók jelenléte miatt bizonyult problematikusnak, így a kizsákmányolás és az önrendelkezés fogalmát operacionalizálva kérdeztünk rá a prostitúció okára, a választás szabadságára és a különböző változókra, így például a nők által eltartottak számára, a szabadidő mennyiségére és beosztására, az óvszerhasználatra, a napi bevételi minimumra, a kizárólag a nők által keresett pénzből élő felnőttek számára, valamint a naponta élelmiszerre költött összegre vonatkozóan.

A Btk. az emberkereskedelmi tényállásán kívül összesen tizennégy olyan tényállást¹¹⁰ tartalmaz, amely illeszkedik az emberkereskedelem irányelvi meghatározásához. A rendelkezésünkre álló statisztikák alapján az emberkereskedelmi eljárások száma irreálisan alacsony, az egyéb, kapcsolódó tényállások száma viszont együttesen már jóval magasabb. 2014-ben 25 emberkereskedelemmel kapcsolatos eljárás zajlott Magyarországon, míg a szorosan kapcsolódó tényállások (kerítés, prostitúció elősegítése, kitartottság, gyermekprostitúció, gyermekpornográfia) eljárásainak együttes száma 458 volt. Az öt utóbbi tényállás sértettjeinek és elkövetőinek száma is meglepően alacsony volt: összesen 176 fő sértettet és 142 fő elkövetőt tartanak számon¹¹¹.

Megvizsgáltuk a munkacélú kizsákmányolással kapcsolatos adatokat is: a kényszermunka, a gyermekmunka és a harmadik országbeli (nem uniós) állampolgár jogellenes foglalkoztatása tényállásban összesen 23 eljárást rögzítettek¹¹². Az új Btk. egyébként bevezette a gyermekprostitúció kihasználásának¹¹³ különálló tényállását, amely érthetetlen módon nem minősül emberkereskedelemnek. (Az irányelv 4. cikk (2) a) pontja alapján a gyermekprostitúció kihasználása tényállás esetén a büntetési tétel felső határának legalább 10 évnél kell lennie, míg ez a Btk. tényállása szerint max. három év lehet¹¹⁴).

Az irányelv meghatározásainak pontatlan átvétele miatt lehetetlen az irányelv céljainak teljesítése, mert már az emberkereskedelem áldozatainak meghatározása sem áll összhangban az uniós irányelvvel. Úgy tűnik, hogy nemcsak a jogszabályok, de maga az emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia¹¹⁵ – a legfontosabb szakpolitikai dokumentum – sem definiálja egyértelműen, hogy kik pontosan az emberkereskedelem áldozatai, és hogy maga az emberkeres-

110 Emberiesség elleni bűncselekmény (143. §), Emberi test tiltott felhasználása (175. §), Kényszermunka (193. §), Személyi szabadság megsértése (194. §), Kényszerítés (195. §), Szexuális kényszerítés (196. §), Szexuális erőszak (197. §), Kerítés (200. §), Prostitúció elősegítése (201. §), Kitartottság (202. §), Gyermekprostitúció kihasználása (203. §), Gyermekpornográfia (204. §), Gyermekmunka (209. §), Harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatása (356. §, (2)bek.).

111 Egy másik tényállás, a „prostitúció elősegítése” kapcsán 2014-ben 56 eljárást rögzített az ENYÜBS, ugyanakkor a sértettek esetében ugyanezen tényálláshoz nem tartozik számadat. Annak ellenére, hogy az ENYÜBS folyamatokat rögzít, nem csak a megkezdett és befejezett eljárások adatait, megállja a helyét a prostitúció áldozat nélküli bűncselekménynek tekintett felfogása (lásd: Betlen – „Prostitúció” és Betlen – „A képmutatás”).

112 ENYÜBS, 2015

113 Btk., 203. §

114 203. § (1) bek.

115 1351/2013. (VI. 19.) Korm. határozat az Emberkereskedelem Elleni Küzdelemről szóló 2013–2016 közötti Nemzeti Stratégiáról.

kedelem milyen viszonyban áll a prostitúcióval. A stratégia magukat az áldozatokat tartja az áldozatsegítési rendszer legfőbb akadályának abban a tekintetben, hogy nem tudnak bejutni az elvileg számukra létrehozott – mellesleg nem transzparens, és ellátórendszeri tagok által sem alaposan ismert, illetve rendszerként nem működő – intézményhalmazba. Ahogy a stratégia fogalmaz: *„Az áldozatok nincsenek tisztában jogaikkal, a számukra nyitva álló lehetőségekkel és azok korlátaival. Nem bíznak az áldozatsegítési és védelmi rendszerünkben, így érdekvédelemértékesítési és önmegvédelemértékesítési képességük nem megfelelő. Elsősorban a szexuális célú kizsákmányolás áldozataira jellemző, hogy nem rendelkeznek áldozattudattal, életkörülményeik miatt nem ismerik fel, hogy emberkereskedelem áldozataivá váltak és gyakran az anyagi felemelkedés lehetőségét látják a prostitúcióban”*¹¹⁶. Az idézett szöveg jól mutatja, hogy a magyar áldozatsegítő rendszer áldozatokhoz való hozzáállása (megközelítése) messze áll az uniós irányelvben megfogalmazottaktól. Az áldozatok jogtudatosságára és érdekvédelemértékesítésére vonatkozó elvárás egyértelműen kifejezi azt a szemléletet, amely egyáltalán nem veszi figyelembe a prostitúció áldozatainak szocioökonómiai státuszát, pszichés jellemzőit. Ez a „segítő” szemlélet inkább hibáztat és hárít ahelyett, hogy az áldozatokra valóban áldozatként tekintve megértse őket, és segítségüket a szükségleteiknek (és jogaiknak) megfelelően szervezze meg.

A rendelkezésre álló kutatások alapján több rizikófaktor is összefüggésbe hozható a prostitúcióba való bekerüléssel: a mélyszegénység, a szegregált környezetben és diszfunkcionális családban való nevelkedés, a gyermekkori bántalmazás, a szerhasználat, az állami gondoskodás. Az összes rizikófaktor közül azonban a gyermekbántalmazás, azon belül is a szexuális bántalmazás a legkiemelkedőbb¹¹⁷. A szexuális bántalmazás hosszú távú következményeivel kapcsolatban jelentős kutatási anyag áll rendelkezésre akár magyar nyelven is, ám az ezzel kapcsolatos ismeretek (megfelelő képzések hiányában) ritkán jelennek meg a hétköznapi gyakorlatban, amikor egy hatósági vagy segítő szakember a prostitúció áldozataival találkozik. A gyermekkorukban szexuális bántalmazást elszenvedett nők és férfiak szexualitáshoz való viszonya egy életre sérül: felnőtt korukban elviselhetetlenné válik a szex, vagy az a hiedelem alakul ki bennük, hogy csak a szexre alkalmasak. Az elszenvedett traumák miatti problémákat az áldozatok többsége – gyakran előzetes, nem megfelelő (a traumafeldolgozásban nem jártas) szakembernél és intézményeknél szerzett negatív (gyakran retraumatizáló) tapasztalatai miatt – nem viszi terápiába, és nem kér vagy fogad el segítséget. A haragot és a fájdalmat elfojtja, és maga ellen fordítja: a depresszió, a pszichoszomatikus betegségek, az öngyilkossági készletések, a szerfüggőség vagy a prostitúció vállalása mind az önbüntetés

116 Ibid., 17. o.

117 Vidra Zsuzsa, Baracsi Kitti, Katona Noémi, Sebhelyi Viktória. „Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés”. Közép-európai Egyetem, Közpolitikai Tanulmányok Központja (CEU CPS), 2015; Judith Herman. „Trauma és gyógyulás” (Háttér-NANE, Bp., 2011).

egy-egy formája. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a traumatizált áldozatok ritkán férnek hozzá saját traumáik emlékeihez, és állandó önváddal, szégyen- és büntudatérzéssel küzdenek: „minden olyan felnőtt, akit gyerekkorában molesztáltak, a reménytelen alkalmatlanság, értéktelenség és az eredendő romlottság átható érzését hurcolja magával a gyerekkorból”¹¹⁸. Azok a pszichés mechanizmusok és megküzdési módok, amelyek adaptívak voltak a bántalmazó gyermekkori környezetben, maladaptívvá válnak, és komoly gondokat okoznak felnőttkorban. A túlélők nem tudnak megküzdni az újabb bántalmazó, kizsákmányoló helyzetekkel életük során. A hozzá nem értők számára ezért úgy tűnik, hogy aktívan vagy passzívan keresik, előidéznek az ilyen helyzeteket. Maga a hagyományos pszichiátriai gondolkodás is durva társadalmi előítéletek szerint ítéli meg a túlélőket, tüneteik megértése és azok mögöttes okainak feltárása helyett azt feltételezve, hogy a bántalmazást maguk az áldozatok akarják és provokálják¹¹⁹.

Tekintve, hogy az Amerikai Pszichiátriai Társaság diagnosztikai kézikönyvében nem szerepel a fejlődési traumatizációs zavar, illetve a kötődési traumatizáció fogalma, amellyel a kumulatív intrafamiliaris traumák hatásait le lehetne írni a felnőtt viselkedésben¹²⁰, a gyermekkori bántalmazás felnőtt áldozatai akár többféle diagnózist is kaphatnak a szomatizációs zavartól a személyiségzavarig, és heves reakciókat válthatnak ki a segítő szakemberekből is, akik azt gondolják, hogy az áldozatok szimulálnak, ezért kétségbe vonják a szavahihetőségüket. A külvilág sokszor érzéketlenebbül és szigorúbban ítéli meg a traumatizáltakat, mint azokat, akiktől a traumáikat elszenvedték¹²¹. Az áldozatok hibáztatása világosan megjelenik a mai magyar valóságban.

Az áldozatok fel nem ismerése, az emberkereskedelem és a hozzá kapcsolódó bűncselekmények bemutatása kapcsán be kell mutatnunk azt is, amikor a prostitúcióban érintett nők az igazságszolgáltatásban a „másik oldalon” állnak, azaz gyanúsítottként, elkövetőként vesznek részt a szabálysértési eljárásban. Leegyszerűsítve: a prostitúció ma Magyarországon szabálysértésnek minősül abban az esetben, ha nem az önkormányzatok által kijelölt türelmi

118 Susan Forward. „Mérgező szülők” (Háttér Kiadó, Bp., 2000), 169. o.

119 Herman, J. „Trauma és gyógyulás”, 5. fejezet.

120 Kuritárné Szabó Ildikó. „A gyermekkori családon belüli traumatizáció és következményei”. In: *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna*, szerk.: Kuritárné Szabó Ildikó, Tisljár Eszter (Oriold és tsai., 2015).

121 Herman, J. „Trauma és gyógyulás”, 6. fejezet.

zónákban történik¹²². Mivel az önkormányzatok (általában) nem jelölnék ki zónákat, ezért a prostitúciót végző nőket minden esetben meg lehet bírságnálni. A szabálysértési törvény értelmében a szabálysértésért háromféle büntetést lehet kiszabni: szabálysértési elzárást, pénzbírságot és közérdekű munkát¹²³. A törvény értelmében egyszerre többféle bírság kiszabható¹²⁴, konkrétan elzárás és pénzbírság, pénzbírság és közérdekű munka. Ebben a megközelítésben, szemben a fent taglalt, a Btk. emberkereskedelemmel és az ahhoz kapcsolódó tényállásaival kapcsolatos eljárások számával (25, illetve 2014-ben 458) figyelemre méltóan több eljárás indult Magyarországon: prostitúció miatt 2012 és 2014 között összesen 31 060 felelősségre vonás történt. A büntetések változatosak, a helyszíni és pénzbírságok és az elzárások a legnépszerűbb szankciók – gyermekek esetében is.

2.2. Gyermekek

A szankciók kapcsán elértünk a szabályozás egy másik nagyon fontos eleméhez: a gyermekekkel kapcsolatos szabályozáshoz, amely szintén ellentétes a 2011/36/EU irányelv szellemiségével, illetve más, Magyarországot kötő nemzetközi jogi egyezményekkel, így például a Gyermejjogi Egyezményrel és annak 2. fakultatív jegyzőkönyvével¹²⁵. Mind a Gyermejjogi Egyezmény, mind az irányelv kimondja, hogy a 18 éves kor alatti egyének gyermeknek minősülnek¹²⁶. A gyermekvédelmi törvény¹²⁷ (a továbbiakban: Gyvt.) a 18 éves

122 A prostitúció közrendvédelmi szabályait az ún. maffiatörvény (az 1999. évi LXXV. törvény a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról) tárgyalja, míg a prostitúcióval kapcsolatos szabálysértéseket a szabálysértési törvény (Tiltott prostitúció: 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről [Szabs. tv.], 172. szakasza és a szexuális szolgáltatásra való felhívás tilalma 184. §) szabályozza.

123 Szabs. tv. 7. §, (1).

124 Ibid., 7. §, (2).

125 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről (Gyermejjogi Egyezmény); 2009. évi CLXI. törvény a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló, a Gyermekek jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv meg erősítéséről és kihirdetéséről.

126 2011/36/EU irányelv, 2. cikk, (6) bekezdés; Gyermejjogi Egyezmény, 1. cikk.

127 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.

kor alatti egyéneket gyermeknek¹²⁸ nevezi, a polgári törvénykönyv¹²⁹ (a továbbiakban: Ptk.) pedig kiskorúakról¹³⁰ beszél 18 éves kor alattiak esetében. A szabálysértési törvény a 14 éves kor alatti egyéneket gyermeknek, a 14 és 18 éves kor közöttieket fiatalokként tekint¹³¹. A Gyvt. is használja a fiatalkorúság fogalmát¹³²: a 18 év alatti gyermek fiatalokként (12 vagy 14 éves kor felett, a szabálysértés/bűncselekmény elkövetésének időpontja szerint) számít. A Btk. alapján gyermeknek (nem büntethetőnek) a 14 éves kor alattiak számítanak¹³³, öt súlyosabb bűncselekmény elkövetésének esetét kivéve¹³⁴ – ilyen esetben 12 évre csökken a gyermekkor korhatára, amely egyébként a büntethetőséget kizáró ok¹³⁵. A Btk. ugyanakkor a gyermekprostitúció kihasználásának tényállását a 18 éves kor alattiak kihasználására vonatkoztatja, tehát ez esetben a törvény a Gyvt. szerinti meghatározást használja.

A gyermekeket a Magyarország által is elfogadott és törvényerőre emelt jogok illetik meg¹³⁶, amelyek csupán akkor érvényesülhetnek, ha a felnőtt társadalom ezt a saját kötelezettségeként tartja szem előtt. A felnőtt társadalom prostitúciót végző személyekre elkövetőként tekint: a *gyermekkor fogalmának* a törvényekben megjelenő *viszonylagossá tételevel* felhatalmazást nyer arra, hogy az egyébként más szempontból gyermeknek tartott 18 év alattiakra prostitúció esetén szintén bűnösnek, elkövetőként tekintsen. Számos hazai szakpolitikai dokumentum mutat rá a gyermekek korból fakadó kiszolgáltatottságára¹³⁷,

128 Gyvt., 5. §, (a).

129 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

130 Ptk., 2:10. §, (1).

131 Szabs. tv., 10. §, (c); 27. §.

132 Gyvt., 5. §, (b).

133 Btk., 16. §.

134 Emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, testi sértés, rablás, kifosztás.

135 Btk., 15. §.

136 Gyermekjogi Egyezmény, 32. cikk („védelemben részesüljön a gazdasági kizsákmányolás ellen, és ne legyen kényszeríthető semmiféle kockázattal járó, iskoláztatását veszélyeztető, egészségére, fizikai, szellemi, lelki, erkölcsi vagy társadalmi fejlődésére ártalmas munkára”), valamint 34. cikk („az Egyezményben részes államok kötelezik magukat arra, hogy megvédik a gyermeket a nemi kizsákmányolás és a nemi erőszak minden formájától. Ebből a célból az államok hazai, kétoldalú és többoldalú síkon különösen az alábbiak megakadályozására tesznek intézkedéseket: [...] (b) gyermekek kizsákmányolása prostitúció vagy más törvénytelen nemi tevékenység céljára”).

137 Példa: „Emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia, Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011–2020)”, forrás: http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9323_file16_roma_hu_strategy_annex1_hu.pdf.

és gyermekek szabadságvesztését, letartóztatását végső eszköznek tartja¹³⁸, a magyarországi szabályozás mégis elzárással bünteti a prostitúcióban érintett gyermekeket. A szabálysértési eljárás során a gyermekek az őket kizsákmányolóok oldalára kerülnek. Annak ellenére, hogy ők a bűncselekmények áldozatai, az igazságszolgáltatás és a társadalom egyaránt elkövetőként tekint rájuk, ami megbélyegzi további életüket, és azt az üzenetet hordozza a hozzájuk hasonló helyzetben lévők számára, hogy az igazságszolgáltatás részéről nem számíthatnak segítségre. A szabálysértési törvény értelmében ugyanis a gyermekek legfeljebb 30, illetve (halmazati büntetesként) 45 napra¹³⁹ elzárhatók. A gyakorlatban is ez a jellemző. **2014-ben 272 gyermek (közülük 271 leánygyermek) részesült különböző szankciókban prostitúcióért.** A büntetés legtöbbször figyelmeztetés, elzárás és pénzbírság volt. **2014-ben 53 leánygyermeket, azaz a szankcionált gyermekek 20%-át büntették elzárással**¹⁴⁰.

Amikor valaki olyan szabálysértést követ el, amelyet elzárással is lehet büntetni, a rendőrség szabálysértési őrizetbe veheti, ami legfeljebb három napig tarthat¹⁴¹. A rendőrség intézkedése – a gyermekkorúak fogdába való elhelyezésénél – nem felel meg a gyermekbarát igazságszolgáltatás elveinek¹⁴². Az említett fiatalok átlagosan 67 órát (tehát majdnem a legmagasabb időtartamot) töltöttek őrizetben.

Az ombudsman több jelentésében¹⁴³ bírálta a kormány döntését – alkotmányellenesnek és a Gyermekjogi Egyezményvel ellentétesnek ítélte meg. Megállapítása szerint a gyermekek elzárása sérti a gondoskodáshoz és védelemhez való jogukat, korlátozza személyi szabadságukat¹⁴⁴. Mivel, ahogy írtuk, a gyermekek szabadságtól való megfosztását a Gyermekjogi Egyezmény csak végső eszközként tartja alkalmazhatónak, ezért az ombudsman az elzárás elhagyása mellett érvelt és arra is hivatkozott, hogy az elzárás nem veszi figyelembe a

138 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, 37. Cikk b) bek.

139 Szabs. tv., 27. §, (2).

140 STAT-VIR, 2015. 12 és 14 éves kor között legsúlyosabb büntetesként intézkedés szabható ki javítóintézeti nevelés formájában (tehát nem börtön, bár ugyanúgy totalitárius rendszer).

141 Szabs. tv., 73. §.

142 Ombudsman. Az Alapvető Jogok Biztosának jelentése az AJB-3070/2012 számú ügyben, <https://www.ajbh.hu/documents/10180/143247/201203070.rtf/dca98b68-1194-4f33-bb24-9840c9837549>.

143 Lásd az ombudsman AJB-2324/2012. és AJB-3070/2012. sz. ügyben írt jelentését.

144 „A fiatalok elzárását támadja az ombudsman az Alkotmánybíróság előtt” Origo, 2012. 04. 15., <http://www.origo.hu/itthon/20120415-ombudsman-alkotmanyellenes-lehet-a-szabalysertesi-torveny-fiatalokat-erinto-resze.html>, utolsó letöltés: 2015. 08. 02.

gyermek legfőbb érdekeit. A Gyermekjogi Egyezmény 3. cikke leszögezi: „A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban”¹⁴⁵. Ez az alapelv, a gyermek legfőbb érdekének képviselői kötelezettsége nem csupán itt jelenik meg, hanem a gyermekvédelmi törvényben¹⁴⁶ is. Mint alapelv pedig örök érvényű értéket fejez ki, iránymutatásként és követelményként szolgál mind jogalkotási, mind eljárásjogi szempontból: „A hatóságok minden ténykedését a gyermek legjobb érdeke kell, hogy vezérelje”¹⁴⁷. Erősen *vitatható*, hogy a gyermek legfőbb érdekét a támogatás, segítség, védelem helyett az *elzárás és a büntető szemlélet jelentené*.

Az uniós irányelv értelmében a gyermekek különösen kiszolgáltatott személyek¹⁴⁸, azon felül, hogy a sérelmükre elkövetett prostitúció emberkereskedelemnek (és nem pedig az alacsonyabb büntetési tételű „gyermekprostitúció kihasználása”, „gyermekpornográfia”, „kirtartottság” tényállásnak) minősül, a gyermekáldozatok védelemben, segítségben és támogatásban kell, hogy részesüljenek¹⁴⁹. A gyermekek beleegyezése a prostitúcióba irreleváns, beszerzésük folytán az elkövetési módoktól (tehát bármiféle kényszertől) függetlenül áldozatnak számítanak¹⁵⁰.

A prostitúcióban érintett gyerekek azonban áldozatként (pontosabban sértettként) is megjelennek a statisztikában: ezekben az esetekben a kerítés (vagy gyermekprostitúció kihasználása, prostitúció elősegítése, kirtartottság) a bűncselekmény, amelynek sértettjei 18 éves kor alatti gyermekek. 2014-ben e négy bűncselekmény alapján 60 gyermekkorú sértettet regisztrált a rendszer¹⁵¹. Az emberkereskedelem tényállásában a gyermekkorú áldozatok száma 2014-ben 1 fő volt¹⁵². Bár a gyermekpornográfia céljából elkövetett bűncselekmény meghatározását tartalmazza a Btk. emberkereskedelmi tényállása (Btk. 192. § (5/d; 6/c), a gyermekpornográfia külön tényállásként is szerepel a Büntető törvénykönyvben (204. §). Míg a 2014-es év emberkereskedelmi tényállása

145 Gyermekjogi Egyezmény, 3. cikk.

146 Gyvt., 2. §, (1).

147 Somfai Balázs. „A gyermek legfőbb érdeke mint eljárási alapelv”. In: *Ünnepi tanulmánykötet Filó Erika kandidátus egyetemi docens 70. születésnapjára*, Szerk.: Somfai Balázs (Pécs, 2010), 354. o.

148 2011/36/EU irányelv, 4. cikk, (2) bekezdés, a) pont: „Szankciók”.

149 Ibid., 13. cikk, (1) bekezdés.

150 Ibid., 2. cikk, (5) bekezdés.

151 Ezeket a gyerekeket nem emberkereskedelem gyermekkorú áldozataként kezelte a rendszer, ennek megfelelően nem is kaptak semmilyen segítséget.

152 ENYÜBS (2015)

kapcsán egy gyermekkorú, azaz 18 éves kor alatti gyermek áldozatot rögzített sértettként a bűncselekményeket rögzítő statisztikai rendszer (ENYÜBS), addig a gyermekpornográfia tényállásában 42 (18 éves kor alatti) sértettről (33 lány-, 9 fiúgyermek) tudunk. Ezek az áldozatgyermek nem kapnak segítséget azért, mert az emberkereskedelem áldozatai, hiszen a rendszer nem kezeli őket annak. Az elkövetőket sem kezeli emberkereskedelem elkövetőinek, így a büntetési tételük maximuma nem az irányelv szerinti legalább tíz év, hanem a magyar Btk. szerinti 3-8 év közötti. Mivel nem egyértelmű az áldozatok definíciója, így annak mérlegelése minden esetben a potenciális áldozatokkal találkozó felnőtt jelzőrendszeri tagok feladata, és sokkal inkább múlik a személyes megítélésükön, mint egységes szakmai szttenderdeken, ezért feltételezhető, hogy a szabálysértést elkövetők között magas azon áldozatok száma, akiket a rendszer (saját hiányosságai okán) nem ismer fel.

2.3. Rendőrség

Szakpolitikai szinten különböző intézmények vállalnak szerepet az azonosításban, több intézmény révén lehetséges az áldozatok ellátáshoz vagy segítséghez juttatása. Vizsgálatunk középpontjában a rendőrség áll, mert elsődlegesen ők kerülnek kapcsolatba a potenciális felnőtt és gyermekáldozatokkal.

A rendőrség jelenleg kettő, az Országos Rendőr-főkapitányság (a továbbiakban: ORFK) által közzétett utasítás, valamint 2015. december 13-áig egy IRM, onnantól pedig egy BM rendelet¹⁵³ alapján közelíti meg az emberkereskedelem kérdését és a rendőrség feladatait. Az utasítások az emberkereskedelem és a prostitúció összefüggésével kapcsolatban határozzák meg a rendőrség rendészeti, bűnügyi, bűnmegelőzési és áldozatsegítési feladatait. A 13/2014. sz. utasítás a prostitúcióval összefüggő jogsértéseket és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatokat taglalja. Az utasítás alapján a prostituált nőnek a vele szemben eljáró rendőrnek orvosi igazolás meglétét¹⁵⁴ kell igazolnia annak ellenére, hogy a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról szóló EÜM rendelet mellékletét¹⁵⁵ az Alkotmánybíróság az 1950-es New York-i Egyezményre¹⁵⁶ való hivatkozással 2011-ben megsemmisítet-

153 ORFK 13/2014.; ORFK 2/2013.; IRM 17/2007. IRM rend., majd 64/2015. BM rend.

154 Lásd 13/2014. ORFK ut. 6. pont

155 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról, 2012. 01. 04-ig hatályos.

156 1955. évi 34. törvényerejű rendelet az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről, 6. cikk.

te¹⁵⁷. A jogalkotó azonban megtalálta a kiskaput – a fent említett EÜM rendelet hatályon kívül helyezésével egyidejűleg az ORFK utasításban is hivatkozott 18/1998. (VI. 3.) NM rendelet szövegébe 5. számú mellékletként beiktatott egy, a szexuális úton terjedő fertőzések kimutatására végzett vizsgálatok eredményéről szóló orvosi igazolást, és ennek felmutatására kötelezi a prostituáltat. Ha nem tudja felmutatni az igazolást, akkor a szabálysértési törvény alapján tiltott prostitúció miatt¹⁵⁸ feljelentést kell tenni ellene, vagy helyszíni bírságot kell kiszabni rá. Ezáltal a magyar szabályozás továbbra is ellentétben áll a New York-i Egyezményvel és a 2011/36/EU irányelv hatékony jogérvényesítésre¹⁵⁹ vonatkozó szabályozásával, ugyanis a rendelkezés sérti a törvényesség elvét, továbbá a prostitúcióban érintett nők hatékony jogorvoslatához és tisztességes eljáráshoz való jogának¹⁶⁰ rendelkezéseit.

A 2/2013. sz. utasítás az áldozatok ellátásának egységes módon való szabályozását, a rendőrségen belül működő áldozatvédelmi hálózat és a benne dolgozó áldozatvédelmi referensek általános (tájékoztatás, együttműködés áldozatsegítő szolgálatokkal) és speciális feladatait (áldozatvédelemmel kapcsolatos ismeretek bővítése és oktatása, szakmai anyagok elkészítése, szakmai kapcsolattartás) ismerteti. A 17/2007. sz. rendelet értelmében pedig *a rendőrség minden sértettnek, akivel kapcsolatba kerül, átad egy tájékoztató anyagot az áldozatsegítés lehetőségeiről*, amelyekre szóban is fel kell hívnia a figyelmet, valamint kérelemre olyan igazolást kell kiállítania számukra, amellyel az Áldozatsegítő Szolgálathoz fordulhatnak, és igénybe vehetik a szolgáltatások bizonyos típusait. (A BM rendeletben foglaltak alapján¹⁶¹ ezt már a fővárosi és megyei kormányhivatal mint áldozatsegítő szolgálat is kiállíthatja.) Az új szabályozás bővítette a rendőrség feladatkörét, így a korábbiakon túl a rendőrség tájékoztatja a sértettet az iratmásolat-igénylés és a kapcsolódó áldozatsegítő szolgáltatások lehetőségéről, valamint vizsgálnia kell azt is, hogy a sértett igényel-e különleges bánásmódot – a vizsgálat akkor történik, amikor a rendőrség első alkalommal kerül kapcsolatba a sértettel (ez lehet a feljelentés megtételének, vagy az első sértetti tanúmeghallgatásnak az időpontja). (A különleges bánásmód megállapításánál a sértett életviszonyait és személyiségét, a bűncselekmény jellegét és körülményeit kell mérlegelni¹⁶², és a 18 éves kor alatti gyermek sértettek – csak, ha sértettek – automatikusan különleges bánásmódot igénylő sértettnek minősülnek¹⁶³). *Mivel azonban a prostituált nők*

157 1/2011. (I. 14.) AB határozat.

158 Szabs. tv., 172. §.

159 2011/36/EU irányelv, (18) preambulumbekzdés

160 Ibid., (33) preambulumbekzdés

161 64/2015. (XII. 12.) BM rendelet, 1. § bek.

162 1998. évi XIX. törvény a büntetőjárásról/62/C. §, (1) bek.

163 Ibid., 62/C. §, (2) bek.

szabálysértést követnek el¹⁶⁴, a rendőrség velük szemben szabálysértőként jár el, nem kappják meg a sértetteknek járó, az áldozatsegítésről szóló tájékoztatót.

A fent említett anyagok egyike sem tartalmazza a rendőrség emberkereskedelmi áldozatokkal kapcsolatos azonosítását és annak fokozatait, csupán arról rendelkeznek, hogy milyen feladata van az eljáró rendőrnek abban az esetben, ha áldozatról szereznek tudomást. Nem derül ki tehát az eljáró rendőr számára, hogy mi alapján kell megismernie az áldozatot, milyen kérdéseket feltéve kell kiderítenie a vele szemben álló egyén áldozati státuszát, így az eljáró rendőrrre bízva annak mérlegelését. Ez a megállapítás egybeesik annak a 2011-es ombudsmani vizsgálatnak az eredményével, amelyben rendőrkapitányságokat (is) kérdeztek többek között arról, hogy az eljáró rendőrök milyen tudással bírnak a prostitúciót, emberkereskedelmet illetően, és milyen feladatai vannak a rendőrségnek az áldozatokkal kapcsolatban¹⁶⁵. A rendőrök saját feladataikkal összefüggően nem nevezték meg az emberkereskedelmi áldozatok azonosítását – véleményük szerint az emberkereskedelemmel kapcsolatban a rendőrségnek a büntető és szabálysértési eljárás megindítása mellett elsősorban prevenció, bűnmegelőzési (például felvilágosítás), jelzésadási (gyermekvédelmi jelzőrendszer felé) feladatai vannak¹⁶⁶.

Felmerül a kérdés, hogy amikor a rendőrség a szabálysértési törvény előírásának megfelelően őrizetbe vesz egy 18 év alatti egyént, azaz elkövetőként jár el vele szemben ahelyett, hogy emberkereskedelmi áldozatként azonosítaná, egyben nem mulasztja-e el felismerni, hogy az adott kiskorú veszélyeztetett helyzetben van¹⁶⁷, és ezzel nem szegi-e meg a rá vonatkozó jelzésadási, eljárásindítási kötelezettséget. Mivel a rendőrség – az áldozatokkal és potenciális áldozatokkal leggyakrabban találkozó szervként – nem tekinti feladatának az áldozatok azonosítását¹⁶⁸, felmerül az a kérdés is, hogy kié tehát ez a feladat a szakpolitikák szerint.

164 Szabs. tv., Tiltott prostitúció (172. §) vagy szexuális szolgáltatásra való felhívás tilalmát (184. §) megszegők.

165 Ombudsman – Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB 1472/2011. sz. ügyben.

166 Gyvt., 17. §, 1 (d), 2 (b).

167 Gyvt., 5. §, (n) pont: *veszélyeztetettség* „olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza”.

168 Az is kiderül az ombudsman jelentéséből, hogy a prostitúcióban élő nőkkel rendszeresen találkozó (eljáró) rendőrök részt vettek-e tréningen vagy képzésen. Néhány rendőrkapitányság említette ugyan a NANE Egyesület és a MONA Alapítvány emberkereskedelemmel kapcsolatos képzéseit, de a nem rendszeresített tudás hiányának megfelelően a rendőrök eltérő tudással, megközelítéssel rendelkeznek a prostitúciót illetően, és így átláthatatlan módon, saját hatáskörben döntenek arról, hogy milyen intézkedéseket hoznak, és hogy kit minősítenek áldozatnak.

A választ egy 2012-es kormányrendeletben¹⁶⁹ (a továbbiakban: protokoll) találjuk, amely az áldozatok azonosítási rendjét írja le, és amelyben a rendőrség is azonosítást végző szerepet¹⁷⁰. A protokoll 2013 januárjától hatályos, vagyis ezt megelőzően nem volt olyan jogszabály, amely meghatározta volna az áldozatok azonosításának módját. A protokoll szakmai körben nem került terjesztésre (a Magyar Közlönybeli megjelenését¹⁷¹ leszámítva), az áldozatokkal találkozó intézmények nem ismerik, és ennek megfelelően nem is használják. Az azonosításra vonatkozó protokoll az új emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia akciótervének¹⁷² eredménye. A stratégia az azonosítási folyamat tárgyalásában *nem foglalkozik a traumatizációval* és annak pszichés, fizikai következményeivel. Az *áldozatok felismerése külső viselkedésbeli jegyek alapján kell, hogy történjen*¹⁷³. A protokoll az áldozatok azonosítását szintén külső jegyekben adja meg három kategória vizsgálata szerint. A kategóriák a megjelenés, a személyes körülmények és a végzett tevékenység körülményei alapján további valószínűségi kategóriákra bonthatók. A valószínűségi kategóriák nagy, közepes és kis valószínűséget jelentenek, az áldozatok azonosítása pedig a kategóriák megadott szempontok szerinti súlyozása alapján történik. A protokollban aggályos, hogy a különböző kategóriák kérdéseit az áldozatoknak kell feltenni¹⁷⁴, tehát nem az áldozatokkal találkozó szakember azonosítja az áldozatokat, hanem az áldozatoknak kell válaszolniuk olyan kérdésekre is, amelyek eldöntése szakemberek feladata lenne. Ilyen kérdések például a „látható” alultápláltságra, testi fogyatékosagra, „tipikusan szexuális tevékenység végzéséhez viselt ruházatra” vonatkozó (nem feltétlen objektív) mutatók. A rendelet rövid technikai útmutatót jelöl ki az adatfelvevő számára, arról azonban nem rendelkezik, hogy a kérdező hogyan tegye fel a mutatók megállapításait kérdés formájában, vagy hogyan kérdezzen (azaz hogy ne traumatizálja újra a sértettet); hogy női áldozat esetében női kérdező vezesse az adatfelvételt, illetve arról sem, hogyan kell kérdezni a 18 éves kor alattiakat a gyermekbarát igazságszolgáltatás elveit betartva, biztonságos környezetben. A protokoll nem fogalmaz egyértelműen és pontosan, így az *értelmezési keretek*

169 354/2012. (XII. 13.) Korm. rendelet az emberkereskedelem áldozatai azonosításának rendjéről.

170 Ibid., 1. §, 1.

171 Magyar Közlöny, 168. szám, 2012.december 13. csütörtök

172 1351/2013. Korm. határozat, A.1.1.: *Az új áldozatazonosítási- és irányítási rendszer működésének biztosítása – protokollok megalkotása, a működés nyomon követése, monitoringja.*

173 Ahogy a stratégia az azonosítás protokollja kapcsán megfogalmazza: „(.) A protokoll összesítené az áldozatok általános jellemzőit, egészségügyi indikátorokat, az áldozatok jellemző viselkedését”. Lásd: 27. o.

174 „Minden esetben mindhárom kategóriára vonatkozóan fel kell tenni a kérdéseket.” Lásd: 354/2012. Korm. rendelet, 8. §.

a jogalkalmazóra maradnak. A különböző ellátórendszeri tagok ezért eltérő azonosítása és intézkedései csorbítják a gyermekek gondoskodáshoz és védelemhez való jogát¹⁷⁵; utóbbi jog a felnőtt áldozatok esetében is sérül. Szakpolitikai szinten a trauma megfogalmazásának mellőzése és, ebből adódóan, a kezelésére vonatkozó támogatások hiánya hozzájárul az áldozatok másod- és harmadlagos áldozattá válásához, így ellentétes a 2011/36/EU irányelvben előírt áldozatok támogatására vonatkozó intézkedések¹⁷⁶ megvalósításával.

Az egyébként hiánypótló protokoll másik fontos pontja, hogy ha az azonosított áldozat gyermekkorú, akkor rá a gyermekvédelmi törvény¹⁷⁷ megadott előírásai érvényesek, amelynek értelmében azonnal hatósági eljárást kell kezdeményezni. Itt fontos újra megjegyezni, hogy a Gyvt. és a rendészeti törvény két különböző jogszabály, és mindkettő másképpen határozza meg a gyermekkor fogalmát, ezért a gyermekekkel találkozók különböző hatóságok saját szabályzatuk alapján más minőségben és eljárással viszonyulnak a gyermekekhez. Ha 18 éves kor alatti prostitúcióban érintett gyermekekkel találkozunk, akkor a rendőrök a saját szabályzatuk alapján járnak el, veszik őrizetbe a gyermekeket, és indítanak szabálysértési eljárást ellenük, illetve kiskorú veszélyeztetése miatt eljárást a szülei ellen. A kihallgatás módját illetően nem tesznek különbséget a felnőtt korú és a gyermekkorú áldozatok között, és nem az egyébként a rendőrségen dolgozó képzett áldozatvédelmi referensekre bízák a kihallgatást; az eljárást – ahogyan a 2011-es ombudsmani vizsgálat feltárta – „a lehetőségekhez mérten empátiával rendelkező rendőr” végzi¹⁷⁸.

3. AZ ÁLDOZATOK RÉSZÉRE BIZTOSÍTOTT VÉDELEM, SEGÍTSÉG, ASSZISZTENCIA

Az áldozatok segítéséről két fontos jogszabály rendelkezik. Az alaptörvény a méltóság alapjogát¹⁷⁹ és a szociális biztonság jogát¹⁸⁰ határozza meg, az áldozat-

175 Ilyen pl. a gyerek veszélyeztetése kategória, amellyel kapcsolatban az ombudsman a következőképpen fogalmaz: „Hiába kísérli meg ugyanis a Gyermekvédelmi törvény a veszélyeztetettség, illetve a súlyos veszélyeztetés fogalmak magyarázatát megadni, fennállásuk tényének mérlegelése elsősorban az ügyben eljáró és érintett gyermekvédelmi szakember személyiségétől, személyes attitűdjétől, képzettségétől és tapasztalatától függ”. Az ombudsman jelentése az AJB-3070/2012. sz. ügyben.

176 2011/36/EU irányelv, 11. cikk, (4) bekezdés.

177 Gyvt., 17. §, (2) bekezdés, b) pont.

178 Az ombudsman AJB 1472/2011. sz. ügyben írt jelentése.

179 Magyarország Alaptörvénye, „Szabadság és felelősség” fejezet II. cikke.

180 Magyarország Alaptörvénye, XIX. cikk.

tok segítségéről szóló törvény¹⁸¹ pedig az áldozatok jogait írja le. Az áldozatok segítségéről szóló törvény (a továbbiakban: Ást.) 2006 óta hatályos, ekkor kezdtek meg működésüket minden megyében és a fővárosban is az áldozatsegítő szolgálatok. Az Ást. határozza meg az áldozatok fogalmát és a számukra biztosítható segítségnyújtás formáit, amelyek érdekérvényesítést, jogi segítséget, pénzügyi segítséget, védett szálláshelyet és 2015. novemberétől, a törvény módosításától fogva az áldozati státusz igazolását és tanúgondozást is¹⁸² jelentenek.

Ahogy azt már korábban említettük, az Európai Unió emberkereskedelemlre vonatkozó statisztikái alapján egy ideje a román és bolgár nők bizonyulnak a leginkább felülreprezentáltaknak az áldozatok között. Az EU statisztikája azt is hozzáteszi, hogy az azonosítás és ellátás tekintetében is ők részesülnek leginkább támogatásban az országukban és az EU területén egyaránt, ellentétben a magyar nőkkel, akiket leginkább az országukon kívül azonosítanak és részesítenek támogatásban¹⁸³.

Fontos újra hangsúlyoznunk, hogy az emberkereskedelemnek a büntető törvénykönyvben szereplő tényállása nem áll összhangban az irányelv megfogalmazásával, és ha bele vesszük az irányelvben felsorolt kizsákmányolási formákat¹⁸⁴, akkor az áldozatok valós száma Magyarországon is jóval magasabb. Ha nemcsak az emberkereskedelem tényállása kapcsán rögzített számokat vizsgáljuk, hanem megnézzük a *gyermek (szexuális) kizsákmányolásának*¹⁸⁵ eseteit, valamint a kerítés, a kitartottság, a prostitúció elősegítése, a gyermekprostitúció kihasználása és a gyermekpornográfia 18 éves kor alatti (regisztrált) sértettjeinek számát¹⁸⁶, akkor 2014-ben *85 gyermekkorú sértettet találunk, míg az emberkereskedelem gyermekkorú sértettjeinek száma 1 fő*. Ha újra visszatérünk az életkor már hosszasan vizsgált problémájához, akkor láthatjuk, hogy „gyer-

181 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítségéről és az állami kárenyhítésről.

182 Ibid. 4. § (1) bek.

183 EUROSTAT, 2014.

184 2011/36/EU irányelv, 2. cikk, (3) bekezdés.

185 2014-ben Magyarországon gyermekekre vonatkozóan kizárólag szexuális kizsákmányolással kapcsolatos számokat ismerünk a bűnügyi statisztikákból, így a gyermekmunkára, harmadik országbeli állampolgár jogellenes foglalkoztatására kiskorúak esetében nincsenek adataink.

186 Azért ebben a formában vizsgáljuk, mert a felsorolt bűncselekmények a 2011/36/EU irányelv 2. cikk (5) bekezdése értelmében büntetendő emberkereskedelemnek minősülnek 18 éves kor alatti áldozatok esetében akkor is, ha a kizsákmányolás nem jár együtt az (1) bekezdésben felsorolt elkövetési módok valamelyikével, valamint megjelenik bennük az irányelv szerint meghatározott célok és magatartások (cselekmények) különböző formája.

mekprostitúció kihasználása” tényállásként a Btk. 18 éves kor alattiakat nevez meg sértettnek (gyermeknek)¹⁸⁷, és míg 2014-ben e bűncselekménynek 9 fő 14 és 18 éves kor közötti sértettje volt, addig a szabálysértési eljárás során ugyan ezen korú gyermekek közül 272 ellen folyt eljárás prostitúció vétségének elkövetése miatt¹⁸⁸. Ehhez a magas számhoz képest az áldozatsegítő szolgálatoknál 2014 folyamán összesen egy (nem ismert, milyenfajta) segítséget kérő gyermekkereskedelmi áldozatot regisztráltak. Az áldozatsegítő szolgálatok 2014-ben 21 emberkereskedelmi áldozat számára biztosítottak különböző segítséget (leggyakrabban tájékoztatást, jogi, egészségügyi, pszichológiai segítséget). A 21 áldozat közül tíz áldozat volt különböző szexuális kizsákmányolások sértettje.

A magyar nemzeti emberkereskedelem elleni stratégia szerint az ellátórendszer kapacitás- és gyakorlathiányát az áldozatok alacsony esetszáma indukálja¹⁸⁹. A fenti adatok ellenére Magyarországon nincs olyan szakpolitikai rendelkezés, amely kifejezetten és kizárólag az emberkereskedelmi áldozatok ellátását írná elő. A szociális ellátásról szóló törvény¹⁹⁰ nem említi olyan ellátást vagy támogatást, amelyet a prostitúcióban élő nők igénybe vehetnének. Léteznek ugyan pénzbeli ellátási formák, de azok jogosultsági feltételei annyira szigorúak, hogy a prostituált nők nem tudnak megfelelni, a támogatási formák pedig, amelyekben részesülhetnek, nem érik el a megélhetéshez és reintegrációhoz szükséges szintet¹⁹¹. Az áldozatsegítő rendszer hézagos, és csak rövid távú segítséget képes biztosítani. Az áldozatsegítésről szóló törvény értelmében az emberkereskedelem (és egyéb bűncselekmények) áldozatai különböző szolgáltatások (ld. fent) igénybevételére jogosultak. Mivel az Áldozatsegítő Szolgálat általános szükségletek kielégítésére alkalmas, az emberkereskedelem áldozatainak speciális és többlépcsős ellátását nem képes megoldani. Az áldozatok ellátása az azonosítást követően, egyéni állapot- és igényfelmérés után zajlik. A védelem és az ellátás nem kötelező, hanem az azonosított áldozatok akarata szerinti szolgáltatás. Ideális esetben az áldozattá vált nők – igényeiknek megfelelően – többféle ellátástípus és -szint közül választhatnának.

Az átgondolt, koherens rendszer meglétének és működésének hiánya az áldozatok ellátásának területén is megmutatkozik; az erre fordított szűkös pénzügyi források folyamatosan fejtörést okoznak a szakembereknek. Egy gyakorlati példával élve, olyan alapvető problémák nem megoldottak, mint az

187 Btk., 203. §, (1)bek.

188 ENYÜBS, 2015.

189 „Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy elsősorban az alacsony esetszám miatt jelentkező kapacitás-, és gyakorlathiány nehézséget okoz minden érintett szerv vonatkozásában az eljárások hatékony és áldozatközpontú lefolytatása során.” Lásd: Nemzeti stratégia, 4. o.

190 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

191 Somogyiné Katona Anikó. „A szociális ellátások rendszere”. In: *IRIS* 2012.

áldozatok eljuttatása az egyik helyről a másikra: noha az áldozatirányítási protokoll rendelkezik az áldozatok védett szálláshelyre történő irányításáról¹⁹², de az oda való eljutás költségét magának az áldozatnak vagy az azonosítást végző szervezetnek kell megelőlegeznie. Mivel az áldozatazonosítást végző szervezetek nem térítik meg az utazási költséget, így abban kell bízni, hogy az áldozat ki tudja fizetni a védett házba jutás költségeit, illetve a védett ház képes utólag megtéríteni az utazási költséget.

A védett házak intézménye, amelyet civil szervezetek vezetnek, 2005 óta működik kisebb megszakításokkal. Befogadóképességük alacsony, egy időben hét áldozatot tudnak fogadni. Jelenleg négy védett ház működik hivatalosan Magyarországon, amelyből három kormányzati megállapodás eredményeképpen, egy pedig külföldi alapítványtól kap támogatást. A négy szállásból kettőt egy civil szervezet működtet, az első szállást 2011 júniusa óta vezeti. A védett szállásokon általában nők és gyermekek vannak, de a szállások majdnem mindegyike férfiakat is fogad. A védett házak intézménye Magyarországon csupán a társadalmi integráció megkezdésére alkalmas, és legfeljebb hat hónapra (90 nap alapidőre és 90 napos hosszabbítással) vehető igénybe¹⁹³. A szakpolitikai dokumentumok nem adnak választ a hat hónap utáni megoldást illetően. Ez azért probléma, mert az áldozatok az említett időszak elteltével a társadalomba való visszatérésnek még csak az elején tartanak. A kizsákmányolás időszaka után, a trauma feldolgozásának kezdetén, a korábbi kapcsolatháló elvesztését követően és stabil kapcsolatok, iskolázottság, valamint lakhatás híján csupán hat hónap segítség után képtelenek újra vagy előlről kezdeni az életüket további segítség nélkül.

A védett házakban mindazonáltal kizárólag felnőttek (és a felnőttek gyermekeinek) ellátására van lehetőség: a gyermekáldozatok (ha nem a szüleikkel élnek) nem kapnak semmilyen asszisztenciát Magyarországon, kiesnek az ellátás rendszeréből. A szakpolitikai dokumentumok – az emberkereskedelem elleni nemzeti stratégiát és az áldozatirányítási protokollt is beleértve – a gyermekek ellátása során a gyermekvédelmi rendszerre hivatkoznak, amelynek szakpolitikai alapidokumentuma, a gyermekvédelmi törvény nem említi az emberkereskedelmet. A gyermekvédelmi szakellátás intézményeibe bekerülő, ott nevelkedő gyermekek különösen veszélyeztetettek a prostitúció szempontjából¹⁹⁴. Ezek a gyermekek szinte kizárólag diszfunkcionális családokból érkeznek; sok, a családjából kiemelt gyermek otthoni környezetében már találkozott a prostitúció jelenségével, így maga a család jelent rá veszélyt. A szerhasználat, az alkoholizmus, a családban és a lakókörnyezetben jellemző kriminalitás, elhanyagolás, bántalmazás szintén növeli annak kockázatát, hogy újra áldozattá váljanak. A „csábítók” (kerítők) tudják ezt: a gyermekotthonokban dolgozók

192 354/2012. Korm. rendelet, 3. §.

193 Ibid. 4. §.

194 Vidra és tsai. *Gyermekkereskedelem*.

számára ismert jelenség, hogy a kerítők a környéken készenlétben állva várják a lányokat¹⁹⁵. A gyermekotthonok ezzel együtt nincsenek szakmailag felkészülve, illetve nincsenek eszközeik arra, hogy felismerjék a bántalmazást, és tegyenek ellene¹⁹⁶. A szakellátásba került gyermekek gyakran mutatnak poszttraumás stresszre utaló jeleket, ágyba vizelnek, szoronganak, emléketöréseik vannak, a depresszió jeleit mutatják, öngyűlöletet, agresszivitást tanúsítanak, falcolnak. Ha nem kezelik őket megfelelően (és Magyarországon nem kezelik őket – rendszerszinten egyáltalán nem), romlik a gyermekek biztonság- és bizalomképe¹⁹⁷. A gyermekotthonokban, TEGYESZ-ben alkalmazott pszichológusok száma kevés, és az elvárt képzettségi szint ezekben az intézményekben nem tér ki a klinikai pszichológusi, pszichoterapeuta végzettségre¹⁹⁸. Az egy-egy gyermekre jutó idő és a szakemberek többségének a tapasztalata nem teszi lehetővé, hogy a traumatizált gyermekek olyan módszerspecifikus terápiában részesüljenek, amilyenre szükségük lenne. A gyermekotthon/TEGYESZ pszichológusa az említett okokból fakadóan kénytelen a gyermekek többségét az egészségügyi ellátó rendszerbe közvetíteni, ahonnan azonban túlterheltség, a trauma hiányának ismeretei, az intézmények együttműködésének nehézségei miatt kipörögnek.

Mint említettük, az emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia nem foglalozik kifejezetten a gyermekekkel. Az Áldozatsegítő Szolgálat nincs felkészülve a gyermekkereskedelemmel kapcsolatban felmerülő kérdések, problémák speciális megoldására, a védett házakba nem fogadhatnak gyermeket szülő nélkül. Így tehát az egyetlen fennmaradó intézményrendszer, amelynek feladata a Gyvt. betartása és az áldozatok megsegítése lenne, a gyermekvédelem. A gyermekvédelmi szakellátás szereplői – lakóotthonok, gyermekotthonok, akár a nevelőszülők is – csupán a rendőrséggel szoros együttműködésben tudnának eredményesen fellépni a gondozásba vett lányok, gyermekek védelme érdekében. A gyakorlat rendszerint az, hogy a szakellátás a feltételezeten prostitúciós tevékenységet végző, szökésben lévő kiskorú köröztetését kéri a rendőrségnél. Amennyiben a rendőrség megtalálja, visszaviszi a gyermeket

195 Betlen Anna. „Prostitúció és emberkereskedelem a szociális ellátásban és a gyermekvédelemben Magyarországon, 2013. Az áldozat-ellátás intézményrendszere. Kutatási részbeszámoló”, Az áldozatsegítő segítője (TÁMOP – 5.6.1.C-11/1).

196 Az ombudsman AJB 1472/2011. sz. ügyben írt jelentése.

197 Kovács Szilvia. „Módszertani segédlet a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekekkel szembeni szexuális visszaélések eseteire”, In: *Budapest Főváros Önkormányzatának Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat – Válogatás a Fővárosi Módszertani Tegyesz tanulmányaiból, cikkeiből – 2009–2012.*

198 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről, 1. számú melléklet a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelethez, II. Szakellátások, 3.pont.

az intézménybe, a lakóotthonba, a nevelőszülőhöz, ahonnan azonban nagy valószínűséggel újra meg fog szökni: sok esetben azért, mert még nem alakult, alakulhatott ki kötődése az adott helyhez, miután kiemelték a családjából, melyhez hozzájárul az, hogy a gyermekotthonok nem rendelkeznek olyan eszközzel (pl. gyermekprostitúció felismeréséről és kezeléséről szóló protokoll), mely a gyermekek hatékony és biztonságos védelmét szolgálná és csak akkor intézkednek, ha teljes bizonyossággal rendelkeznek a prostitúcióbeli érintettségről (tehát „csak” gyanú esetén)¹⁹⁹. Egyes esetekben maga az intézmény nem teszi lehetővé a kötődés kialakulását, hozzájárulva ezzel a másodlagos viktimizációhoz²⁰⁰. A kapcsolataitól megfosztott, traumatizált, kiszolgáltatott gyermek így válhat alkalmassá arra, hogy a kerítő („lover boy”) érzelmileg vagy pszichoaktív szerekekkel tartsa függésben. Mivel a gyermekvédelmi szakellátás azon intézményei, ahová egy gyermek a családjából való kiemelést követően rendszerint bekerül, nem speciális, „zárt” intézmények, csak kivételes esetekben (és időtartamra) rendelkeznek a kiskorú szabadsága korlátozásának jogával²⁰¹: így tehetetlenné válnak a szökésekkel szemben, és az egyetlen eszközük a körözés újra kiadása marad. A szakellátásban dolgozók a megoldást leggyakrabban a speciális, „zárt” intézeti elhelyezésben látják, ennek azonban több akadálya van: a speciális lakóotthoni elhelyezés a megyei/fővárosi szakértői bizottság véleményéhez kötött²⁰². A vizsgálatokat a gyermek jelenlétében kellene lefolytatni, aki azonban szökésben van. Amennyiben mégis sikerülne elvégezni a vizsgálatokat a rendőrséggel szoros együttműködve (például mert behozzák a lánygyermeket a vizsgálat kítüzött napján), a várólista ezekben az intézményekben rendkívül hosszú, akár egy év is lehet. A gyermek pedig, aki tudja, hogy zárt intézetbe viszik (azaz nem azt éli meg, hogy segíteni próbálnak rajta, hanem újra megtorlást tapasztal), még jobban elrejtőzik, és a „védelmet” meggyengült, bántalmazó emberi kapcsolatainak okán sokszor a kerítőnél keresi.

199 Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB 1472/2011 számú ügyben

200 Vidra és tsai. „Gyermekkereskedelem”.

201 Gyvt., 81/A §.(1) és (2) bek.

202 Ibid., 79 § (1) bek.

A gyermekvédelmi rendszerben a szakpolitikák mellett több olyan módszertani anyag²⁰³ is született az elmúlt években, évtizedben, amelyek közül ugyan egyiknek sem fő témája az emberkereskedelem, de foglalkoznak a kérdéssel. Alapkövetelmény lenne, hogy az azonosítást végző szervek megismerjék és megfelelően alkalmazzák az egységesített módszertant. A módszertani anyagok ellenére a prostitúció és az emberkereskedelem kérdésköre rendszerint nem szerepel a gyermekvédelmi intézmény írott feladatai között és szakmai programjában. Így tehát további nehézséget okoz, hogy a szakellátásban dolgozók nem rendelkeznek kellő szakismerettel ezen a területen: „sehol, semelyik szakma képzési anyagában nem szerepel ugyanis a prostitúció, mint társadalmi jelenség. Nem tanítják okait, hátterét, szervezetét, egyéni és társadalmi következményeit, hatásait: a prostitúcióra vonatkozó egész szerteágazó külföldi szakirodalom még nyomokban sem jelenik meg a hazai szakemberképzésben”.²⁰⁴

Ha a dolgozók nem rendelkeznek megfelelő szemlélettel és tudással a védelemben került gyermekek szociológiai, pszichológiai jellemzőit illetően, és ha az adott intézmény nem resztoratív, terápiás szemlélettel, sőt inkább büntető, megtorló attitűdöt képviselve bánik a bekerült gyermekekkel, könnyen előfordulhat, hogy a prostitúcióba sodródó gyermeket nem áldozatként, hanem tetteiért teljes felelősséggel bíró bűnelkövetőként bélyegzik meg. Egy 2015-ös kutatás szerint az sem ritka, hogy felnőttek „sérülékeny” (kiszolgáltatott) gyermekeket kényszerítenek kisebb bűncselekményekre (lopásra), akikre az igazságszolgáltatási rendszer bűnelkövetőként tekint. „Elmosódik a határ a kriminalizálódott kortárs banda, a családjának kiszolgáltatott vagy a felnőttek által kényszerített gyermekek között, és ez megakadályozza az intézményeket abban, hogy a gyermeket mint áldozatot lássák”.²⁰⁵

203 Lásd: „MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ – A gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetése kapcsán a gyermek bántalmazásának felismerésére és megszüntetésére irányuló szektorselemes egységes elvek és módszertan”, Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztálya, Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Gyermekjóléti Szolgáltatások Főosztálya, Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Módszertani Főosztálya. 2014; Kovács Szilvia. „Módszertani segédlet a gyermekvédelemben gondoskodásban élő gyerekekkel szembeni visszaélések eseteire – Felismerés és Jelzés”. Budapest Főváros Önkormányzatának Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat. Budapest, 2012; „Kézikönyv a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók számára a gyermekekkel szembeni rossz bánásmóddal kapcsolatos esetek ellátáshoz és kezeléséhez”. Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesülete. Budapest, 2006.

204 Betlen. „Prostitúció és emberkereskedelem”, 23. o.

205 Vidra és tsai. *Gyermekkereskedelem* 139.o.

4. AZ EMBERKERESKEDELEM ELLEN FOLYTATOTT KÜZDELEM MAGYARORSZÁGON

(Az ebben fejezetben hivatkozott adatok – más forrás megjelölésének hiányában – az ENYÜBS és a STAT-VIR informatikai rendszerből származnak.)

A magyar emberkereskedelem elleni szabályozás az alaptörvény „Szabadság és felelősség” című része III. (1) bekezdésén és a Btk. „Szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények” című fejezete „Emberkereskedelem” (192. §) című szakaszának tényállásain alapul. Az alaptörvény, az állam legmagasabb szintű jogi normája, amely tiltja az emberkereskedelmet, és kimondja, hogy „senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani”²⁰⁶.

Megvizsgáltuk az elmúlt évek emberkereskedelemmel kapcsolatos büntető-eljárásait. Az emberkereskedelem büntető törvénykönyvbeli tényállása 1999 óta önálló tényállás, az új Btk. 2013 júliusától hatályos, így az azóta eltelt időszakot tudtuk megvizsgálni, és összehasonlítani a korábbi évek gyakorlatával. 2013-ban és 2014-ben az emberkereskedelem tényállásának megfelelő bűncselekmények elleni eljárások száma nagyon alacsony, évi 30 körül volt.

A büntetőeljárásról szóló törvény²⁰⁷ értelmében büntetőeljárás csak bűncselekmény gyanúja miatt, és csak az ellen indítható, akit bűncselekmény alapos gyanúja terhel. Az emberkereskedelem közvádas büntetőügy, ami azt jelenti, hogy a büntetőeljárás az áldozatok (sértettek) akaratától független. A nyomozást a nyomozóhatóság (általában a rendőrség) vagy az ügyész rendeli el²⁰⁸. A nyomozásnak kettős célja van: egyrészt a bűncselekményre vonatkozó ismeretek összegyűjtése és bizonyítása (tehát az elkövető felderítése és a rendőrségi álláspont kialakítása), másrészt a bírósági tárgyalás előkészítése.

A büntetőeljárások nyomozással kezdődnek, ami a nyomozóhatóság (leggyakrabban a rendőrség) feladata. Ha az áldozat (vagy a környezete) jelez, a rendőrség nyílt nyomozást folytat. A bűncselekmények általában (az esetek mintegy 70%-ában) lakossági bejelentés nyomán derülnek ki²⁰⁹. Emberkereskedelem esetén az áldozatok környezete ismeri ugyan az áldozat helyzetét, de különböző okok (leggyakrabban a félelem) miatt nem tesz feljelentést²¹⁰. Ha hi-

206 Magyarország Alaptörvénye, III. cikk, (1).

207 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról (Be.) 6. § (2) bek

208 Ibid., 170. §

209 Barabás A. Tünde. „Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe” In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* (szerk.: Borbíró Andrea Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos, 2009), 39. o.

210 Ennek okai az elkövető és a sértett, az észlelő és az elkövető rokoni kapcsolatában keresendők, de egyaránt hozzájárulhat az elkövetőtől való félelem, vagy akár a bűncselekményt észlelők korábbi kellemetlen hatósági eljárási tapasztalat.

vatalból kezdődik a nyomozás, akkor a rendőrség bizonyítékok (nyom, jelzés) alapján kezdi meg a titkos nyomozást. A nyomok lehetnek tárgyi és személyi jellegűek, ez utóbbiak kihallgatás során szerzett bizonyítékok. Az ilyen ügyek eredményesebbek, mert a rendőrségnek van ideje a háttérben a bizonyítékok összegyűjtésére (vizsgálhatja az elkövető tevékenységeit, kapcsolatait, adatait). A tiltott kéjelgés szabálysértési kategóriája abban az esetben válhat kerítés vagy emberkereskedelem bűncselekményévé, ha a rendőrség a háttérben titkos nyomozást folytat. Ilyenkor gyanúsítottból sértetté változhat a prostitúcióban érintett nők jogi státusza. *Az emberkereskedelem bűncselekménye Magyarországon a prostitúcióval kapcsolatos eljárások során megelőző, felderítő tevékenység nélkül nem állapítható meg*²¹¹, vagyis ahhoz, hogy történik-e emberkereskedelem, a rendőrségnek minden egyes prostitúciós esetet meg kell vizsgálnia. A prostitúcióval kapcsolatos szabálysértések eseteinek számát (2014-ben összesen 4642 prostitúcióban érintett személyt bírságotlalt meg) az emberkereskedelem elleni büntetőeljárások számával (mintegy 30 eset) összevetve egyértelmű, hogy ez nem valósul meg.

A nyomozás kapcsán fontos még megvizsgálunk az emberkereskedelem és a prostitúció nyomozóhatóság általi pozicionálását. A rendőrségen belül a különböző bűncselekmények, így az **emberkereskedelem utáni nyomozás különböző nyomozóhatóságokhoz tartozik**²¹². Három nyomozóhatósági egység van: a központi (ORFK), a területi (főkapitányságok, a Készenléti Rendőrség [KR] és Repülőtéri Rendőr Igazgatóság [RRI]), valamint a helyi egységek (kapitányságok, vízirendészeti kapitányság). Magyarországon általában területi és időbeli illetékesség alapján döntenek arról, hogy melyik egységhez kerüljön a nyomozás. Ha az emberkereskedelem kapcsán külföldi szál merül fel, akkor az azzal kapcsolatos nyomozás a 2004 óta működő Készenléti Rendőrség (2015 szeptemberéig: Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda (KR NNI)) vagy a Repülőtéri Rendőr Igazgatóság (RRI) illetékessége. Ha az Európai Unió belül több országot érint a nyomozás, akkor közös nyomozócsoportot²¹³ (ún. JIT) lehet kialakítani, amely egy meghatározott ideig együttműködő, két vagy több tagállam nyomozóiból álló csoport. Magyar nyomozócsoportok gyakran vesznek részt ilyen együttműködésekben, ilyen volt az elmúlt évek-

211 Dr. Czine Ágnes. „Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája”. (PhD-értekezés), ÁJK, Pécs, 2011.

212 25/2013. (VI. 24.) BM rendelet a Rendőrség nyomozó hatóságainak hatásköréről és illetékességéről.

213 2005. évi CXVI. törvény az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló, 2000. május 29-én kelt egyezmény és az egyezmény 2001. október 16-án kelt kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről; és Európai Tanács. „A tagállamok közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló egyezmény”. 2000/05/29; Council Framework Decision 2002/465/JHA on joint investigation teams.

ben az osztrák–magyar rendőrség²¹⁴ és a holland–magyar rendőrség²¹⁵ emberkereskedelmi akciója is.

Ha csak magyar szereplők érintettek az emberkereskedelem és a kapcsolódó bűncselekmények ügyében, az a rendőrségi hierarchián belül más egységhez kerül. A súlyosabbnak ítélt ügyek, például az emberkereskedelmi ügyekkel kapcsolatos nyomozás (kivéve, ha külföldi kapcsolódás is van), a megyei főkapitányságok hatáskörébe tartoznak. Vannak olyan emberkereskedelemhez kapcsolódó bűncselekmények, amelyek alapesete a helyi rendőrkapitánysághoz tartozik. És van olyan, az emberkereskedelemmel összefüggő bűncselekmény (például kerítés) is, amelynek különböző eseteiben a rendőrségi hierarchiában alá-fölérendelt rendőrkapitányságok nyomoznak²¹⁶. A kerítés alapesete²¹⁷ a helyi rendőrkapitánysághoz, minősített esetben (például ha gyermekkorú az áldozat) már a megyei főkapitánysághoz tartozik. Arról nincs konkrét információ, hogy milyen következményekkel jár a gyakorlatban az, hogy minden egyes, emberkereskedelemhez köthető nyomozás helyileg zajlik, ugyanakkor ez a rendszer csak úgy működőképes, ha feltételezzük, hogy minden rendőri egység ugyanolyan szintű és mélységű tudással rendelkezik az emberkereskedelemről.

Ahogy a 2011/36/EU irányelv előírja, a büntetőeljárás lefolytatásáért felelős intézményeknek megfelelő képzésben kell részesülniük, és amellet, hogy jogilag és rendszertileg is képzettnek kell lenniük, fel kell tudniuk ismerni az emberkereskedelmet, illetve tisztában kell lenniük a kényszerítés és a trauma pszichológiájával. Az áldozatok által elmondottak gyakran nem koherensek, töredezett emlékeikben az események lineárisan nem rendezettek, és tudatuk a traumatizáltság következtében beszűkülhet. Az áldozatok viselkedését a büntetőeljárás során számos dolog befolyásolja (például az áldozat személyisége, a traumatizáltság mértéke), mint ahogy az is, hogy az eljárás során mennyire empatikusak vele. A rendőrség jogi, emberi jogi, pszichológiai képzése a megelőzésben, az azonosításban, az áldozatok segítésében és a büntetőeljárásokban egyaránt elengedhetetlen. Azért is nagyon fontos a multidiszciplináris képzés, mert a Btk. szerint a kényszer és a fenyegetés büntethetőséget kizáró vagy korlátozó ok²¹⁸, a kényszert azonban fel kell tudniuk ismerni a

214 <https://www.europol.europa.eu/content/human-trafficking-operation>, (2015. 08. 21.).

215 <https://www.europol.europa.eu/content/dutch-hungarian-human-trafficking-joint-action-aided-europol-and-eurojust> és <http://emberkereskedelem.kormany.hu/holland-magyar-emberkereskedelem-elleni-kozos-akcio-az-eurojust-es-az-europol-tamogatasaval>, (2015. 08. 21.).

216 Lásd: 25/2013. BM-rendelet.

217 Ami az emberkereskedelem 2011/36/EU irányelv szerinti meghatározásába belefér – ha valakit szexuális cselekmény céljából (ami prostitúció is lehet) megszereznek.

218 Btk., 15. §, (3) bek.; 19. §.

potenciális áldozatokkal és elkövetőkkel találkozó igazságszolgáltatási rendszer tagjainak²¹⁹. Nem teljesülhet maradéktalanul a 2011/36/EU irányelvnek az áldozattal szembeni büntetőeljárás vagy szankciók alkalmazásának mellőzéséről szóló előírása²²⁰, hiszen hiába biztosítja a mentességet a törvény, ha a jogalkalmazók egyéb ismereteik hiányában nem ismerik fel a kénysztet.

Az azonosítás szakaszában már elemeztük az emberkereskedelmi áldozatokra vonatkozó azonosítási protokollt (354/2012. sz. Kormányrendelet), és rávilágítottunk arra, hogy emberkereskedelem esetén a hatóság az áldozatok viselkedését vizsgálja (a külső megjelenés mellett). Annak, hogy az egyetlen hatósági iránymutatás viselkedésbeli magatartásnak írja le a traumatizáltságot, a nyomozás során is van jelentősége, ugyanis ha a nyomozók az áldozatok fent leírt viselkedését magatartásbeli-viselkedési problémának tudják be, akkor félremagyarázhatják az áldozatok tompultságát, beszédképességét, diszociált visszaemlékezését; ugyanezen tünetekből fakadóan különböző valloások szülehetnek, amelyeket a rendőrség nem tud értelmezni, ezért ez a büntetőeljárás megghiúsulásához vezet²²¹.

Megvizsgáltuk, hogy kaptak-e rendszerszintű képzést az eljáró hatóságok, és a nyilvánosan elérhető tartalmak alapján azt állapítottuk meg, hogy civil szervezetek (NANE Egyesület, MONA Alapítvány, Anthropolis Egyesület) tartottak képzéseket az elmúlt években, valamint a bíróság e-learning tananyagot²²² állított össze a jogalkalmazás javítására. Az emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia nem említi akciótervében az igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek képzését, ennek megfelelően nem is rendel hozzá forrást²²³. A civil szervezetek az emberkereskedelem áldozataival találkozó kormányzati és nem kormányzati szervezetek munkatársainak biztosítottak szakképzése-

219 Mivel a szakemberek számára általában az emberkereskedelemmel kapcsolatban sem biztosított a rendszerszerű képzés, így nem meglepő, hogy nincsenek olyan esetek, amelyekben az igazságszolgáltatási rendszer eljárása során felismernék a gyanúsítottak kényszerítését.

220 2011/36/EU irányelv, 8. cikk.

221 Czine. „Az emberkereskedelem”.

222 <http://projektjeink.birosag.hu/e-learning/btk>.

223 A stratégia tartalmaz képzést, de csupán az áldozatsegítésben, áldozatvédelemben dolgozók részére (lásd: A.1.4. altéma). Ennek ellenére az azonosításban és az igazságszolgáltatásban dolgozó munkatársak számára a stratégia kötelezővé teszi az emberkereskedelem áldozatainak tájékoztatását, de nem derül ki belőle, hogy ennek milyen (közös) tudás alapján kell megtörténnie. Lásd: Emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia, „A.3.2.: Az igazságszolgáltatás szereplőinek és az azonosításban közreműködő szervek munkatársainak kötelezése az emberkereskedelem áldozatainak tájékoztatására”.

ket, míg a bíróság projektje²²⁴ „a téma iránt érdeklődő állampolgárok”, tehát nem szakemberek számára biztosít információt. Az emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia²²⁵ a rendőrség speciális ismereteit növelő „praktikus tanácsadó füzet” elkészítését szorgalmazza, amely speciális ismeretekkel rendelkező szakmai hálózat kiépítését segítené az áldozatok felméréséhez, irányításához, „kezeléséhez”. A képzések kapcsán elmondhatjuk, hogy nem történt meg a 2011/36/EU irányelvben leírt, a büntetőeljárás lefolytatásáért felelős intézmények megfelelő képzésben részesítése²²⁶.

Többek között az egységes rendszerszintű képzések hiánya miatt fordulhat elő, hogy az elkövetők az eljárás alatt – az esetek többségében – szabadlábon védekeznek. A már jogerősen, (emberkereskedelem miatt) elítéltek adatait elemezve látszik, hogy 2012–2014 között az elítéltek az eljárások több mint egyharmadában (39%) voltak csak előzetes letartóztatásban²²⁷. 2012 és 2014 között emberkereskedelem miatt az előzetes letartóztatások időtartama az esetek nagy részében (58%) legalább egy év volt (a maximális időtartam nem állapítható meg, csak annyi, hogy az esetek 15%-ában három év felett volt). 2013-ban eltörölték a kiemelkedő súlyú bűncselekmények (legfeljebb 15 év vagy életfogytiglan, tehát az emberkereskedelem bizonyos minősített esetei²²⁸) esetében az előzetes letartóztatás maximumát; az előzetes letartóztatásnak a büntetőeljárásról szóló törvény²²⁹ szerint a lehető legrövidebb ideig kell tartania. A hosszú előzetes letartóztatás ellentétes a büntetések visszatartó erejével, ezért a maximális időtartam megszüntetéséről szóló döntését jogvédő szervezetek és az ombudsman egyaránt bírálták²³⁰. Az ombudsman érve szerint az előzetes letartóztatás nem „előre hozott büntetés”, a jogállamiság elve alapján az állam általa a büntetőeljárás sikerének esetében annak ellenére védekezhettek szabadlábon az akkor még csak gyanúsítottak, hogy nagy részük bűnismétlő²³¹ (63,2%)

224 <http://projektjeink.birosag.hu/20140819/arop-2216-jogalkalmazas-javitasa-projekt>.

225 1351/2013. Korm. hat. A.1.5. sz. intézkedése.

226 2011/36/EU irányelv, 9. cikk, (3) bekezdés.

227 ENYÜBS, 2015.

228 Főleg az áldozatok korára vonatkozó kitételek miatt, lásd: Btk., 192. §, (5), (6) bek.

229 Be., 136. §.

230 Lásd: Magyar Helsinki Bizottság. „Ne lehessen korlátlan idejű az előzetes letartóztatás” 2014. 01. 22. *Magyar Helsinki Bizottság hivatalos weboldala*. Utolsó letöltés: 2015. 11. 12, <http://helsinki.hu/ne-lehessen-korlatlan-ideju-az-elozetes-letartoztat-as>.

231 Vagyis akit már korábban bűncselekmény miatt elítéltek, de a büntetése végrehajtása óta eltelt három év.

vagy visszaeső²³² (16,3%) volt. A büntetőeljárásról szóló törvény értelmében előzetes letartóztatás többek között akkor történik, ha a terhelt szabadlábban (feltételezhetően a tanúk megfélemlítésével vagy befolyolásával) megüsitáná, megnehezítené vagy veszélyeztetné a bizonyítást²³³. A megfélemlítési gyakorlat és a gyanúsítottak büntetett előéletének tükrében érthetetlen bírósági döntés az elkövetők szabadlábban történő védekezése. A gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy a szabadlábban védekező elkövetők minden eszközt bevetnek azért, hogy befolyásolják, megfélemlítsék és a vallomásuk visszavonására vagy megváltoztatására bírják az áldozatokat. Az elkövetők részéről a fentiekén kívül gyakori a hamis vád perével való fenyegetőzés. Így fordulhat elő, hogy a bírósági eljárások során az áldozatok mindig más tartalmú vallomást tesznek²³⁴.

A tanúvallomásokat mindig összefüggéseikben érdemes vizsgálni. Az elkövetők a kizsákmányolás során szisztematikusan felőrlik az áldozatok összes erőforrását. Az ebből adódó, és a büntetőeljárások alatt is tartó elszigetelt helyzetükben az áldozatok gazdaságilag még inkább kiszolgáltatottabbak, amihez olyan rizikótényezők társulnak, amelyek az emberkereskedelem során „push” faktorként működnek²³⁵, és amelyeket az áldozatsegítő rendszer (ha az áldozatokat egyáltalán áldozatként azonosította, és ennek megfelelően támogatta) rövid távú segítsége nem képes korrigálni. Mint láthatjuk, az eljárások olyan hosszú ideig tartanak, hogy az alatt az idő alatt az áldozatok már nem részesülnek ellátásban, tehát a saját lábukra kell, hogy álljanak annak ellenére, hogy nem kapnak valódi segítséget. Kiszolgáltatott helyzetük, továbbra is függő és alárendelt viszonyaik révén (például közös gyermek az elkövetővel) és az elkövetők folyamatos jelenléte és nyomása miatt érthető, hogy az áldozatok az esetek többségében visszavonják vallomásukat. Ha az eljárás a sértett jelzésén (feljelentésén) alapul, akkor előfordul, hogy a nyomozás során a rendőrségnek csak a tartalmukban egymással ellentétes vallomások (a sértett és a terhelt vallomásai) állnak bizonyítékként a rendelkezésére. Ezekben az esetekben bizonyíték hiányában az emberkereskedelem ügyében folytatott nyomozás befejeződik, és esetleg másik tényállás miatt folyik tovább a bizonyítékok felkutatása. Ha azonban a rendőrség nem talál más bizonyítékot, akkor a nyomozások bizonyíték hiányában befejeződnek.

232 Vagyis korábban már szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltése óta nem telt el három év.

233 Be., 129. § (2) bek. c) pont

234 Czine. „Az emberkereskedelem”.

235 Nincs megfelelő iskolai végzettségük, munkahelyük és jogviszonyuk, nem tudják kire bízni a gyermekeiket, vagy függő viszonyban vannak az elkövetővel közös gyermekeik miatt, lakhatásuk nem rendezett, társadalombiztosításuk nincs, az egészségügyi állapotuk rossz. Lásd: Kuszing Gábor, Spronz Júlia, Wirth Judit. „Szakmai módszertani útmutató a párkapcsolati erőszak elleni hatékony fellépésre”. (NANE Egyesület – PATENT Egyesület, Budapest, 2012).

2010 és 2014 között az emberkereskedelemmel kapcsolatos eljárások átlagosan 47%-a, tehát csupán kevesebb, mint a fele jutott el a vádemelés szakaszába. A vádemelésig jutó eljárások aránya éves lebontásban 31–66% között volt a vizsgált időszakban. 2014-ben az emberkereskedelemmel kapcsolatos ügyek csupán harmada (36%-a) jutott el vádemelésig, az eljárások nagy részénél (szintén 36%) megszűnt a nyomozás, vagy az ügyész elutasította a feljelentést (24%). Mindez ellentétes a 2011/36/EU irányelvvel, amelynek értelmében a büntetőeljárást az áldozat bejelentésétől és a vádemeléstől függetlenül kell lefolytatni, és az eljárásnak akkor is folytatódnia kell, ha a sértett visszavonja a vallomását²³⁶. Azokban az esetekben, amelyekben nem valósul meg az emberkereskedelem minden eleme (toborzás, szállítás, átadás stb.), „csupán” a kizsákmányolás és az ebből fakadó kényszerítés, a tett előkészületnek vagy kísérletnek (adott esetben így akár más Btk.-tényállásnak) minősülhet, és nem jut el emberkereskedelem tényállásában a vádemelésig.

Az emberkereskedelmi ügyek esetében az elkövetőket általában ugyanabban az eljárásban (halmazatban) több bűncselekmény elkövetésével vádolják, amelyek közül kiemelkednek a nemi erkölcs elleni (például kerítés, kintartottság, erőszakos közöszülés) és a személy elleni bűncselekmények (testi sértés, kényszerítés stb.)²³⁷. Az emberkereskedelemmel kapcsolatos eljárásokban sok vádlottas, sokcselekményes bűncselekményeket vizsgálnak, és az eljáró bíróságok számos bizonyítási nehézséggel küzdenek. Az eljárások és az előzetes letartóztatások időtartama is meglehetősen hosszú. A 2012 és 2014 között vizsgált eljárások 70%-a 2–5 évig tartott (az esetek 39%-a 2–3 évig, 31%-a 3–5 évig). A hosszú eljárások nem hatékonyak, az elhúzódó időtartam miatt a bizonyítékok veszítenek bizonyító erejükből. A híváslisták beszerzésére az eljáró hatóságoknak legfeljebb egy évvel a bűncselekmények elkövetését követően van lehetőségük; a tanúk ismeretlen helyre távoznak²³⁸; az ismételt vallomások újratraumatizálják a sértetteket, és az eljárás hatástalansága miatt nem tudnak továbblépni, feldolgozni az őket ért traumát.

Ha bebizonyosodik, hogy a bűncselekmény tényállásában megfogalmazott összes elem teljesült, az ügyész vádat emel. A korábbi Btk. alkalmazása idején vizsgált, emberkereskedelemmel kapcsolatos ügyek közül azok jutottak el a bírósági szakaszba, amelyekben a konkrét adás-vétel megvalósult²³⁹. Az

236 2011/36/EU irányelv, 9. cikk, (1) bek.

237 Hrabovszki Zoltán. „Az emberkereskedelemmel kapcsolatos ítélkezésemben a Fővárosi Ítéltáblán felmerülő gyakorlati tapasztalatok”. 2009. Utolsó letöltés: 2015. 08. 16., http://fovarosiitlotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/bk_2009_1.pdf.

238 Dr. Jójárt Livia, Dr. Kameneszky Petra, Dr. Révész Andrea. „A büntetőeljárások elhúzóadásának okai és annak következményei”. 2012. A Magyar Bírói Egyesület hivatalos honlapja. Utolsó letöltés: 2015. 11. 12., <http://www.mabie.hu/node/758>.

239 Hrabovszki. „Az emberkereskedelem”.

igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek képzésének hiányosságai itt is kiderülnek, ezt a gyakorlatot ugyanis (tehát az adás-vételre való hivatkozást) a 2013-ban megváltoztatott törvénykönyv ellenére 2015-ben továbbra is folytatják az eljáró hatóságok²⁴⁰.

A Btk.-ban az emberkereskedelem alapesetének büntetési tételei annak ellenére sem változtak, hogy az irányelv minimumszabályokat is megállapít a szankciók meghatározására vonatkozóan. (Az említett irányelv 4. cikke szerint az emberkereskedelem büntetési tételének felső határa minimum öt év szabadságvesztés, míg minősített esetekben – például gyermekáldozatok esetében – minimum tíz év kell, hogy legyen). Ennek ellenére az új Btk. az emberkereskedelem bűncselekményének büntetési tételét alapesetben legfeljebb három évben szabályozza²⁴¹. A gyermekprostitúció kihasználásának tényállása alapesetében a kiróható büntetés legfeljebb három év szabadságvesztés lehet²⁴², amely alacsonyabb, mint az emberkereskedelem gyermekkorúakra vonatkozó szankciója²⁴³ (legfeljebb 15 év). A büntetés az emberkereskedelem tényállásainak minősített eseteiben már kellően szigorú, ugyanis életfogytig tartó szabadságvesztés is lehet. Az elmúlt három év arányait vizsgálva azt látjuk, hogy 2012-ben az elítéltek fele kapott 1–2 év felfüggesztett szabadságvesztést. A végrehajtandó szabadságvesztések eseteinek zömében (7 esetből 5 esetben) a büntetés 3 és 8 év között, 2 esetben pedig 1 és 3 év között volt. A 2012 és 2014 közötti időszakban a letöltendő szabadságvesztések időtartama nőtt az emberkereskedelem ügyeiben, de nem eléggé, mert az esetek felében az elkövetők 1–3 év végrehajtandó vagy felfüggesztett büntetést kapnak, így a magyar szabályozás csak részben felel meg az irányelv szankciókkal szemben támasztott elvárásainak. A 2015-ös GRETA-jelentés is a büntetések hatékonyságának és elrettentő erejének felülvizsgálatára szólította fel a magyar kormányt, mert a jelentés íróinak véleménye szerint *a hatályos szankciók nem tükrözik megfelelően az emberi jogok megsértésének következményeit*²⁴⁴.

A büntetés emberkereskedelem esetén többnyire – a korábbi évek gyakorlata szerint – börtönt, az esetek harmadában fegyházat jelent (kivételt képez a 2013-as év, amikor 15 „prostitúció elősegítése” típusú bűncselekményt regisztráltak, amelyből 12 esetben született jogerős határozat. A 12 esetből 8-ban szabadságvesztés lett a büntetés, és ebből 7 esetben felfüggesztett büntetést, 4 esetben pedig pénzbüntetést²⁴⁵ szabtak ki a futtatókra).

240 Vidra és tsai. „Gyermekkereskedelem”.

241 Btk., 192. §, (1) bek. b) pont

242 Ibid., 203. §, (1) bek.

243 Ibid., 192. §, (5) bek.

244 GRETA, 2015.

245 Magyar Statisztikai Évkönyv, 2013., Központi Statisztikai Hivatal.

Az igazságszolgáltatási rendszerben keringő elkövetők visszaesése, az eljárások elhúzódnó időtartama, az előzetes letartóztatás felső határának hiánya és a szabadságvesztések időtartama miatt tehát a *magyar eljárás nem felel meg az irányelv előírásainak, hiszen a (válódi) elkövetők felelőssége vonása nem eredményez hatékonyságot, és nem jelent arányos és visszatartó erőt.*

5. ÖSSZEGRZÉS

Magyarországon a jogszabályok ellenére az emberkereskedelem potenciális felnőtt és gyermekáldozatai semmilyen rendszerszintű segítségre nem számíthattak 2015-ban. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az áldozatok nem kapnak segítséget, csupán azt, hogy a számukra nyújtott segítség esetleges, és ellátásuk a velük találkozó szakember jóindulatán, idején és kapacitásain múlik ahelyett, hogy a potenciális áldozatokat egységesen azonosítanák és látnák el, amittől – nem mellesleg – nyomon követhető, elszámoltatható és átlátható lenne az ellátórendszer. Annak, hogy külföldön nagyon sok magyar áldozatot azonosítanak, nem az az oka, hogy sok magyar nő anyagi haszon fejében nyugati országban kíván prostituáltként dolgozni, hanem az, hogy azokban az országokban a kizsákmányolt áldozatok rendszerszintű, egységes segítségre számíthatnak. A statisztikákból (és a korábban bemutatott különböző tényállások regisztrált sértettjeit figyelembe véve) jól látszik, hogy megannyi magyar nő él prostitúcióban Magyarországon is.

Elemzésünkben azt igyekeztünk bemutatni, hogy az áldozatok azonosítása milyen nehézségekbe ütközik, és hogy a problémát leginkább maga a rendszer jelenti. Ahogy láthatjuk, *egyszerűen nem világos, hogy kik az áldozatok, kik az elkövetők, illetve hogy milyen kategóriába sorolhatók a prostitúcióban élő gyermekek.* A szakpolitika nyilvánvaló következménye, hogy az áldozattal találkozó hatósági szakemberek nem értik, és ennek megfelelően nem képesek azonosítani, hogy kik az emberkereskedelem bűncselekményének alanyai, vagyis áldozatai. Ugyanaz a prostitúcióban élő nő egy időben tehát egyszerre lehet elkövető és sértett is, attól függően, hogy milyen hatósági szakemberrel találkozik. Mindez nem a hatóságok, hanem a rendszer hibája, ugyanis a jogszabályok nem biztosítanak megfelelő keretet az áldozatok azonosításához, ezért a prostituált nő helyzete és ellátása (szükséglete és jogai) a vele szemben fellépő hatóság és intézmények (jogi és pszichológiai) képzettségétől, szabályrendszerétől függ. Az azonosítás több feltétel együttes teljesülésével megvalósítható. Láthattuk, hogy milyen kevés az esélye, hogy az áldozatok eljussanak a valós segítségnyújtásig, és hogyan magyarázható, hogy a Magyarországon azonosított áldozatok száma unions szinten igen alacsony.

Az egységes szakpolitika hiánya az ellátórendszer azonosításban megmutatózó, és az ellátáson keresztül a bűnüldözésig mindenhol érezhető diszfunkcionalitáshoz vezet. Magyarországon a kormányzati kezdeményezések (például áldozatazonosítási rendelet) ellenére az irányelv előírásainak átgondolatlan,

inkoherens végrehajtása miatt nem alakultak ki olyan megfelelő mechanizmusok, amelyek az áldozatok korai felismerését segítenék²⁴⁶. Gyermek áldozatok esetében nem érvényesülnek a gyermek legfőbb érdekei, így a gyermekek nem részesülnek megfelelő támogatásban, segítségben és védelmi intézkedésekben²⁴⁷. Az azonosítás gyakorlatban működő formája kipörgeti a rendszerből az áldozatok jelentős részét, így egyrészt növeli az újbóli áldozattá válás esélyét, másrészt pedig saját intézménybeli hatékonyságát is rontja.

Össességében elmondható, hogy Magyarországon ma az emberkereskedelem elleni küzdelmet és a különböző intézmények programjait a rendszerszemlélet, a koherencia és az együttműködés hiánya jellemzi. A jó szándékú kezdeményezések gyakran áldozathibáztató szemléletet képviselnek, ami a probléma és a háttér mélyebb ismeretének fájó hiányáról árulkodik. Az emberkereskedelem problematikájára adott szakpolitikai válaszok nem reflektálnak a probléma összetettségére. A szakpolitikákat úgy kell kialakítani, hogy szakmailag megfelelően kidolgozottak, összehangoltak, egyértelműek és koherensek legyenek, különben az áldozatoknak nemcsak az őket folyamatos kizsákmányolásban és kiszolgáltatottságban tartó elkövetőkkel kell megküzdeniük, hanem azokkal az intézményekkel is, amelyeknek a védelmük, megsegítésük és (re)integrációjuk biztosítása lenne a feladata.

246 2011/36/EU irányelv, 11 cikk, (4) bekezdés.

247 Lásd: 4. cikk; 13. cikk, (1) bekezdés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Lídia–Füstös Mónika: Szexuális erőszakkal, kapcsolati erőszakkal és prostituáltakal kapcsolatos hírek a magyar rendőrség honlapján. *Magyar Rendészet*, 2015/1. 59-72.
- Barabás A. Tünde: Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe. In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* szerk.: Borbíró Andrea Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos, 2009
- Dr. Berta Krisztina helyettes államtitkár asszony közleménye az emberkereskedelem ellni nap alkalmából. 2013.10.18. Utolsó letöltés: 2015.11.12 <http://emberkereskedelem.kormany.hu/dr-berta-krisztina-helyettes-allamtitkar-asszony-kozleme-nye-az-emberkereskedelem-ellni-nap-alkalmabol>
- Betlen Anna: Prostitúció és emberkereskedelem a szociális ellátásban és a gyermekvédelemben Magyarországon. 2013. *Az áldozat-ellátás intézményrendszere. Kutatási részbe- számoló, Az áldozatsegítő segítője* (TÁMOP – 5.6.1.C-11/1)
- Betlen Anna: A képmutatás törvényi útja avagy egy lépés a prostitúció legalizálása felé *Fundamentum, Az emberi jogok folyóirata*, 1998/4, Utolsó letöltés: 2015.11.12 <http://www.fundamentum.hu/fundamentum-19984/cikk/kepmutatas-torvenyi-ut-ja-avagy-egy-lepes-prostitutio-legalizalasa-fele>
- Betlen Anna–Pap Enikő: Módszertani ajánlások a szexuális erőszak áldozataival foglalkozó szakemberek számára. *Keret Koalíció*, 2012, Utolsó letöltés 2015.11.12. http://mona-alapitvany.hu/wp-content/uploads/2012/12/KERET_Modszer_tani_ajanal-sok.pdf
- Borbíró Fanni – Sáfrány Réka: A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség közpolitikai ajánlása a nők politikai képvisellete és a nemek egyenlőségét elősegítő intézményi mechanizmus területén. In: *A Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség közpolitikai aján-lásai* (Magyar Női Érdekvégyesítő Szövetség, Budapest, 2014)
- Csernyikné Póth Ágnes: A másodlagos áldozattá válás és elkerülésének rendőri vonatkozásai. *Kriminológiai Közlemények 66, Magyar Kriminológiai Társaság*, Budapest 2010
- Dr. Czine Ágnes: Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája. *PhD értékezés*, ÁJK, Pécs, 2011
- Emberkereskedelem elleni nemzeti stratégia: Az Emberkereskedelem elleni irányelvohez és az Em-berkereskedelem Felszámolását Célzó Európai Stratégiához kapcsolódó, valamint az emberke-reskedelem elleni küzdelemről szóló 2008-2012 közötti nemzeti stratégiát felváltó 4 éves stra-tégiái tervdokumentum* In: http://emberkereskedelem.kormany.hu/download/4/d7/70000/Emberkereskedelem%20elleni%20nemzeti%20strat%C3%A9gia%202013-2016_kiad-vo%C3%A1ny.pdf
- Forward, Susan Dr: Méргеző szülők. *Háttér Kiadó*, Budapest, 2000.
- Görgényi Ilona: Az áldozattá válás megelőzése. Utolsó letöltés: 2015.11.12 http://bun-megelozes.easyhosting.hu/dok/gorgenyi_ilona.doc
- Herczog Mária (szerk.): Figyeljetek ránk! A gyermekjogok helyzete Magyarországon 2006-2012. *Család, Gyermek, Ifjúság Egyesület*, Budapest, 2012
- Herman L. Judith: Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig. *Háttér Kiadó – NANE Egyesület*, Budapest, 2011.
- Hrabovszki Zoltán: Az emberkereskedelemmel kapcsolatos ítékezésben a Fővárosi Ítéletáblán felmerülő gyakorlati tapasztalatok 2009. Utolsó letöltés: 2015. 08. 16 http://fovarosiitotabla.birosag.hu/sites/default/files/field_attachment/bk_2009_1.pdf
- IRIS - Szociális szolgáltatások fejlesztése prostitúcióban élő magyar nők részére Magyarországon és Svájcban, *Helyzetkép és teendő* Sex Educatio Alapítvány, Budapest, 2012

- Dr. Jójárt Livia - Dr. Kameneszky Petra, Dr. Révész Andrea: A büntetőeljárások elhúzódságának okai és annak következményei. 2012 *A Magyar Bírói Egyesület hivatalos honlapja*, utolsó letöltés 2015.11.12 <http://www.mabie.hu/node/758>
- Kézikönyv a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók számára a gyermekekkel szembeni rossz bánásmóddal kapcsolatos esetek ellátáshoz és kezeléséhez*, Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesülete, Budapest, 2006
- Kovács Szilvia: Módszertani segédlet a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekekkel szembeni szexuális visszaélések eseteire. In *Budapest Főváros Önkormányzatának Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat - Válogatás a Fővárosi Módszertani Tegyesz tanulmányaiból, cikkeiből 2009-2012*
- Kuritárné Szabó Ildikó: A gyermekkori családon belüli traumatizáció és következményei. In: *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna.* (szerk. Kuritárné Szabó Ildikó, Tisljár Eszter. Oriold és tsai), 2015.
- Kuszing Gábor - Spronz Júlia - Wirth Judit: Szakmai módszertani útmutató a párkapcsolati erőszak elleni hatékony fellépésre. *NANE Egyesület – PATENT Egyesület*, Budapest, 2012
- Lévay Miklós: Kriminálpolitikai fejlemények Magyarországon. In: *Kriminológiai Közlemények 74. Válogatás a 2013-ban és 2014-ben tartott tudományos rendezvények előadásából Magyar Kriminológiai Társaság*, Budapest, 2015
- Magyar Helsinki Bizottság: Ne lehessen korlátlan idejű az előzetes letartóztatás. 2014.01.22. *Magyar Helsinki Bizottság hivatalos weboldala*. Utolsó letöltés: 2015.11.12 <http://helsinki.hu/ne-lehessen-korlatlan-ideju-az-elozetes-letartoztatasi>;
- MÓDSZERTANI ÚTMUTATÓ A gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetése kapcsán a gyermek bántalmazásának felismerésére és megszüntetésére irányuló szektorsemleges egységes elvek és módszertan**, Emberi Erőforrások Minisztériuma Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztálya, Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Gyermekjóléti Szolgáltatások Főosztálya, Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Módszertani Főosztálya, 2014
- Nagygyőr Csilla: A gyermekmehallgató szobák alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai. In: *Kriminológiai Közlemények 74. Válogatás a 2013-ban és 2014-ben tartott tudományos rendezvények előadásából Magyar Kriminológiai Társaság*, Budapest, 2015
- Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011-2020)*, utolsó letöltés 2015.11.12: http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9323_file16_roma_hu_strategy_annex1_hu.pdf
- »Már-már szoftpornó« A Guardian is beszámol a pécsi rendőrség oktatóvideójáról, HVG, 2014.11.24. Utolsó letöltés: 2015.11.12. http://hvg.hu/itthon/20141124_Nemi_eroszak_A_Guardiant_is_megjarta_a_se
- „A fiatalok elzárását támadja az ombudsman az Alkotmánybíróság előtt” *Origo*, 2012.04.15. Utolsó letöltés: 2015.08.02. <http://www.origo.hu/itthon/20120415-ombudsman-alkotmanyellenes-lehet-a-szabalysertesi-torveny-fiatalokat-erinto-resze.html>
- Sárkány Péter: Statisztikai vizsgálatok a prostitúció kérdéskörében. *Statisztikai szemle*, 92. évf. 6. sz./2014
- Sebhelyi Viktória: Prostitúcióban élő magyar nők keresztmetszeti vizsgálata Magyarországon és Svájcban, In: *IRISZ 2012 Szociális szolgáltatások fejlesztése prostitúcióban élő magyar nők részére Magyarországon és Svájcban, Sexeducatio Alapítvány*, Budapest, 2012
- Somfai Balázs: A gyermek legfőbb érdeke, mint eljárás alapelve. In *Ünnepi tanulmánykötet Filó Erika kandidátus egyetemi docens 70. születésnapjára szerk. Somfai Balázs, Pécs*, 2010.
- Tóth Olga: Láthatatlan ügyek: A nők elleni erőszak és a prostitúció kezelésének intézmé-

- nyes mechanizmusai. *A nőtlen évek ára, Magyar Női Érdekvédelem Szövetség*, 2014
- Tóth Zsófia: A sebezhető áldozatok meghatározásának problémái. *Kriminológiai Közlemények* 70. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2012
- Vidra Zsuzsa - Baracsi Kitti - Katona Noémi - Sebhelyi Viktória: *Gyermekkereskedelem Magyarországon: Szexuális kizsákmányolás, koldultatás és zsebtolvajlásra kényszerítés. Közép-európai Egyetem, Közpolitikai Tanulmányok Központja (CEU CPS)*, 2015

HIVATKOZOTT JOGSZABÁLYOK, HATÁROZATOK

2015. évi XCII. törvény az Európa Tanácsnak a gyermekek szexuális kizsákmányolás és szexuális zaklatás elleni védelméről szóló Egyezménye kihirdetéséről, valamint ezzel összefüggésben egyes törvények módosításáról
- ORFK 13/2014 „Az Országos Rendőrfőkapitány utasítása a prostitúcióval összefüggő jogszétsétek és az emberkereskedelem kezelésével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtásáról” 2014.05.16.
- Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény
- 1351/2013. (VI. 19.) Korm. határozat az Emberkereskedelem Elleni Küzdelemről szóló 2013–2016 közötti Nemzeti Stratégiáról
- 25/2013. (VI. 24.) BM rendelet a Rendőrség nyomozó hatóságainak hatásköréről és illetékességéről
- Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK), 2/2013 „ORFK utasítása a rendőrség áldozatsegítő feladatairól” 2013.01.31
- 354/2012. (XII. 13.) Korm. rendelet az emberkereskedelem áldozatai azonosításának rendjéről
- EU, 2012/C 326/02, „Az Európai Unió Alapjogi Chartája (EUSZ)” 2012.10.26
2012. évi C törvény a Büntető Törvénykönyvről
- Európai Parlament (EP), Európai Tanács (ET), „Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról”. 2011.04.05.
- 2009.évi CLXI. törvény a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló, a Gyermek jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv megerősítéséről és kihirdetéséről Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (IRM)
- 17/2007 Rendelet a rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól 2007.03.13
2005. évi CXVI. törvény az Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös büntügyi jogsegélyről szóló, 2000. május 29-én kelt egyezmény és az egyezmény 2001. október 16-án kelt kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről
- 2005.évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről
- Európai Unió (EU), 2007/C 306/01 „A Lisszaboni szerződés”, 2007.12.13
- Council Framework Decision 2002/465/JHA on joint investigation teams
- Európai Tanács, „A tagállamok közötti kölcsönös büntügyi jogsegélyről szóló egyezmény” 2000/05/29 („Convention of 29 May 2000 on Mutual Assistance in Criminal

Matters between the Member States of the European Union”)

- 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról, hatályos: 2012.01.04-ig
1999. évi LXXV. törvény a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
- 18/1998. (XII. 27.) EüM rendelet az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvénynek a szerv- és szövetátültetésre, valamint -tárolásra és egyes kórszövettani vizsgálatokra vonatkozó rendelkezései végrehajtásáról
- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
1955. évi 34. törvényerejű rendelet az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről
1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről
1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

HIVATKOZOTT JELENTÉSEK

CEDAW. Alternative report submitted to the UN CEDAW Committee for consideration in relation to the examination of the combined seventh and eighth periodic reports of Hungary, January, 2013 by the Hungarian Women’s Lobby and the European Roma Rights Centre Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Hungary First evaluation round GRETA (2015)

European Commission, European Migration Network Study Identification of victims of trafficking in human beings in international protection and forced return procedures, Synthesis Report, March 2014

Ombudsman. *Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB 1472/2011 számú ügyben.* Utolsó letöltés: 2015.11.12

<http://www.ajbh.hu/documents/10180/107993/2011101472.rtf/2ca69b76-2460-412c-9c68-324891495247?jsessionid=BB033D1FB445D3A6498F8521318EC0DF?version=1.0>

Ombudsman. *Alapvető Jogok Biztosának jelentése az AJB-3070/2012 számú ügyben.* Utolsó letöltés: 2015.11.12 <https://www.ajbh.hu/documents/10180/143247/201203070.rtf/dca98b68-1194-4f33-bb24-9840c9837549>

Ombudsman. *Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-8291/2012. számú ügyben.* Utolsó letöltés: 2015.11.12 <http://www.ajbh.hu/documents/10180/111959/201208291.pdf>

Németh Zoltán György. A nyomozó hatóság bizonyításban játszott szerepe, a nyomozó

zati tényfeltárás és a bizonyítás összefüggései. In: *Jogelméleti Szemle*, 2012/2. szám
Trafficking in Person Reports (TIP), 2012-2014 of US Department of State. Utolsó letöltés:
2015.09.14.

HIVATKOZOTT WEBOLDALAK

„Az uniós szerződések” Európai Unió, utolsó letöltés: 2015.09.28., http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_hu.htm
<https://www.europol.europa.eu/content/human-trafficking-operation> (2015. 08. 21)
<https://www.europol.europa.eu/content/dutch-hungarian-human-traffic-king-joint-action-aided-europol-and-eurojust>
<http://emberkereskedelem.kormany.hu/holland-magyar-emberkereskedelem-elleni-kozos-akcio-az-eurojust-es-az-europol-tamogatasaval>
<http://projektjeink.birosag.hu/e-learning/btk>

HIVATKOZOTT STATISZTIKÁK

ENYÜBS, 2015: Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika
STAT-VIR, 2015: Szabálysértési statisztikai adatok
EUROSTAT Statistical Working Papers Trafficking in Human Beings (2012-2015) Publications Office of the European Union
Magyar Statisztikai Évkönyv, 2013 Központi Statisztikai Hivatal
Trafficking in Person Reports (TIP), 2012-2014 of US Department of State utolsó letöltés:
2015.10.04

MELLÉKLET

ANONIM ESETBEMUTATÁS

2015 májusában egy magyarországi gyermekvédelmi szakellátási intézményből feljelentés érkezett a városi rendőrkapitánysághoz ismeretlen tettes ellen kiskorú helyzetének megváltoztatása, kiskorú veszélyeztetése, illetve kiskorú szexuális kizsákmányolása és emberkereskedelem megelőzése ügyében.

A szakellátási intézménybe nevelőszülőtől bekerült 15 éves lány nem sokkal bekerülése után szökni kezdett, és kapcsolatba került az intézmény dolgozóinak körében futtatóként ismert férfival. A lányt több, a szakellátásban nevelkedő gyermek és az intézményben dolgozó nevelő látta az utcán prostitúciós tevékenységet végezni, emiatt a rendőrség egy alkalommal három napra elzárta. A feljelentésben az intézmény jelezte a rendőrségnek, hogy a lánnyal kapcsolatban lévő másik gyermek információi szerint a lányt egy másik városban

tartják fogva és kényszerítik prostitúcióra, pszichoaktív szerekkel tartják függőben, és külföldre akarják vinni. A feljelentésben mind az intézmény által ismert futtató, mind a lányt a másik városban fogva tartó férfi neve szerepel.

A rendőrség az intézménynek címzett határozatában (idén augusztusban) a nyomozást azzal az indokkal szüntette meg, hogy *a cselekmény nem bűncselekmény*. A rendőrség az indoklásban beszámol arról, hogy a nyomozást a Btk. 194. szakasza (1) bekezdésének megfelelő bűncselekmény, és a (2) bekezdés a) pontjának megfelelő, tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett személyi szabadság megsértésének alapos gyanúja miatt indították el. A nyomozás során a szakellátási intézmény egyes dolgozóit, a lánnyal kapcsolatban álló másik neveltet, a gyermekvédelmi gyámot, a lány édesanyját, volt nevelőszülőjét, valamint a futtatóként ismert férfit tanúként hallgatták ki, utóbbi lakásában házkutatás is történt. Tanúként hallgatták ki a lányt is.

Az indoklásból kitéunik a nevelőszülő és a szülő lányt hibáztató álláspontja: azért nem vállalta sem az anya, sem a nevelőszülő a lány további nevelését, mert a lány serdülőkorba lépve nem tartotta be az általuk meghatározott szabályokat. A futtatóként ismert fiatalember csupán a lánnyal folytatott rövid ideig tartó szerelmi viszonyát ismerte be, minden mást tagadott. A lány a kihallgatása során mindent tagadott, és mindenkit (mind a futtatóként ismert fiatalembert, mind a másik férfit) ártatlannak tüntette fel. A lány a kihallgatást követően megszökött, és azóta is szökésben van. A rendőrség indoklásban megfogalmazott álláspontja szerint nem bírja a bezártságot, szabad akaratából tartózkodik nála idősebb férfiak társaságában és fogyaszt kábítószer.

Jól látható, hogy a rendőrség a kihallgatás során figyelmen kívül hagyta, hogy a lány szerfüggőségben tartása, esetleges megfélemlítése hatással lehet a vallomására, és azt sem vette figyelembe, hogy eljáró szeroként csak az elzárás lehetőségét kínálta fel a lány számára.

„A nyomozás adatai alapján összességében nem merült fel olyan információ, mely azt támasztaná alá, hogy XY (a lány) a feljelentésben szereplő bűncselekmény áldozatává vált. Megállapítható az is, hogy XY-t prostitúció szabálysértése miatt korábban már eljárás alá vonták, azonban nem merül fel arra adat, hogy erre a tevékenységre más személyek kényszerítették volna, illetve, hogy jelenleg is folytatná ezt a tevékenységet. Emberkereskedelem büntetettét az követi el, aki elad, megvásárol, elcserél, ellenszolgáltatásként átad, átvesz, illetve a cselekmény megvalósítása érdekében szállít, elszállásol, elrejt vagy másnak megszerez. A beszerzett adatok alapján olyan adatok, melyek ezen bűncselekmények elkövetését alátámasztanák, nem merültek fel.”

A rendőrség az emberkereskedelem meghatározásánál nem említi a kizsákmányolás tényállását (Btk., 192. §, (2) bekezdés), a prostitúciós tevékenységet pedig nem hozza összefüggésbe az emberkereskedelemmel (l. az említett uniós irányelvet). Azzal, hogy az esetben nem az emberkereskedelem gyanújával folytatta a nyomozást, figyelmen kívül hagyta az eljárás során, hogy a kiskorú beleegyezése az őt érő kizsákmányolásba irreleváns (2011/36/EU irányelv), és nem a gyermek legfőbb érdeke szerint, az ő védelme érdekében járt el (Gyermekjogi Egyezmény).

